

2001. 2. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány
és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti
Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GÁLIK MIHÁLY
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS (*főszerkesztő*)
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ
CSEPELI GYÖRGY
GEORGE GERBNER
HANN ENDRE
SVENNIK HOYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
ROBERT STEVENSON
TARDOS RÓBERT

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 3423-130/27, 28

e-mail: terestyeni@izabell.elte.hu

Tördelés és sokszorosítás Osiris Kft.

HU ISSN 0209-584X

TARTALOM

KÖZGONDOLKODÁS

Csepeli György: KINEK A KÉPE? 3

MÉDIA

Kabai Imre - Marelyn Kiss József - Dénes Attila: A HELYI NYILVÁNOSSÁG
ÉS A HELYI MÉDIUMOK 9

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

Schleicher Nóra: POLITIKAI KORREKTSÉG. ÉRVEK PRO ÉS KONTRA 25

ÚJ TECHNIKÁK

Tölgyesi János: SZÉLESSÁVÚ INTERNET ÉS DIGITÁLIS TÉVÉ
AZ ASTRA MŰHOLDON 33

KITEKINTÉS

Molnár Péter: INTERNET JOG AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN 55

MŰHELY

Antalóczy Tímea: A SZAPPANOPERÁK VIRTUÁLIS VILÁGA 69

A JEL-KÉP-nek ez a száma
a GFK Hungária támogatásával jelent meg.

KÖZGONDOLKODÁS

Csepeli György

KINEK A KÉPE?

A többségi csoport nyilvánosság előtt történő megjelenítéséhez képest a kisebbségek nyilvánosság előtt történő megjelenítése különös felelősséget ró a megjelenítőkre. A kisebbségi csoport elképzelésének alapjául szolgáló kategória ugyanis a többségi csoport elképzelését lehetővé tevő kategóriához képest jóval inkább vonzza a negatív értéktartalmakat. Ennek következtében a kisebbség a többségben meggyökeresedett értéktudat prizmájából tekintve eleve magában hordozza a kisebbségtékűségét, a devianciát, esetlegesen az abnormalitást.

1. kép

Náci antiszemita propagandafilm plakátja

A kisebbségi lét percepcióját sújtó kognitív hátrány a különböző kisebbségi reprezentációkat nem azonos mértékben sújtja. Az egyik szélsőség a gyűlölettel áthatott reprezentáció, melyet egyes országokban büntetőjogilag is üldöznek. Ezekben az országokban a szólásszabadság korlátozását kisebb veszélynek tartják, mint azt, ha szabadjára engednék azt a fajta kommunikációt, mely embereket lehetetlenül nehéz, sőt elviselhetetlen helyzetbe hoz puszta amiatt, mert a közlés tartalmát egyesek úgy értelmezhetik, hogy az rájuk illik, őket hüen és pontosan megjeleníti. E szélsőség példájaként hozhatjuk fel a náci Németország egyik hírhedt antiszemita propagandafilmjének plakátját, melyen a „gyűlöletkép” összes kelléke megtalálható (1. kép).

A gyűlölettel áthatott képi és írásos közlések nem illenek bele a polgári társadalom nyilvánosságának fősodrába. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a demokratikus nyilvánosság eleve immunis lenne a kisebbségekre nézve sérelmes, a kisebbségi reprezentáció „eredendő kognitív bűnével terhes” közlések megjelenésével szemben.

Jóval gyakoribbak az olyan esetek, amelyeket a tisztességes szándék és a tisztességtelen megvalósítás ellentmondása jellemez. A következőkben szemügyre vesszünk néhány olyan akaratlanul alkalmazott kisebbségrepresentálól elvet és technikát, melyeknek alkalmazása a mérgoly liberális és toleráns szerkesztői akaratot is visszajára fordítja.

GYARMATOSÍTÓ TEKINTET

A gyarmatosító tekintet a többség tekintete, mely alaposan megrostálja a vizualizált kisebbségi kategóriát mint információforrást. Edward Said helyesen mutat rá, hogy a gyarmatosító tekintet alanyának tudatában fel sem merül a feltételezés, miszerint az általa megjelenített kisebbségi kategóriához tartozó emberi lények ugyanolyan személyek mint saját maga. A tekintet által implikált viszony eleve aszimmetrikus. A másik mint kiszolgáltatott, önálló akaratától megfosztott, tárgyi létre kárhozottatott lény jelenik meg, egy rendben az állatokkal, robotokkal.

A gyarmatosító tekintet révén létrehozott képeket a nézők nagyon jól ismerik, hiszen éppen ezek azok a képek, amelyeket magukban őriznek, a maguk tapasztalatával egyezőként ismernek el. A gyarmatosító tekintet közössége révén jön létre a kisebbségi lét pozitív esélyeit korlátozó többségi közösség, mely ha másban esetleg nem is, de az emberi méltósághoz való jogban mindenképpen korlátozza a kisebbségi hovatartozásában megjelenített, az egyenrangú jelenlét jogától megfosztott szereplőket.

Az emberi méltóság elismerésének hiánya abban nyilvánul meg, hogy a tárgyi létre kárhozottatott szereplő nem tiltakozhat az őt hátrányosan megjelenítő kép megalkotása (s végképp nem a közlése) ellen. Az őt ábrázoló kép kizárólagos ura az ábrázoló. A gyarmatosító tekintet által megszűrt információ nemcsak meghamisítja a másikat, hanem el is némitja.

A kisebbségi lét többségi szempontból történő, a kisebbségre nézve hátrányos, igazságtalan és tisztességtelen reprezentációja által okozott sérelmeket fokozza a torz információk által kiváltható hatásmechanizmus érzelmi erejének maximalizálása. A kisebbségi létre utaló eseményeknek a többségi léttel összefüggésben felmerülő eseményekhez viszonyítva eleve ritkább előfordulása önmagában kíváncsiságot, érdeklődést, információsükségletet ébreszt. Ez az önmagában még nem elítélendő felfokozott figyelem és befogadói állapot viszont kedvez olyan sugallatoknak, amelyek olyan jelentős negatív érzéseket generálnak, mint a félelem, az izgalom, a szorongás, a gúny, a felháborodás.

A kisebbségekről szóló információ kizsákmányoló jellegéről akkor beszélünk, amikor a kisebbségi kategorizáció által megjelenített térbe a tömegkommunikáció a közvélemény által mélyen elítélt és az emberi állapotot valóban alapjaiban fenyegető eseményeket ágyaz be, mintha a kettő között oki kapcsolat lenne. A kisebbségi kontextusban megjelenített nyomor, bűn, elmebetegség és egyéb kórok képei illuzórikus kapcsolatokat ágyaznak meg, melyek az előítéletek, és az előítéletek által elszabadított diszkriminatív aktusok kiváltó okai lesznek. (Gondoljunk arra jól ismert jelenségre, hogy a cigányokat gyakran teljes testi-lelki pauperizációban ábrázolják.)

SZÍNPAD

A gyarmatosító tekintet által létrehozott színpadi keretben az egyenlőtlen és kiszolgáltatott viszony szereplőjének esélye sincs arra, hogy egyéenként nyilvánuljon meg. Jelenléte csak arra szolgál, hogy a kisebbségi létre vonatkozóan kidolgozott és perpetuált többségi kollektív jelölőrendszer valódiságát bizonyítsa. A gyarmatosító tekintet voltaképpen előbb látja azt, amit utóbb látni vél, mivel amit lát, annak csak illusztratív szerepe van. A gyarmatosító tekintet szívszorítóan kis térre szorítja be a kisebbségi lét színpadát. A szűk tér az a priori felállított tétel könnyű bizonyítását teszi lehetővé. E tétel értelmében a többségi csoportot keresztül-kasul átható társadalmi determinációk bonyolult meghatározottságához képest a kisebbségi csoport csupán a természeti meghatározottság viszonyaiban értelmezhető, akár úgy, mint a természet kegyeltjei, akár úgy, mint a természet szökött fegyencei (például homoszexuálisok, bűnözők). A kisebbség és a többség közötti különbség társadalmi és történelmi meghatározottsága ezáltal természeti (biológiai) különbséggé transzformálódik. A transzformáció folytán a továbbiakban semmiféle etikai problémába nem ütközik a többségi létnek egy olyan elképzelése, melyben a kisebbségek pusztá léte a tisztátalanság, az eredendő oda nem illés, és amelyben a „nem emberi” mivolt képzeleinek nincs alternatívája.

A dezindividualizált, dehumanizált, biologizált kisebbség tagjainak egymás közti viszonyait bemutató képek a többség számára egy olyan csoportot jelenítenek meg, melynek élete nemcsak zárt, hanem a többségtől fényévnyi távolságban van, mégha fizikailag ez a távolság éppen karnyújtásnyi is. A bemutatott szereplők már-már mitikus időn kívüliségben élnek, cselekvéseiknek láthatóan nincs ésszerű oka, ha egyáltalán valakire hasonlítanak a többségi társadalom által elismert társadalmi szerepek ideáltipikus szereplői közül, azok a

nők és a gyerekek. Életük a *dolce far niente* jegyében zajlik, nincs aki segíthetne rajtuk, és ők maguk sem akarnak maguknak segíteni, miként nem segíthet magán az állat sem, mely csak őstőnei szerint tud élni, másként nem.

A kisebbség által lakott térben a szereplők egymás közti különbségeit a biológia konstituálja. Megkülönböztethető ezen a színpadon egymástól férfi és nő, gyerek és felnőtt, beteg és egészséges, kövér és sovány. A megkülönböztetés alapja a kisebbség teste, semmi egyéb, ami az anatómiai formációkat társadalmi jelentéssel ruházhatná fel.

A REPRESENTÁCIÓ FUNKCIÓI

A kisebbségi reprezentációnak semmi köze sincs magához a kisebbséghez, de annál inkább köze van a reprezentációt szülő többséghez. A magát szükségképpen mindig másokhoz mérő többségi identitás inherens és kínzó bizonytalanságai enyhülhetnek a különböző kisebbségekre vonatkozó fantomképek igazába vetett bizonyosság révén. Az államszocialista strukturák összeomlása által megnyomorított többségi társadalmak frusztrált rétegei számára a jelenlegi közép- és kelet-európai cigánykép pótolhatatlan feszültség-levezető csatorna, melynek segítségével racionalizálhatják saját elvesztegetett életük összes bánatát és szomorúságát. A posztszocialista társadalmak Kelet-Európa-szerte korábban nem látott mértékben felszabadították az emberi állapotban egyébként eleve benne levő anómikus potenciált, mellyel szembesülve a rettegő többségi társadalom megnyugvást talál, ha úgy látja, hogy van egy csoport, melynek eleve sajátja a bűnözés, a testi és lelki elnyomorodás, a kiszolgáltatottság, az időtlenség és az infantilizmus. A vetítés kivetítés.

A „KÉRDÉS”

A kisebbségek többségi szempontból történő megkonstruálásának csak egyik része a kisebbség gyarmatosító tekintet révén történő vizualizálása. Maga a konstrukció azt az elgondolást sulykolja és hiteti el a többség tagjaival, hogy van egy speciális, a kisebbségek létevel kapcsolatos (valójában az ő létüket megkérdőjelező) kérdés, melynek „helyes” megválaszolása helyreállíthatja a kisebbségek megjelenése révén kikökkentett normalitást. A „cigánykérdés” („zsidókérdés”, „kurdkérdés”, „magyarkérdés” stb.) mélyén az a kimondatlan előfeltevés él, miszerint van egy normális, kisebbségmentes állapot, ahol a többség élheti a maga topisztikusan idilli életét. Ha egyszer egy ilyen kérdés a többségi társadalomban megszületik, különbség már csak a válaszokban van. A náciizmus válasza a kisebbségektől való radikális megszabadulás, a tömeges kiirtás. A rasszizmus válasza az elkülönítés. A konzervatív liberalizmus válasza az asszimilációs kényszer. A nemzetállami liberalizmus válasza a bevándorlás korlátozása.

De valamennyi válasz mélyén ott lapul az a meggyőződés, hogy a kisebbség léte egy olyan probléma, melynek lehetséges a megoldása, s az egyes megoldási változatok csak aszerint térnek el, hogy mennyire „véglegesek”.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kisebbségek többségi reprezentációja lehetetlenné teszi annak felismerését, hogy a kisebbség és a többség ugyanazon emberi állapot meghatározottja, s a különbségek csak kategoriálisak, de nem fokozatiak, s végképp nem illeszthetők be a Jó és a Rossz diametriálisan ellentétes terébe. A gyarmatosító tekintet olyan csoportot lát és láttat, mely légmentesen zárt, távoli térben él, ahol mindenki az, ami, és véglegesen, kimozdíthatatlanul az. Ezáltal az ontológiai bizonytalanság problémája, mely *bennünk* van, *rájuk* hárul.

IRODALOM

- Cottle, S. (2000) (ed.) *Ethnic Minorities and the Media*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.
- Csurdi, S. (1993) (szerk.) *Kisebbségkép a tömegtájékoztatásban*. Budapest: Régió Könyvek.
- György, P. (1998) A másik teste. In: *Digitális Éden*. Budapest: Magvető. 133–149.
- Said, E. (2000) *Orientalizmus*. Budapest: Európa.

Kabai Imre – Marelyin Kiss József – Dénes Attila

A HELYI NYILVÁNOSSÁG ÉS A HELYI MÉDIUMOK

BEVEZETŐ

Egyes hozzánk közel álló felfogások szerint a nyilvánosság – a politikai rendszer hatékonysági, ésszerűségi és erkölcsi kontrolljaként – a modern demokrácia létének egyik legfontosabb feltétele és garanciája. A politikai és közösségi ügyek nyilvánossága biztosíthatja az állampolgárok tényleges beleszólását a képviseleti rendszer keretein belül. Magyarországon a helyi nyilvánosság kialakulása különös jelentőséggel bír, hiszen a településeken – az önkormányzati törvény sajátosságaiából eredően – a hatalmi súlypont erőteljesen centralizált: a képviselő-testület (nagyobb településeken: közgyűlés) rendkívüli kizárólagos testületi hatáskörökkel van felruházva. Sajátos „hatalmi képlet” tehát minden önkormányzat, amelyben a demokrácia elsődleges formális biztosítója a – nyilvános döntéseket hozó – képviselő-testületben megnyilvánuló széles körű érdek- és pártpluralitás. A törvényalkotók nem titkolt célja az volt, hogy ezzel a konstrukcióval „kivédjék” a nem megfelelően kiépített pénzügyi, törvényességi ellenőrzés, a „bejáratatlan” demokratikus eljárások, magatartásmódok és – főleg – a helyi nyilvánosság „csökevényes” voltából eredő problémákat. Úgy véljük, a modern helyi demokrácia hosszabb távon csak akkor maradhat fenn, ha – a jogi garanciák mellett – a helyi polgárok nyilvánossága szab gátat a túlzottan szűk, ellenőrizhetetlen helyi hatalmi centrumok kialakulásának – azaz a helyi demokrácia elhalásának.

Az önkormányzati rendszer jogi és szervezeti kialakítása az 1990-es évtized közepére nagyrészt befejeződött, sőt már különböző reformigények is megfogalmazódtak. A reformok lényege az államtól való nagyobb függetlenség biztosítása és a kiszámíthatóbb gazdálkodás feltételeinek megteremtése. Továbbá – és témánk szempontjából talán ez a legdöntőbb törekvés – a civil társadalom erősödésének és szerveződésének elősegítése. A helyi társadalmak önszerveződésében a helyi nyilvánosság létrejöttének különös jelentősége van abból a szempontból is, hogy a helyi társadalmak önazonosságának keresése és a közösségteremtés ma már elképzelhetetlen a helyi médiumok – hírujságok, közösségi televíziók és rádiók – nélkül. A hírek cseréje – a hatékony és rendszeres információcsere – nélkül a helyi társadalom csupán a társadalomkutatók egyik „kedvenc elméleti konstrukciója” marad. Az önkormányzatok felelőssége a helyi nyilvánosság megteremtésében és kezdeti finanszírozásában aligha túlbecsülhető. Úgy látjuk, hogy az önkormányzati rendszer kialakulásán túl talán az egyik legnagyobb társadalmi fejlemény a helyi nyilvánosság leválása az országosról, és nem túlzás a nyilvánosság egy újabb szerkezetváltásáról beszélnünk.

A települési önkormányzatokban a hatalom a polgármesterek, a laikus képviselők és helyi bürokráciák között oszlik meg, minden más szereplő csak „statiszta” lehet – egyelőre. Egy-egy községi vagy városi önkormányzat éppen a helyi nyilvánosságon keresztül mutat-hatja meg sajátos „színeit”, talán éppen a helyi médiumok által közvetített információk és ismeretek jelenthetik a sokat emlegetett „local colour”-t.

Úgy véljük, hogy a helyi társadalmak akkortól működhetnek hatékonyan, ha – az önkormányzati törvények „formális” garanciái mellett – a lakópolgárok által teremtett nyilvánosság ellenőriz, közvetít és reflektál a helyi hatalom és a helyi társadalom különböző érdekeket képviselő csoportjai között. Jelenleg – megítélésünk szerint – ugyanis az a helyzet, hogy a helyi hatalom és a civil szféra közötti egyeztetés, a tájékoztatás rendje, a jogsérelmekkel szembeni hatékony védelem módozatai még nem épültek ki. Az is nyilvánvaló, hogy a – jelenlegi gyakorlatban elterjedt – lakossági fórumok rendszere nem elégséges a közösségi akaratok kellő mélységű feltárására és érdemi artikulációjára.¹

Éppen ezért munkahelyünk, a Jelenkutató Intézet önkormányzati vizsgálatait² során különös gondot fordítottunk a helyi társadalmak nyilvánosságának és közel egy évtized alatt bekövetkezett állapotváltozásainak elemzésére. A nyilvánosság elméleti és fogalmi kereteinek további tisztázása messze meghaladná jelen dolgozatunk célját és terjedelmi kereteit. Figyelmünket – Blummer és Gurevitch „háromszög-modelljét” alapul véve³ – három alapvető tényező helyzetére összpontosítottuk. A nyilvánosság alak- és szerkezetváltozásai természetesen szorosan összekapcsolódnak a „közönység/közösség”, a „helyi közpolitika” és a „média” fogalmak változásaival, a közöttük lévő viszonyok alakulásával. Az 1980-as évek végétől rendkívül jelentős változásoknak lehettünk tanúi Magyarországon, hiszen a szocialista típusú „alattvaló-nevelő-szocializációs ágens” viszonyoktól⁴ az 1990-es évek végére kialakuló „entertainment economy”-ig, amikor is a „híradás a szórakoztatás része lett”⁵. A nyilvánosság kialakulását és szerkezetváltását – szinte mindenkit érintő – megrázó kódtatások kísérték. Az elmúlt évtizedben alig volt olyan év, amikor ne történt volna lényeges változás ebben a társadalmi alrendszerben. Adatfelvételeinkben jól nyomon követhető az országos és a helyi médiumokat érintő politikai, szakmai és piaci változássorozat. A tájékoztatás állami monopóliumának megszüntetéséhez (is) felfokozott, talán túlzott várakozások kapcsolódtak; a monopóliumok megszüntetésében sokan a sajtószabadság és a demokrácia legfőbb biztosítékát látták, de a privatizált média politikai függetlenségébe vetett hitek nagyobbrészt illúziók maradtak. A médiatulajdonosok és a kormányzati hatalom közötti „tranzakciók” léte – Kéri László véleménye szerint⁶ – „köztudott”...

A helyi nyilvánosság és a helyi média kérdéseit övező figyelem jóval kisebb volt az elmúlt évtizedben. A figyelmet elsősorban az országos média körül kialakult csatározások kötötték le; az 1990 és 1994 között zajló, majd 1998-tól kiújuló „médiaháború”, „holott nem csak az országos média szintéren vagyunk történelmi változás tanúi”⁷. A számszerű tények jól bizonyítják a helyi médiumok rendkívüli fejlődését. Míg a rendszerváltás előtti évtizedben egy-egy helyi újság kiadását országos figyelmet kiváltó csatározások és cenzúra-kísérletek kísérték, addig 1988–1990 között robbanásszerűen jelentek meg a helyi újságok. Kutatásaink során találtunk egy hatszázötven lelkes kis falut, ahol egy-egy rövidebb időszakban egyszerre vagy egymást követően háromféle helyi hírújságot adtak ki.⁸ A helyi újságok gyorsan változó piacának számbavétele szinte reménytelennek tűnő vállalkozás, de az mindenesre tény, hogy a háromezerkétszáz település többségében legalább egy vagy több úgynevezett helyi hír- vagy hirdetőújságot is kiadtak, vagy jelenleg is kiadnak. Az egy évtized alatt kiadott helyi újságok száma a több ezret is elérheti.

Az 1990-es évtized elején alig tudunk helyi televíziók működéséről, 2001. márciusban a Helyi Televíziók Országos Egyesületébe már 71 regisztrált tévécsatorna tartozott, de ennél jóval több kisebb helyi televízió működik, számuk immáron több mint százra becsülhető.⁹ A helyi rádióadók esetében is hasonló növekedés figyelhető meg: a Helyi Rádiók Országos Egyesülete jelenleg 37 tagot tart nyilván, „fénykorában” több mint 70 tagja is volt. A Szabad Rádiók Magyarországi Szervezetének jelenleg – a társult tagokat is beleértve – 24 tagja van, míg a „nagy” rádiókat tömörítő Magyar Kereskedelmi Rádiók és Rádiósok Szövetsége további 13 taggal rendelkezik, de a ténylegesen működő helyi adók száma több mint százra – egyes becslések szerint közel 120-ra – tehető az OIRT és a CCIR hullámsávokon.¹⁰ Kisebb „csatazajjal” ugyan, de a helyi médiumok körül is kialakulhatnak „kisebb-nagyobb médiaháborúk”. A helyi médiumok körüli konfliktusokra viszonylag közeli példa a szekszárdi városi televízió eladása körül kirobbant privatizációs vita,¹¹ de itt említhetjük az egyik miskolci rádió és a polgármester „pengeváltását” is.¹²

A helyi média ma már a települések közéletének fontos fóruma, a szabad véleménynyilvánítás garanciája – ha úgy tetszik a helyi demokrácia „lényegi terepe” – lehet. Az alapkérdés – amelynek kutatásaink során különös figyelmet szenteltünk -, hogy valóban az-e? Ezekre a kérdésekre – a „háromszög-modell” logikáját követve – a három szereplő állapota és kapcsolatrendszere alapján keressük a választ. Elsőként a „közönség” – a települések polgárainak – politikai, közéleti érdeklődését, tájékozottságát illetve a tájékoztatásukkal való elégedettséget vizsgáljuk meg.¹³ Ezt követően az információk legfontosabb közvetítőjét, a helyi médiát vesszük górcső alá. A helyi hatalom működésének ellenőrzésével, illetve a beleszólás és részvétel lehetőségeinek, a demokratikus deficitekkel ezúttal részletesen nem foglalkozunk.¹⁴

A HELYI ÉS AZ ORSZÁGOS POLITIKA IRÁNTI ÉRDEKLŐDÉS

A lig akad olyan ember, aki ne tartaná fontosnak az országban, a világban, településén vagy régiójában történő politikai-közéleti eseményekről szóló információkat (amikor azt kérdeztük válaszadóinktól, hogy mennyire fontos számukra, hogy tájékozottak legyenek a világ, az ország, régiója, települése történeleiben, kevesebb mint 1 százalékuk vallotta azt, hogy számára ez „egyáltalán nem fontos”, ugyanakkor a felnőtt lakosság több mint egyharmada – 37 százalék – számára ez „nagyon fontos”¹⁵). Meglepően kicsik azok a különbségek, amelyeket – az érdeklődés intenzitása tekintetében – az egyes szocio-demográfiai csoportok között mértünk: a nem, az életkor, de még az iskolázottság mutatói esetében sem regisztrálhattunk „szignifikáns” kapcsolatokat. Elmondhatjuk tehát, hogy a hírek fontosságának megítélése viszonylag „egységesen magas” a magyar felnőtt lakosság körében.

Adataink¹⁶ azt is mutatják, hogy az egyes hírfajtákat különböző mértékben tartják fontosnak az emberek: a legfontosabbak az országos eseményekről szóló hírek (a százfokú skálán¹⁷ 86 pontot mértünk), ezt a közvetlen lakókörnyezetükről, a településükről érkező információk követik (83 pont), majd a régió hírei (81 pont), végül a világ eseményeiről szóló híradások következnek (80 pont). A különbségek árnyalatnyiak, minden hírfajta „fontos” az emberek számára (rendre 80 pont körüli értékeket mértünk).

Kíváncsiak voltunk ugyanakkor arra is, hogy milyen „*típuscsoportok*” különíthetők el a hírfajták iránti érdeklődés eltérései szerint.¹⁸ Klaszterelemző eljárásunk végeredményeképpen *nyolc típuscsoport* jellegzetességei körvonalazódtak (1. táblázat).

1. táblázat

Klaszter típuscsoportok az egyes hírfajták fontossága szerint

Klaszter típuscsoportok	Mennyire fontosak a híradások, információk? (Átlagértékek az ötfokozatú skálán)				Elemszám	
	a) Településéről	b) Régiójáról	c) Az országról	d) A világról	fő	%
1. „Érdektelenek”	1,38	1,55	1,87	1,47	56	2,9
2. „Mindenevők”	4,93	4,90	4,98	4,86	754	39,2
3. „Minden, a világ kevésbé” („globalisták”)	4,51	4,24	4,29	3,76	456	23,7
4. „Közepes hírfogyasztók”	3,03	2,98	3,31	3,07	301	15,7
5. „A külvilág felé fordulók” („globalisták”)	2,73	3,72	4,66	4,56	124	6,5
6. „Befelé fordulók” („lokalisták”)	4,69	4,14	3,03	2,67	97	5,0
7. „A régió kevésbé fontos”	4,60	2,91	4,59	4,05	80	4,2
8. „Közvetlen környezetük érdektelen”	1,34	1,71	3,61	3,45	53	2,8
Összesen (a teljes minta)	4,16	4,06	4,29	4,01	1922	100,0

Az eredeti kérdés: „Mennyire fontosak Önnek azok a híradások, információk, amelyek a) a közvetlen lakókörnyezetéről; b) tágabb lakókörnyezetéről, megyéjéről, régiójáról; c) az ország eseményeiről; d) a világ más tájainak eseményeiről szólnak? Osztályozzon a következőképpen: 1 = egyáltalán nem fontos, 3 = közepesen fontos, 5 = nagyon fontos. A közbülső értékekkel árnyalhatja a véleményét.

(A Jelenkutató Intézet országos reprezentatív adatfelvétele, 2000. március 18.– április 2. N = 2000 fő)

Nagyon kicsi volt azok aránya, akik egyetlen hírfajta iránt sem érdeklődtek igazán, vagyis nem tartják a híreket fontosnak (1. klaszter, az „érdektelenek” csoportjába mindössze a felnőtt lakosság 3 százaléka sorolható; köreikben felül vannak reprezentálva az idősebb iskolázatlan falusi nők és – meglepő módon – a fiatal iskolázott városi férfiak is: 5 százalék fölötti aránnyal).

Az ellenkező „póluson” azok helyezkednek el, akik „mindenevők” – azaz minden hírtípusnak „átlag fölötti” fontosságot tulajdonítanak. Arányuk több mint tízszerese az előző csoporténak: 39 százalék (2. klaszter, átlag fölötti arányban fordul elő ez a típus az idősebb városi iskolázott nők és iskolázatlan férfiak körében: az említett csoportok közel fele – 48 százalék – idesorolható).

Jellegzetes – és igen nagy – csoportot alkotnak azok, akik átlag fölött érdeklődnek az egyes hírfajták iránt – kivéve a világ dolgait (amelyek fontosságát csak „közepesre” értékelik – nevezhetjük őket „globalistáknak”): a megkérdezettek közel negyede (24 százalékuk, 3. klaszter) sorolható ide (a fiatalabb iskolázott falusi nők körében a legmagasabb ezen típuscsoport aránya: meghaladja a 45 százalékot).

A „közepes hírfogyasztók” (akik minden vizsgált hírtípust „közepes mértékben” tartanak fontosnak, 4. klaszter) csoportjába sorolható a felnőtt lakosság 16 százaléka (elsősorban az iskolázatlan budapesti fiatalabb férfiak körében nagy arányuk: 28 százalék).

A „világ felé forduló” – vagy „globalisták” – típuscsoportját azok alkotják (arányuk 7 százalék, 5. klaszter), akik átlag fölötti fontosságot tulajdonítanak az ország és a világ híreinek, de átlag alatti figyelemmel kísérik a közvetlen lakókörnyezetük, régiójuk történéseit (ez a típuscsoport – relatíve – a legnagyobb arányban az idősebb iskolázatlan falusi férfiak körében fordul elő: 12 százalékuk sorolható ide).

Ennek „ellenpólusát” azok képezik (mindössze a teljes felnőtt lakosság 5 százaléka, 6. klaszter), akik átlag fölötti érdeklődéssel fordulnak a helyi és a regionális hírek felé – és kevéssé tulajdonítanak jelentőséget az ország-világ történéseinek (a „lokalisták” között a fiatal, iskolázatlan falusi férfiak aránya kétszerese az átlagnak: 10 százalékuk sorolható ide).

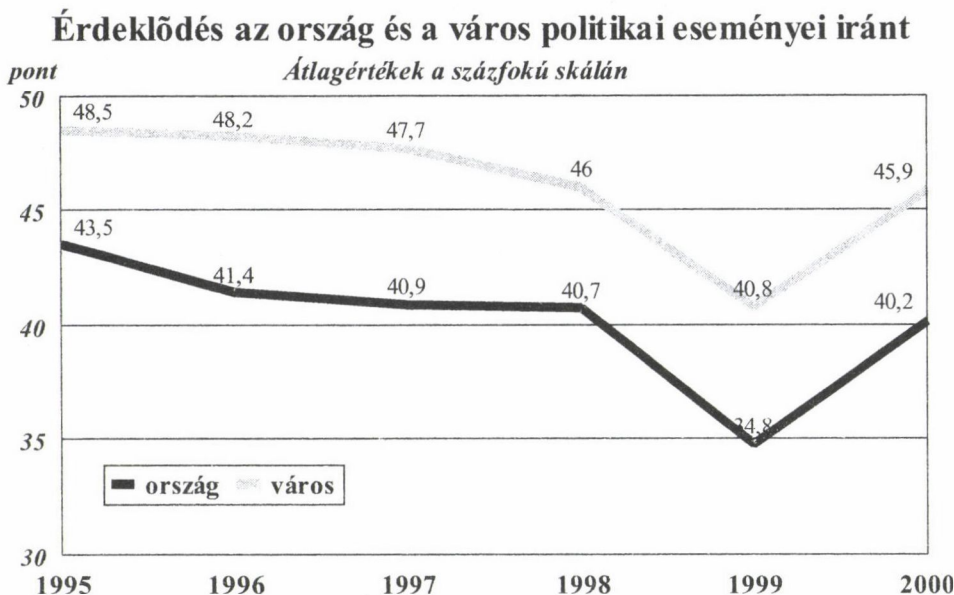
Kicsiny (mindössze 4 százaléknyi, 7. klaszter), de annál jellegzetesebb csoportot képeznek azok, akik minden hírtípus iránt nagy érdeklődést mutatnak – csupán a regionális események „irrelevánsak” számukra (az idős iskolázott városi férfiak 8 százaléka sorolható ide).

Végül a legkisebb (alig 3 százalékos, 8. klaszter) csoportba azokat soroltuk, akiket szinte teljesen „hidegen hagynak” a szűkebb környezetük eseményei, és csak „közepes” fontosságot tulajdonítanak az ország-világ történéseinek is (a legidősebb budapesti iskolázatlan férfiak körében az átlagot meghaladó arányuk). Elmondhatjuk tehát, hogy az „egységesnek” tűnő kép mögött igen „színes”, összetett a valóság – ha alaposabb vizsgálódások tárgyává tesszük azt.

Ha az emberek „tényleges” érdeklődésére vagyunk kíváncsiak az egyes hírfajták iránt, a százfokú skálán mért értékek jóval *alacsonyabbak*, mint amikor azok „fontosságát” kérdeztük. Ugyanakkor a *településükről* szóló hírek, információk érzékelhetően megelőzik az országos híreket. Adataink¹⁹ szerint az ország ügyei iránti érdeklődés pontértékei jelenleg 30-40 pont között mozognak (a tíz városban mért értékek egyszerű átlaga: 37 pont²⁰), míg a település hírei érezhetően nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot az ott élők körében: ez esetben a vizsgált értékek rendre 6-8 ponttal magasabbak (a tíz város egyszerű átlaga: 44 pont; pl. Nyíregyháza ideai vizsgálati eredményei: 35 pont az országos ügyek iránti érdeklődés, míg 41 pont a város ügyei iránti érdeklődés indexének értéke, Békéscsabán 34-37 pont a két érték. Pakson 34-38 pont; lásd az 1. ábrát is). A „tényleges” érdeklődők (akik szerint az ország/városuk politikai eseményei „teljes mértékben” érdeklí őket) aránya igen csekély: kevesebb mint a megkérdezettek egytizede (városonként 3-8 százalék között mozog), míg a „passzívok” (akiket ezek az események „egyáltalán nem érdekel”) aránya ennek közel kétszerese (15-20 százalék közé esnek a vizsgált arányértékek).

Tanulságosak a tényleges lakossági érdeklődés *időbeli változásai*. Adataink²¹ azt mutatják, hogy mindkét „hírtípus” iránt *fokozatosan csökkent* az elmúlt hat évben a tényleges érdeklődés: az ország ügyei iránti érdeklődés átlagpontértéke az 1995-ös 44 pontról 2000-re 40 pontra csökkent (a „mélypontot” az 1999-es év jelentette: ekkor az index átlagértéke 35 pont volt), míg a város ügyeivel kapcsolatos érdeklődés indexe ugyanezen időszakban 46 pontról 40 pontra mérséklődött. Különösen feltűnő a harmadik szabad választást, az 1998-as évet követő „*általános politikai apátia*” terjedése: a vizsgált érdeklődési indexek 1999-ben minden városban mindkét hírtípus esetében egyik évről a másikra 4-5 pontot estek, míg a korábbi években csupán 1-2 pontos enyhébb ingadozásokat rögzítettünk. Ami még szembetűnő: a 2000. évre az ország és a városok eseményei iránti érdeklődés jelentős emelkedést mutat (az értékek átlaga 5 ponttal növekedett, vagyis „visszatért” a két évvel korábbi szintre), de a különbségek nem változtak.

1. ábra

A Jelenkutató Intézet adatfelvételei 1995 és 2000 között 32 településen 77 kérdőíves adatfelvétél. (N = 45 000 fő)

Az önkormányzat konkrét ügyei iránti érdeklődést csak 1998-tól vizsgáltuk. Az megállapítható adatainkból, hogy valamelyest meghaladja a korábbiakban tárgyalt „általános” érdeklődési indexet: 49-51 pont között mozog az átlagok értéke az önkormányzatok anyagi lehetőségei, tervei, fejlesztési elképzelései, a polgármester illetve a képviselő-testület tevékenysége iránti konkrét érdeklődés esetében. Az időbeli „elmozdulásokat”, a változások egyedül a tervek, elképzelések esetében számottevőek: az „általános” trendeknek megfelelően itt is csökkenést regisztráltunk (a mértéke mindössze 3 pont). Az megállapítható, hogy 1999-ben ezek az értékek is alacsonyabbak voltak a korábbi és az idej adatoknál is.

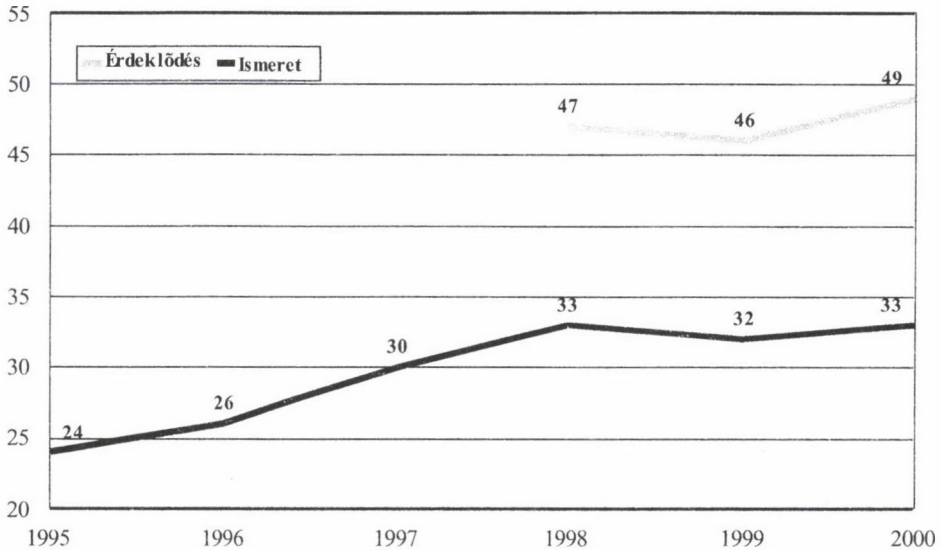
Az ismeretek szintjének elemzésére 1995-től vannak adataink. A konkrét önkormányzati ügyekben az érdeklődés szintjénél érzékelhetően alacsonyabb: a négy vizsgált önkormányzati tényező ismeretének átlagpontértékei 30 és 35 között változnak. A „legtöbbet” a polgármester tevékenységéről tudnak a városlakók, de ez esetben is csupán 35 pont az „ismeretek szintjének” átlagos mutatószáma a százfokú skálán. Ez összességében azt jelenti, hogy 15-20 százalék között van azok aránya, akik „kellőképpen” tájékozottnak vallják magukat ezekben a konkrét helyi ügyekben, míg az „ellenkező póluson” ennek közel a kétszerese található (35-40% véleménye szerint „egyáltalán nem tájékozott” ezekben a kérdésekben). A legfontosabb tényező, a képviselő-testület tevékenysége iránti érdeklődés és az ismeretek szintjének időbeli alakulását mutatja 2. ábránk.

Az ismeretek időben fokozatos növekedést mutatnak: míg 1995-ben csak 24 volt a százfokú skálán mért index értéke (0 pont: „egyáltalán nem ismerem”; 100 pont: „nagyon ismerem”), addig 1998 és 2000 között elérte a 33 pontot. Ez még mindig igen alacsony (nagyjából a „kevésbé tájékozott” szintet éri el), de az érdeklődés az 1999. évi 46 pontról egy év alatt 49 pontra emelkedett, ami némi optimizmusra adhat okot.

A képviselő-testület tevékenységének ismerete és az érdeklődés

Átlagértékek a százaléku skálán

A Jelenkutató Intézet adatfelvételei 1995 és 2000 között 32 településen 77 kérdőíves adatfelvételt. (N = 45 000 fő)

Bár az időbeli elmozdulások nem túl nagyok, de a „*térbeli*” különbségek igen tanulságosak: jelentős eltéréseket tapasztalunk az egyes városok között a helyi ügyek ismeretszintjei között. Tiszaújváros képezi a „pozitív végletet”, ahol 15-20 százalék között mozog azok aránya, akik kevéssé tájékozottak a vizsgált szempontok szerint, míg 35-40 százalék között vélik úgy, hogy „elégé” informáltak a helyi ügyekben. Ez esetben nem egyszerűen arról van szó, hogy kis lélekszámú a város, amely ügyei lényegesen „áttekinthetőbbeknek” tűnnek az ittlakók szemében (hiszen ennél kisebb településeken is vizsgáltunk, ahol az eredmények lényegesen kedvezőtlenebbül alakultak), hanem – tapasztalataink szerint – a helyi média „szerencsésen és aktívan” együttműködik a város vezetésével, amelynek eredményeképpen az információk jelentős része eljut a „címzettekhez”: a város polgáraihoz (mindez – megítélésünk szerint – nem csupán pénz és anyagi lehetőségek kérdése, de erről a későbbiekben részletesebben szólnunk).

Az információk mennyiségével az önkormányzat munkájáról – mindezek ellenére – megkérdezettjeink általában *elégedettek*: az emberek közel kétharmada (átlagosan 58 százalék a tíz vizsgált városban) elegendőnek tartja az önkormányzatról, a képviselő-testületről – elsősorban a helyi média közvetítésével – kapott információkat, míg azok aránya, akik keveslik, ennek alig fele (30 százalék az átlag). A városenkénti eltérések itt is nagyon jelentősek: 70 százalék fölötti „elégedett” – aránnyal szemben (pl. Tiszaújvárosban 71 százalék a vizsgált arányszám) más városokban nem éri el a 30 százalékot sem (pl. Biharkeresztesen csupán 29 százalék).

Mindezek az adatok jól mutatják a helyi nyilvánosság egyik legfontosabb „ágensének” – az ott élő „közönségnek” a sajátos, sok szempontból ambivalens helyzetét: bár tudatában vannak az informáltság fontosságának, igényeik ennél „bevallottan” jóval alacsonyabbak,

amit az is jól mutat, hogy sokan elismerik, „alultájékozottak” a helyi történések tekintetében, mégis „elégedettek” a helyzettel, nem akarnak több információt a helyi ügyekről. Ez – természetesen – rendkívül „elnagyolt” összegzés, hiszen a helyzet ennél sokkal összetettebb (vannak „jól tájékozott” és mégis elégedetlen emberek a vizsgált személyek között), de az adatok, tapasztalatok révén kialakuló kép igen *pesszimiztikus* a helyi nyilvánosság állapotairól – az állampolgárok érdeklődése-informáltsága szempontjából.

AZ INFORMÁCIÓK FORRÁSAI: A HELYI MÉDIA

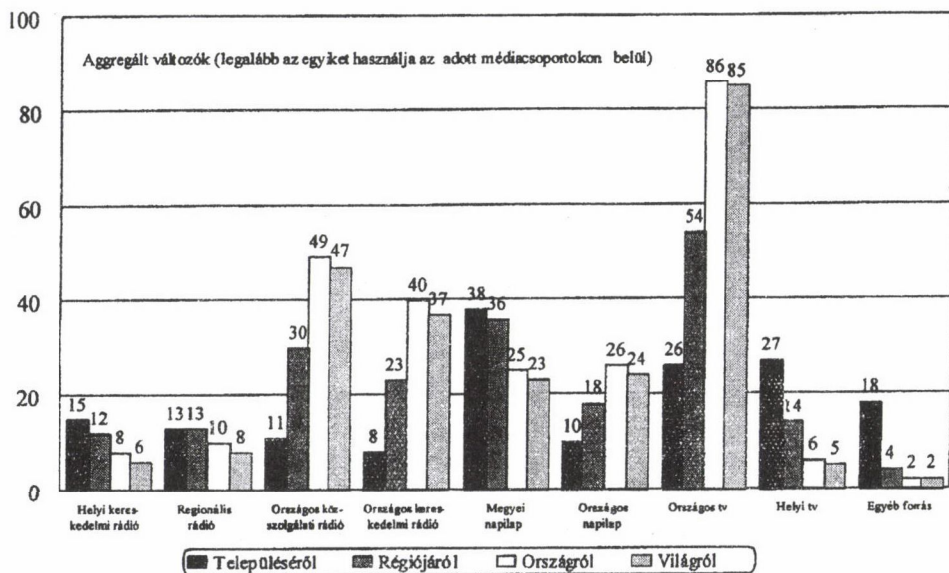
A másik „ágens” – a *helyi média* – állapota, helyzetváltozása tekintetében a számaink, ismereteink tükrében *lényegesen kedvezőbb az „összkép”*. A korábbiakban jelzett – általános – pozitív változások, tendenciák jól nyomon követhetők az általunk vizsgált városokban, de a tavalyi országos „pillanatfelvételünk” helyzetképe is igen jelentős eredményekről, pozitív elmozdulásokról tanúskodik a helyi média állapotát illetően.

Vegyük sorra a kutatásaink néhány fontosabb eredményét a helyi médiára vonatkozóan. Előljáróban megállapíthatjuk, hogy az ezredforduló Magyarországon a hírforrások korábban nem tapasztalt bősége ejti zavarba az embereket. A helyi újságok, rádió- és televíziócsatornák versengenek az „információs piacon” az országos nyomtatott és elektromos médiumokkal a „fogyasztókért”, akik lassan követni is alig tudják a médiumok gazdag kínálatát, változásait. Mindenesetre előszeretettel használják – „fogyasztják” – ezeket a hírforrásokat, *párhuzamosan többet is igénybe vesznek* nap mint nap. A tavalyi országos adataink²² szerint a szűkebb és tágabb környezetük történéseiről az embereknek döntő többség több hírforrásból is rendszeresen tájékozódik (azok aránya, akik nem használnak egyetlen rendelkezésre álló hírforrást sem, 3 százalék alatt van, de nagyon alacsony azok aránya is, akik az országos és helyi hírforrások közül legfeljebb egyet vesznek igénybe: 5 százalék körül mozog arányuk). Részletesen elemeztük a *hírforrások alakulását hírfajták szerint*, melynek eredményét az alábbi ábránkon szemléltetjük (3. ábra).

Adatainkból kiolvasható, hogy a magyar felnőtt lakosság a településéről szóló híreket, információkat elsősorban a *megyei napilapokból* „szerzi be” (38 százalékuk jelölte meg ezt a hírforrást). A megyei újságokat – a használat gyakorisága szempontjából – a *helyi televíziók* (27 százalék) és az *országos tv-csatornák* (28 százalék) követik. A *helyi és regionális rádiók* kisebb arányban szerepelnek a helyi hírforrások között (15, illetve 13 százalék), de – elsősorban a budapesti megkérdezettek esetében – az *országos rádiócsatornák* is szolgálnak helyi információkkal (11 százalékos említési gyakoriság). Hasonló arányt képviselnek az *országos napilapok* (10 százalék), míg az *országos kereskedelmi rádiók* helyi hírforrásként a megkérdezettek 8 százaléka esetében játszanak szerepet. Igen nagy a jelentősége az „*egyéb*” információforrásoknak is (ezek között kitüntetett szerepe van a *városi, önkormányzati lapoknak*, de – kutatás jellegéből eredően – nem vizsgáltuk külön ezek „helyi hírforrás-értékét”).

Az egyes városokban végrehajtott adatfelvételeink rendkívül színes, összetett képet tárnak elénk: azt mondhatjuk, hogy „*ahány város – annyi modell*”, azaz a „médiaverseny” különböző „fejlődési stádiumait” találtuk az egyes városokban. Nehéz lenne összegző képet adni, itt csupán *néhány sajátosságra* utalunk – néhány „*esettanulmány*” erejéig tapasztalataink, kutatási eredményeink révén.

Milyen hírforrásokból szerzik be a különböző információkat?

Jelenkutatási Intézet, Országos reprezentatív adatfelvétel. 2000. március 18. – április 2. (N = 2000 fő)

A helyi és megyei lapok korábbi „hegemón hírpiaci pozíciója” megdőlni látszik, de jelentőségük változatlanul nagy. Különösen a nagyvárosokban, megyeszékhelyeken erősek, még ma is sokak „elsődleges hírforrásai” településük történéseiről. Jó példa erre a nyíregyházi „hírpiac”, ahol három helyi, illetve regionális-megyei újság verseng egymással – és az elektromos médiával. Jelenlegi pozícióik igen erősek: az emberek több mint 90 százaléka ismeri ezeket a lapokat, közel háromnegyedük rendszeres olvasója. Kisebb városokban a megyei napilapok jelentősége lényegesen kisebb, itt a városi hetilapok a legnépszerűbbek. Példa rá Kalocsa, ahol, a megyei napilap ismertsége, olvasottsága jelentősen elmarad a városi hetilapé mögött. Az országos napilapok nem igazán versenytársaik a nagyobb városokban – olvasottabbak, kedveltebbek a helyi lapok, minőségi megítélésük tekintetében is „állják a versenyt”.

A helyi televíziók voltak az első versenytársai a nyomtatott sajtónak. Viszonylag gyorsan elterjedtek, a 90-es évek közepére ismertekké és népszerűekké váltak a helyi „hírpiac”. Itt is jellegzetes példaként említhető Nyíregyháza, ahol az emberek több mint 90 százaléka ismeri a városi televíziót, kétharmaduk legalább heti rendszerességgel nézi adásait. Kalocsán hasonló adatokat mértünk, ez esetben a viszonylag rendszeres – heti – nézettség ennél is magasabb: 79 százalék. A helyi televíziók részletesebb vizsgálatát is elvégeztük 1998 és 1999 folyamán.²³ Ezek adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a helyi televíziózás a 90-es évek végére „megtalálta helyét” mind a nézők, mind a hirdetőik értékrendjében. A verseny itt sokkal élesebb az országos tv-csatornákkal a nézőkért, mint a helyi rádiók esetében, de a helyi hírek iránti igények növekedésével a városi televíziók fontos „kiegészítő” funkciókat szereztek a helyi médiapiacra.

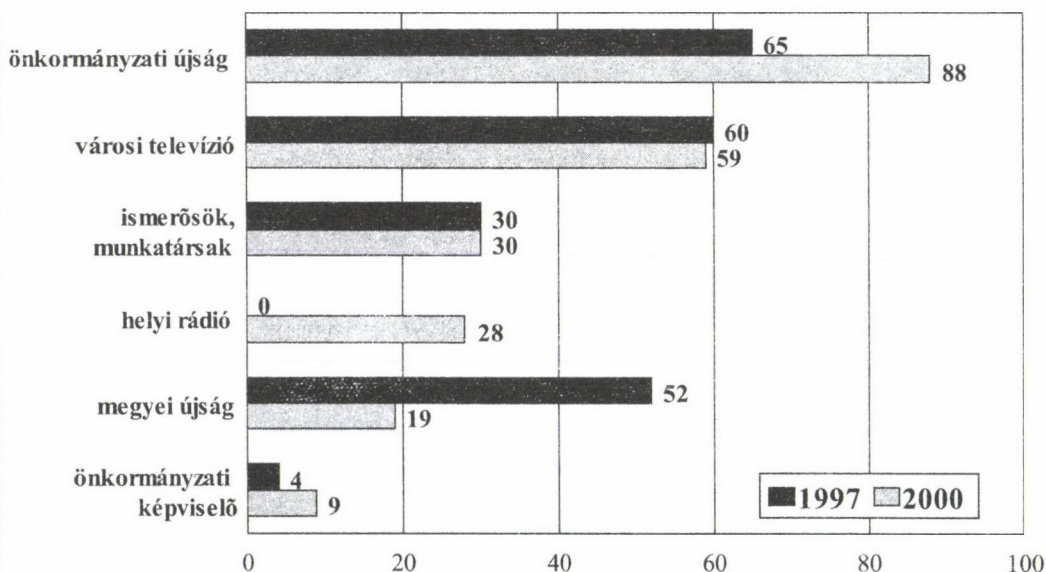
Az elektromos média versenyében különös színfoltot jelentenek a *helyi rádiócsatornák*, amelyek a legutóbbi időkbén jelentek meg – és alaposan „átrendezték” a városlakók médiahasználati szokásait. Főleg a kisebb városokban követhető nyomon hirtelen megjelenésük hatása, jelentősége. Jó példa erre az egyik kalocsai helyi rádió, amely néhány hónap alatt ismertté és rendkívül hallgatottá vált (megelőzve az országos kereskedelmi és közszolgálati rádióadókat is). A nagyobb városokban erre jóval kisebb az esély, de jelentős „átrendeződéseket” eredményezhet egy-egy ambiciózusabb helyi rádió megjelenése (például Tatabányán tapasztalhattunk ilyet). Versenypozícióik minőségi megítélésük tekintetében is rendkívül kedvezőek országos vetélytársaikkal szemben.²⁴

A *helyi politikai nyilvánosság alakulása szempontjából* is megvizsgáltuk az egyes hírközlő eszközöket: azt elemeztük, hogy mely információs csatornának mekkora a szerepe a lakosság körében az *önkormányzati hírek* közvetítésében. Az idei tapasztalataink alapján elmondhatjuk, hogy ebből a szempontból is jelentősek a változások, a médiaverseny általános hatásai itt is jól érezhetőek (4. ábra).

4. ábra

Az önkormányzati ismeretek forrásai

Az összes megkérdezett százalékában - többválaszos kérdés

A Jelenkutatató Intézet adatfelvételei 1997-ben (16 város, N = 10 200 fő) és 2000-ben (10 város, N = 6300 fő).

Megállapítható, hogy a lakosság a városháza, az önkormányzatok tevékenységéről elsősorban a helyi – általában ingyenes, teljes körben terjesztett hetente – kéthetente – megjelenő *önkormányzati lapokból* meríti ismereteit (mint ábránkról is leolvasható, 1997 óta érzékelhetően nőtt jelentősége: 65 százalékról 88 százalékra emelkedett azok aránya, akik ezt a hírforrást említették) – függetlenül attól, hogy mekkora a város, hogyan tagozódik a hírpia. Ahol ilyen nincs, ennek hiánya jól kimutatható. (Példa lehet rá Paks esete, ahol szerepét csak részben tudták „átvenni” más városi lapok, illetve a városi televízió). Adataink, ta-

pasztalataink alapján kijelenthetjük, hogy ezek a kiadványok általában rendkívül *sikeresek*: sokakhoz eljutnak (a felnőtt megkérdezettek több mint 90 százaléka hivatkozik erre a hírforrásra), a többség elfogadja, tényyszerűnek ítéli híradásait, és egyetért azzal is, hogy közpénzen működjenek.

Számtalan jó példát említhetnénk, de kiemelésre érdemes *Tiszaújváros* esete. A legutóbbi vizsgálatunk adatai jól mutatják a tiszaújvárosi önkormányzati újság kedvező lakossági fogadtatását. Eredményeink szerint a város polgárainak 97 százaléka szerzi be a (minden csütörtökön 8 oldal terjedelemben megjelenő ingyenes) lapból az önkormányzati híreket, 84 százaléka minden számát rendszeresen olvassa, és csupán a válaszadók 1 százaléka nem olvassa soha. A lap hitelességét illetően is kedvezőek a tapasztalataink: a válaszadók 85 százaléka tényyszerűnek ítéli meg a városi hetilap híradásait, és csupán 11 százaléka van az ellenkező véleményen. Mindezek után meglepő, hogy a lakosság 90 százaléka egyetért azzal, hogy az újság továbbra is közpénzen működjön. A lap sikere nem elsősorban a város sajátos „médiahelyzetéből” adódik (kisebb város lévén nem igazán foglalkoznak vele a megyei és regionális médiumok), hiszen más, hasonló helyzetű városokban jóval szerényebb eredményeket mértünk. De van „ellenpélda” is, abban az értelemben, hogy egy nagyvárosban is lehet rendkívül eredményes az önkormányzat lapja (példa rá Erzsébetváros).

A második legfontosabb helyi hírforrás a városháza tevékenységéről a *helyi televízió*: adataink szerint a vizsgált városokban a felnőtt lakosság közel kétharmada – 60 százalék – innen szerzi be értesüléseit (időben alig változott ez az arány). Megfigyelhető, hogy ahol hiányzik az önkormányzat lapja, ott a városháza történéseiről általában a helyi televízió foglalja el az „elsődleges hírforrása” pozícióját (példa lehet erre az esetre Paks vagy Kalocsa). Általában meg kell elégedniük a második hellyel – de az utóbbi időkben sok városban az elektromos médiumok másik ágense, a helyi kereskedelmi rádiók komolyan „veszélyeztetik” ezt a pozíciót is (jól megfigyelhető ez a folyamat például Jászberényben). A helyi televíziók tulajdoni viszonyai jelenleg is átalakulóban vannak: több önkormányzat – részben vagy teljes mértékben – eladta korábban tulajdonában lévő helyi televíziókat. Ez a tulajdonosváltás nem jár minden zökkenő nélkül (lásd a korábban említett szekszárdi „médiaháború” példáját, de a legutóbbi időkben lezárult „győri kábelper”²⁵ is jól mutatja a problémák súlyosságát): bizonyos esetekben alaposan „csorbultak” a közszolgálati funkciók az új tulajdonosok műsorpolitikájának következtében, így az önkormányzatokról, helyi közéletéről szóló híradások jelentősen háttérbe szorultak. De vannak ellenpéldák, amelyek bizonyítani látszanak azt az optimista feltételezésünket, hogy a piaci és a közszolgálati érdekek szerencsésen összeegyeztethetőek a médiumok működése során.

Jó példa erre a *barcsi*²⁶ városi televízió esete. A tulajdonosváltást követően is megmaradt a VTV vezető pozíciója az önkormányzatról szerzett információk „hírpiacán”, de jelentős szerepet tulajdonítanak neki a „fordított irányú” tájékoztatásban is a megkérdezettek (a hírközlési eszközök között az itt élők problémáiról – válaszadóink szerint – elsősorban a helyi televízióból tájékozódnak a város vezetői). A barcsi helyi televízió lakossági megítélése rendkívül kedvezően alakul: akiket „elér” a televízió, 92 százaléka nézi műsorait. Ezen belül 30 százalék „rendszeres nézőnek” számít, átlagosan heti 4-5 napon nézi a helyi televízió műsorait. A döntő többség – az érdemben válaszolók 87 százaléka – hitelesnek, tényyszerűnek ítéli meg a VTV tájékoztatását a város ügyeiről.

Az „*informális hírcsatornák*” jelentősége továbbra is nagy – és az elmúlt években nem változott (azok aránya, akik ismerőseiktől, munkatársaiktól értesültek a városháza bizo-

nyos eseményeiről, „ügyeiről”, változatlanul 30 százalék). Ugyanakkor mind inkább előtérbe kerülnek – ahogy a „hírcsatornák” egyéb területein is megfigyelhetjük – a *helyi rádiók*, adataink tanulsága szerint elsősorban a *megyei újságok* rovására (ez utóbbi hírforrást megjelölők aránya az elmúlt három évben drasztikusan csökkent: 52 százalékról 19 százalékra).

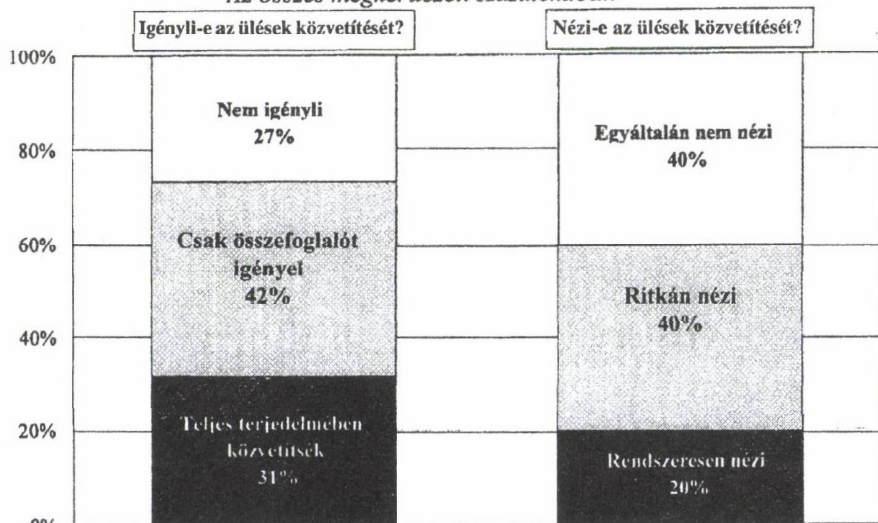
A „közvetlen” hírforrások – az önkormányzati képviselőktől szerzett értesülések említési aránya ugyan némi emelkedést mutat az elmúlt években, de jelentősége továbbra is csekély: a 9 százalékos arány a vizsgált információs ágensek közül a legalacsonyabb – bizonyítva azt a nyilvánvaló tény, hogy az információ eljuttatásának „közvetett” formái sokkal jelentősebbek és hatékonyabbak egy modern „információs társadalomban”.

A HELYI NYILVÁNOSSÁG „ÁLLAPOTÁRÓL”

A helyi televíziók „ürügyén” egy – elemzett témánk szempontjából – *kulcsfontosságú* kérdés merült fel: *mennyire igénylik, illetve nézik a városok lakói a képviselő-testület/községi ülésük közvetítését a városi tv-ben*. Ennek kapcsán ugyanis betekintést nyerhetünk a helyi nyilvánosság jelenlegi helyzetébe: arról kaphatunk információkat, hogy a lakosság mennyire igényli a helyi demokrácia legfontosabb intézménye működésének „közvetlen” megismerését, illetve arról is tájékozódhatunk, hogy mennyire élnek a helyi nyilvánosság létfontosságú lehetőségével. (Hozzá kell tennünk, hogy ennek a kérdésnek az elemzésekor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a tévézési szokások „keresztbemetszik” a vizsgált tényező értelmezését²⁷.)

5. ábra

A képviselő-testület/községi ülésük közvetítése a helyi televízióban
Az összes megkérdezett százalékában

A Jelenkutató Intézet adatfelvételei 2000-ben (10 város, N = 6300 fő).

A vizsgálati adatok alapján (5. ábra) megállapíthatjuk, hogy kb. *a felnőtt lakosság egyharmada (27 százalék) számára „teljesen érdektelen” a képviselő-testület üléseinek közvetítése* (a legkisebb Tiszaújvárosban: 16 százalék, míg a legnagyobb Erzsébetvárosban: 41 százalék; számításaink során kiszűrtük azokat, akik nem tudják fogni a VTV adásait). Az „ellenkező pólust” – a vizsgált szempontból – azok alkotják, akik az ülések teljes terjedelemben való élő közvetítéséhez ragaszkodnak: *a felnőtt lakosság másik egyharmada (31 százalék) sorolható az „érdeklődők” csoportjába* (a legkisebb arányuk Erzsébetvárosban: 18 százalék, míg a legnagyobb Tiszaújvárosban: 39 százalék). A többiek (a lakosság 42 százalékát kitevő nagyobbik hányad) megelégszik összefoglalók közvetítésével.

A nézettség esetében „elkülöníthetjük” azokat, akik *a helyi nyilvánosság „aktívabb” résztvevői* (mondhatnánk bizonyos értelemben „szereplői”), akik rendszeresen nézik a képviselő-testület/közgyűlés üléseinek közvetítéseit. Mindössze *a vizsgált városok felnőtt lakosságának 20 százaléka sorolható ide* (a városonkénti ingadozások igen nagyok: Tiszaújvárosban minden negyedik felnőtt rendszeresen figyelemmel kíséri a helyi televízió élő adásait, összefoglalóit, míg – ez esetben is – Erzsébetváros az „ellenpélda”: itt a vizsgált arány mindössze 9 százalék). *A megkérdezettek 40 százaléka soha nem nézi ezeket a közvetítéseket – őket sorolhatjuk a „passzívok” közé, míg a fennmaradó 40 százalék „ritkán” érdeklődik a testület ülései iránt.*

Külön megvizsgáltuk *e csoportok néhány szociológiai jellemzőit is.*²⁸ Megállapítható, hogy az „érdeklődők” és az „aktívok” csoportjaiban nagyobb valószínűséggel találunk 50-59 éveseket, a magasabb jövedelműeket és – érdekes módon – olyanokat, akik nem a településen születtek. A diplomások az igények szempontjából az átlag feletti közé sorolhatók, de az adások tényleges nézői között csak átlagos gyakorisággal fordulnak elő. A fordítottja mondható el az inaktív szellemiek esetében: átlagos érdeklődés átlag feletti tényleges nézettséggel párosul.

A helyi nyilvánosságba *legkevésbé* bekapcsolódók a legfiatalabbak (a 18-29 évesek), az aktív fizikai foglalkozásúak, az eltartottak (gyes-en, gyed-en lévők, háztartásbelik, tanulók) és a születésük óta a településeken élők. A 30-39 évesek igényeikben átlagosak, míg a tényleges érdeklődés (a közvetítések nézettsége) szempontjából messze elmaradnak az átlagtól.

Igen *összetett tehát a kép:* a közügyek iránti érdektelenségtől a tényleges részvételig vezető „úton” meglehetősen különböző mértékig jutottak el az egyes társadalmi csoportok, a többség a „kezdeti lépéseket” tette meg csupán. Az megállapítható, hogy a helyi nyilvánosság főbb *intézményi-instrumentális keretei* (az önkormányzatiság intézménye kiépítettségére, a helyi média legutóbbi időkből tapasztalható fejlődésére gondolunk) *nagyrészt kialakultak* és – ha sok problémával, ellentmondásosan is, de – *működnek*. Ugyanakkor vizsgálati eredményeink azt bizonyítják, hogy a helyi nyilvánosság talán legfontosabb eleme, *a közügyek iránt érdeklődő, aktív „közösség” még nagyrészt hiányzik*, a legtöbb helyen csak nyomokban létezik.

JEGYZETEK

¹ Horváth M. Tamás – Péteri Gábor: *Indulj el egy úton... Költségvetési politika, önkormányzati politika* (kézirat) Bp., 1997. 21. oldal.

² Tanulmányunkban a Jelenkutató Intézet, a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet, a Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány, a Monitor Társadalomkutató és Módszertani Központ és a Marketing Centrum Országos Piackutató Intézet 1991 és 2000 között végzett önkormányzati kutatásainak eredm-

nyeit használtuk fel. (Összesen 81 városi és 3 országos önkormányzati kutatás adatai állnak rendelkezésünkre.) Az 1992-ben kezdett – országosan egyeztetett – másodlagos (tudományos) hasznosítási megfontolásokkal szervezett összehasonlító program egyik célja, hogy a lehetőségekhez mérten kövessük a „helyi demokrácia állapotok” alakulását Magyarországon. A Jelenkutatató Intézet 1999-ben – felvállalva a módszertani koordináló szerepet – pályázatot nyújtott be a Közigazgatási Kollégiumnak, amelynek során programunkat IX/2/99 szám alatt, 1999. október 5-én akkreditálták.

³ Blummer, J. – Gurevitch, M.: *The Crisis of Public Communication*. Routledge, 1995.

⁴ Kováts Ildikó: Társadalmi rendszerváltás – média-modellváltás Magyarországon 1989–1994. Kandidátusi disszertáció 1997.

⁵ Newman, B. I.: *A politika tömegmarketingje*. Bagolyvár Könyvkiadó, Bp. 2000.

⁶ Kéri László: *Hatalmi kísérletek*. Helikon Kiadó, Bp. 2000. 329. oldal.

⁷ Sükösd Miklós: Helyi média és közösségi média Magyarországon. In: Csermely Ákos – Ráduly Margit – Sükösd Miklós (szerk.): *A média jövője*. Média Hungária Könyvek, Bp. 1999. 119. oldal.

⁸ A Tolnai Sárközben lévő, 652 lakossal rendelkező Sárpilisről van szó, ahol 1992-től megjelent a *Sárpilisí Sárköz*, a *Hirmondó* és a *Mi falunk Sárpilis* újság is, igaz az utóbbinak mindössze egyetlen száma jelent meg.

⁹ A KÖRMÉDIA adatai szerint jelenleg 49 sugárzó és 156 vezeték nélküli helyi televízió működik (3 esetben „átfedéssel”). Az ORTT-nél 47 helyi televíziót tartanak nyilván. Lásd még: Nagy Judit: A televíziózás és a helyi, regionális társadalom. In: Cseh Gabriella – Enyedi Nagy Mihály – Soltész Tibor (szerk.): *Médiakönyv 1998*. Enamiké Bp. 1998. (89–101. oldal)

¹⁰ Az ORTT 109 helyi rádiót regisztrált 2001. márciusban. Saját, 2000. áprilisi adataink szerint 108 csatorna működött az idő tájt Magyarországon területén (3000 fő megkérdezése révén nyert információ), de számuk szinte napról napra változik. Lásd még: Bajomi Lázár Péter: Helyi rádiók pályázat előtt és után. In: *Médiakönyv 1998*. 65. oldal.

¹¹ Szekszárdon 2000 nyarán a közgyűlési többségben lévő polgári pártok képviselői döntöttek a helyi tévé eladásáról: „jelképes áron” (kétfélmillió forintért) értékesítették a – becslések szerint – 60-80 millió forintot érő társaságot. A város (a Magyar Közéleti Kézikönyvben SZDSZ-esként, „nyilvánított”) polgármestere azért tett feljelentést, mert „számára bebizonyosodott, hogy a privatizációnál eljáró ügyvéd cége vette meg a kft.-t”. A megyei közgyűlés fideszes elnöke, szekszárdi önkormányzati képviselő szerint „politikai akcióról van szó, a bűncselekményekkel való gyanúsítás pedig rágalom...”. (Szekszárdi tévévita. *Magyar Nemzet*, 2001. február 10. 5. oldal)

¹² Miskolc polgármestere – a közgyűlés nevében is – feljelentést tett rágalmozás és becsületsértés miatt a helyi Rádió Ga-Ga ellen 2000 decemberében, mivel – szerinte – „személyünkben érintő, emberi jogainkban sértő, becsületsértő, rágalmozó írásokat reklámozott, mellyel sértette jó hírnevünket, közéleti hitelünket”. A helyi *Hírnök* újságban napvilágot látott cikk a diósgyőri futball megszűnéséért a polgármestert és két városi vezetőt tette felelőssé. Egyébként a *Hírnök* ellen szintén eljárást kezdeményezett a polgármester. (H. Z.: A polgármester perli a miskolci rádiót. *Magyar Hírlap*, 2000. december 7. 5. oldal)

¹³ A Jelenkutatató Intézet – jogelődjéi tevékenységét is figyelembe véve – immáron nyolcadik éve végez az ország különböző településein az önkormányzatok, a helyi társadalom helyzetére, a vezetők megítélésére, a helyi médiumokra, a közösségi szolgáltatásokkal való lakossági elégedettségére, különböző politikai attitűdökre vonatkozó közvélemény-kutatásokat. 1995-től szisztematikus, összehangolt adatfelvételeket készítünk, melyek adatait – térben és időben – összevethetjük. Az elmúlt 6 évben (korábban a Marketing Centrummal közösen, majd 1998-tól önállóan) összesen 32 településen (néhány budapesti kerületet is ideértve) 77 sztenderdizált adatfelvételt hajtottunk végre, amelynek során közel 45 ezer kérdőívcsomagot készítettünk meg. Ezt a tavaly tavasszal – a Magyar Rádióval közösen készített – 2000 fős országos reprezentatív adatfelvétellel egészítettük ki, melynek eredményei jól illusztrálják a vizsgált tényezők „országos állapotát”.

¹⁴ Lásd Marellyin Kiss József – Kabai Imre – Dénes Attila: Az önkormányzati rendszer és a társadalmi deficit. A helyi önkormányzatok első tíz éve Magyarországon. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2001*. (Megjelenés alatt)

¹⁵ A legutóbbi kalocsai vizsgálatunkból származnak adataink jól szemléltetik a – másutt is tapasztalt – tendenciákat (N = 500 fő, időpont: 2000. november 11. és december 10. között, sztenderdizált kérdőívcsomag interjúk készítésével).

¹⁶ Az elmúlt évben készített országos reprezentatív adatfelvétel információit használjuk fel (N = 2000 fő, a vizsgálat időpontja: 2000. március 18.–április 2. sztenderd kérdőívek, kérdezőbiztos).¹⁷ Gyakran alkalmazzuk vizsgálati eredményeink százfokú skálán történő – általánosan elfogadott – megjelenítését. A transzformált változó értéke akkor lenne 100, ha minden válaszadó az eredeti változó maximális értékét adta volna, 0, ha mindenki a minimálisat. A skálán az 50 pont alatti értékek „átlag alatti” érdeklődést, gyaroriságot, illetve a negatív vélemények túlsúlyát (ellenszenvet, elégedetlenséget, stb.) jeleznek.

¹⁸ Hasonló jellegű tipológiák elsősorban a televíziózási szokások kapcsán készültek. A magyar kutatások közül szeretnénk kiemelni Angelusz Róbert és munkatársai – az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport keretein belül folytatott kutatásaik eredményeként kidolgozott – tipológiáit, amelyeket immáron másfél évtizede publikálnak (Lásd Angelusz Róbert – Révész Klára: Három hét a képernyő előtt. Budapest, 1985. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Tanulmányok – Beszámolók – Jelentések. illetve legutóbbi – e témához kapcsolódó – tanulmányuk, Angelusz Róbert – Tardos Róbert: Médiahasználat vagy médiafogyasztás? A televíziózás egy új empirikus tipológiája. In: *Jel-Kép* 1998. 3. szám, 3–24. oldal. A nemzetközi előzmények közül kiemeljük Gluck, Levy és Frank munkásságát. Lásd Gluck, J. O. – Levy, S. J.: *Living with television*. Chicago, 1962., illetve Frank, P.: *Programminteressen – Typologie der Fernsehsehauer*. In: *Rundfunk und Fernsehen*. 1975. 2. szám.)

¹⁹ A 32 településről 6 év alatt felvett közvélemény-kutatásaink – összesen mintegy 45 ezer kérdőív – évenként összesített adatait használjuk.

²⁰ A 2000-ben vizsgált városok: Békéscsaba (1000 fő), Biharkeresztes (400 fő), Jászberény (400 fő), Kalocsa (500 fő), Nyíregyháza (800 fő), Paks (800 fő), Tatabánya (500 fő), Tiszaújváros (500 fő), Újfehértó (400 fő) és Erzsébetváros (1000 fő). A pontértékek egyszerű és – a felnőtt korú lakónépességgel – súlyozott átlagait számítjuk. Az adatfelvételeket 2000 októbere és decembere között hajtottuk végre (sztenderd kérdőívekkel, kérdezőbiztosokkal).

²¹ Az összehasonlítás nem minden fenntartás nélkül tehető meg, hiszen a vizsgált városok évente – bizonyos mértékben – változtak: míg 1995-ben 10 városból vannak összehasonlítható adataink, addig 1996-ban 14, 1997-ben 20, 1998-ban 10, 1999-ben 5, míg 2000-ben 10 városból.

²² Lásd bővebben Gosztonyi Csaba: *Kutatás a Magyar Rádió regionális adásairól*. *Kreatív*, 2000. július. 42. oldal.

²³ Összesen hét városban készítettünk speciális adatfelvételeket a városi televíziókra (a KÖRMÉDIA felkérésére összesen mintegy 4400 interjú készült Barcson, Békéscsabán, Dunaújvárosban, Kalocsán, Kecskeméten, Pécsen, Szombathelyen és Pakson 1998. októbere és 1999. áprilisa között sztenderdizált kérdőívekkel, kérdezőbiztosok bevonásával az önkormányzati adatfelvételek keretein belül). Lásd erről bővebben Koós Dóra: *A helyi televíziózásnak nincsenek neuralgikus pontjai*. *Kreatív*, 1998. december. 30. oldal.

²⁴ Lásd erről bővebben Kabai Imre: *A kalocsai „médiatérkép”*. *Heti Csúcs*, 2001. március 20. (Megjelenés alatt).

²⁵ A Legfelsőbb Bíróság 2001. március elején született ítélete leszögezi, hogy „a győri városi önkormányzat megsértette a versenytörvény tisztességes versenyzetetésre vonatkozó szabályait a város tulajdonában lévő Kábeltelevíziós Szolgáltató Kft. privatizációs pályázata során”. (Újsághír: *Népszabadság*, 2001. március 5. 14. oldal.)

²⁶ Barcson 1999. áprilisában végeztünk adatfelvételt 300 fő kérdőíves megkérdezése révén (jó példa a „városi omnibusz-vizsgálatra”, hiszen az önkormányzat és a városi televízió közösen finanszírozta a kutatást).

²⁷ Egyes rétegek számára a televíziózás nem vonzó szabadidős tevékenység, vagy kellő szabadidő hiányában nem ilhettek le a készülékek elé, amikor szeretnének sem – holott esetleg erősen érdeklődnek a helyi közügyek iránt. Mások – koruknál, gazdasági aktivitásuknál fogva – rendszeres tévézők, „mindenévő” a helyi televízióknak is – holott nincs bennük különösebb érdeklődés a közügyek iránt. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a legutóbbi adatfelvételeink során csupán négy városban tettük fel erre vonatkozó kérdéseinket (Jászberényben, Pakson, Tiszaújvárosban és Erzsébetvárosban), így *kellő óvatossággal* kell kezelnünk eredményeinket, illetve következtetéseinket. Mindenképpen további – céltudatosabb – vizsgálatokra van szükség e jelenség alaposabb elemzéséhez!

²⁸ Az „érdeklődők” és az „aktívak” csoportjai között igen nagy az *átfedés*, de *nem „azonosak”*. Így mindkét „közvetett indikátort” külön elemzés alá vontuk.

IRODALOM

Angelusz Róbert – Révész Klára: Három hét a képernyő előtt. Budapest, 1985. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Tanulmányok – Beszámolók – Jelentések.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert: Médiahasználat vagy médiafogyasztás? A televíziózás egy új empirikus tipológiája. In: *Jel-Kép* 1998. 3. szám, 3–24. oldalak.

Bajomi Lázár Péter: Helyi rádiók pályázat előtt és után. In: *Médiakönyv* 1998. Enamiké Bp. 1998.

Blummer, J. – Gurevitch, M.: *The Crisis of Public Communication*. Routledge, 1995.

Cseh Gabriella-Enyedi Nagy Mihály-Soltészky Tibor (szerk.): *Médiakönyv* 1998. Enamiké Bp. 1998.

Frank, P.: Programminteressen – Typologie der Fernschushauer. In: *Rundfunk und Fernsehen*. 1975. 2. szám.

Gluck, J. O. – Levy, S. J.: *Living with television*. Chicago, 1962.

Gosztonyi Csaba: Kutatás a Magyar Rádió regionális adásairól. *Kreatív* 2000. július. (42. oldal)

Horváth M. Tamás – Péteri Gábor: Indulj el egy úton... Költségvetési politika, önkormányzati politika (kézirat) Bp. 1997.

Kabai Imre: A kalocsai „médiatérkép”. *Heti Csúcs*, 2001. március (Megjelenés alatt)

Kéri László: *Hatalmi kísérletek*. Helikon Kiadó, Bp. 2000.

Koós Dóra: A helyi televíziózásnak nincsenek neuralgikus pontjai. *Kreatív*, 1998. december (30. oldal)

Kováts Ildikó: Társadalmi rendszerváltás – média-modellváltás Magyarországon 1989-1994. Kandi-dátusi disszertáció 1997.

Marelyin Kiss József – Kabai Imre – Dénes Attila: Az önkormányzati rendszer és a társadalmi deficit. A helyi önkormányzatok első tíz éve Magyarországon. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2001*. (Megjelenés alatt)

Newman, B. I.: *A politika tömegmarketingje*. Bagolyvár Könyvkiadó, Bp. 2000.

Sükösd Miklós: Helyi média és közösségi média Magyarországon. In: Csermely Ákos – Ráduly Margit – Sükösd Miklós (szerk.): *A média jövője*. Média Hungária Könyvek, Bp. 1999.

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

Schleicher Nóra

POLITIKAI KORREKTSÉG. ÉRVEK PRO ÉS KONTRA

EGY TALÁLÓS KÉRDÉS

Kovács úr és fia autóval mennek valahová. Karamboloznak, az apa azonnal meghal, a fiút pedig súlyos sérülésekkel kórházba szállítják. Az idős sebész egy pillantást vet rá, és azt mondja: én nem operálhatom, hiszen ez a fiam. Hogyan lehetséges ez?¹

A kérdésre, tapasztalataim alapján, a megkérdezettek nem tudnak kapásból választ adni, s egyebek között talán ez is indokolja, hogy az alábbiakban némi szó essék egy olyan társadalmi jelenségről, melyet általában a politikai korrektség összefoglaló címmel illetnek.

HÁTTÉR

A *politikai korrektség (PC)* kifejezést először feltehetően a kommunista párt hivatalosan elfogadott ideológiájának megfelelő viselkedés, vélemény leírására használták. A hatvanas–hetvenes évek amerikai baloldali, feminista köreiből azonban hamarosan tréfás, önironikus árnyalatot kapott a kifejezés, és belső körökben a túl szigorú, merev, ideológiailag irányított viselkedést önkritikusan csúfoló kifejezéssé vált, olyan mondatokban, mint például: „Ma politikailag roppant inkorrektül a McDonald’ sban vacsoráztam.”

A kifejezés használati környezete a kilencvenes évek elején újabb változáson ment keresztül. A konzervatív oldal, humoros árnyalatától megfosztva, több sajtócikkben használni kezdi a szóösszetételt. Olyan, az amerikai társadalmat szerintük súlyosan veszélyeztető mozgalmakra vonatkoztatják a kifejezést, melyek az amerikai egyetemeket állítólag elfoglaló radikális baloldali és feminista körök kezdeményezésére jöttek létre. Az egyetemeken kialakult helyzet abszurdítását igazolandó olyan anekdotákat idéznek, melyekben amerikai professzoroknak évtizedek óta tartott kurzusaikat kellett feladniuk, félve a politikai inkorrekttség vádjától, illetve példákat hoznak fel olyan bizarr (és eredetileg nyilvánvalóan gúnyból, öniróniából, viccből, posztmodern indíttatású játékoságból létrehozott²) szavakra, melyeket állítólag annak, aki politikailag korrekt módon kíván beszélni, használnia kell.³ E stratégiával persze az is elérhető, hogy az olyan valóban PC–ként ajánlott szavakat is elveszük, mint amilyen például az *afro–amerikai a néger*, illetve a *fekete* helyett.

A politikai korrektség így negatív konnotációjú, elsősorban a konzervatív oldal által használt, homályos tartalmú kifejezéssé vált. Az első cikkek nyomán kibontakozó sajtóvítából, majd a kérdés kapcsán születő könyvekből úgy tűnik, hogy a szerzők politikai korrektség címszó alatt négy, egymással csak lazán összefüggő jelenségcsoportot tárgyalnak. Ezek közül csak az egyik érinti a nálunk legismertebb nyelvhasználati kérdéseket, illetve a nyelvi kódexek ügyét. A másik három terület: a pozitív diszkrimináció kérdésköre, az irodalom és történelem oktatott tananyagának, az úgynevezett nyugati kánonnak a megváltoztatása, s végül az értékmentes, elfogulatlan, objektív tudományos vizsgálódás lehetőségének, sőt az általános univerzális igazság létének megkérdőjelezése.

MINDEN POLITIKA

A politikai korrektség jelenségével szembeni egyik leggyakrabban hangoztatott vád az, hogy az ügy támogatói mindent átpolitizálnak, olyan, korábban a politikától mentes területekre hozzák be a politikát, mint az egyetem, a tudományos kutatás vagy maga a nyelv, melyen nem lehet többé úgy megszólalni, hogy szóhasználatunk, akár PC, akár nem, ne sugallna rögtön politikai állásfoglalást is. A PC–mozgalomnak számos szempontból elméleti háttérül szolgáló posztmodern gondolkodók valóban megkérdőjelezik az objektív, elfogulatlan, értékmentes tudományos vizsgálódás lehetőségét, akárcsak a nyelv politikamentességét. A tudomány, a nyelv politizálásán⁴ (*politicising*) azonban nem a politika beemelését értik egy korábban politikamentes világba, hanem a nyelv, a tudományos kutatás politikai jellegének, hatalmi játszmáktól való befolyásoltságának leleplezését, a megszokottsága folytán természetesnek, szükségszerűnek, objektívnek és értékmentesnek látszó megnyilvánulások politikai jellegének feltárását, miközben nem tagadják, hogy saját megközelítésük sem értékmentes. A *minden politika* jelszó tehát minden megnyilvánulás – legyen az egy tudományos kutatási téma kiválasztása vagy nyelvhasználati szokások – politikai jellegének feltárására irányul.

A NYUGATI KÁNON

Nyugati kánonnak azon művek többé–kevésbé meghatározott és állandó listáját nevezik, mely műveket az amerikai (és más nyugati) egyetemek humán szakjain alapvető tananyagként oktatnak. Ezt a kánont támadják a PC–t pártolók, és védik a velük szemben állók.⁵ A konzervatív oldalon elhangzó érvek arra az évszázadok során kialakult általános konszenzusra hivatkoznak, mely a művek egy bizonyos körét mint a legjobb, legrepresentatívabb, legfontosabb alkotásokat jelölte ki, s melyek olyan értékeket közvetítenek, melyeken a nyugati demokráciák alapulnak.

A kánon megváltoztatása mellett érvelők felhívják a figyelmet arra, hogy a művek – döntő többségükben – halott, fehér férfiak alkotásai, s mindez nem annyira a bölcs hozzáértők konszenzusa alapján alakult így, mint inkább a több évszázados nyugati, patriarchális

uralom eredményeként. Itt az idő tehát – mondják –, hogy részben az amerikai társadalom és így az egyetemek multikulturálissá válásának is jobban megfelelően, a kötelezően oktatott szerzők közé más kultúrák, illetve a saját társadalom kisebbségi (szub)kultúráinak reprezentáns képviselői is bekerüljenek. A kisebbségi diákoknak is joguk van saját kultúrájuk megismeréséhez, és a többségi kultúra képviselői számára is hasznos, ha megismerkednek a velük együtt élők kultúrájával, értékeivel, s ezáltal, más lehetséges szempontokat is megismerve, talán saját kultúrájukat is jobban fogják érteni.

Felmerül persze a kérdés, hogy vajon az irodalomórák feladata-e mindez, hiszen a kulturális sokszínűséggel más tudományterületek – például a kulturális antropológia – is foglalkoznak. Az anti-PC érvrendszer szerint a nyugati kánon műveinek tanulmányozását pusztán ezen művek (univerzális) értéke igazolja, s ezt az érdektelen, tiszta érdeklődést nem kellene felváltani a nem (*gender*), az etnikum, a szexuális orientáció csoportfüggő, önműs értékeinek bevonásával.

A másik felmerülő probléma az, hogy ha a különböző kultúrák egy univerzális standard hiányában nem összehasonlíthatók, úgy milyen kritériumok alapján történjen a válogatás. Ha egy dél-amerikai, illiterátus, indián asszony narrációjának értéke a nyugati irodalom kritériumai alapján nem megítélhető, akkor milyen alapon választjuk ki éppen ezt a művet mint kötelezően oktatandót. Elégséges indok-e az, hogy a politikai korrektség kritériumainak megfelelően szegény, színes bőrű nő alkotásáról van szó?

POZITÍV DISZKRIMINÁCIÓ

Egy másik nagy terület, melynek kapcsán az indulatok összecsapnak a pozitív diszkrimináció kérdésköre.⁶ A pozitív diszkrimináció, illetve az USA-ban inkább használatos kifejezéssel „*affirmative action*” célja a korábban (vagy jelenleg is), hátrányos helyzetű csoportok munkaerő-piaci helyzetének javítása. Számos ezt célzó intézkedésre használt közös terminus ez. Idesorolható a speciális tréningek, továbbképzések szervezése meghatározott hátrányos helyzetű csoportok számára, az állások széles körben, kötelezően történő meghirdetése, melynek célja, hogy esélyt adjon azoknak is, akik nem tagjai olyan különféle informális hálózatoknak (*old boys network*), melyek megkönnyítik az álláskeresést. És idetartozik az a legtöbb vitát kiváltó előírás is, mely szerint egy adott posztra más tényezők azonossága mellett a kisebbségi (nő vagy valamely etnikai kisebbség tagja) jelentkezőt kell felvenni. Még vitatottabb az a törekvés, mely bizonyos kvótákat meghatározva arra irányul, hogy – legalábbis hosszú távon – minden munkahelyen társadalombeli arányuknak megfelelően legyenek képviselve a nők és az etnikai kisebbségek.

Az *affirmative action* gyakorlatát pártolók szerint négy alapvető érvet lehet felhozni a gyakorlat védelmében. Ezek a következők:

- A pozitív diszkrimináció egyrészt a korábban negatív diszkriminációt elviselni kényszerülők kárpótlását szolgálja.
- Másrészt, a korábbi hátrányos megkülönböztetés mai napig tovább élő hatásait ellensúlyozza.
- Harmadrészt, a továbbra is meglévő negatív előítéletek, attitűdök következményeként ma is megjelenő negatív diszkriminációt kívánja ellensúlyozni.

- Végül az affirmative action gyakorlatát támogatók felhívják a figyelmet arra, hogy vannak olyan állások, pozíciók, melyeknél konkrétan előnyös lehet az, ha a pályázó nő vagy valamely kisebbség tagja.

Az ellenzők szerint az állami beavatkozás sérti a piaci szereplők szabadságát, akiket egyébként a gazdasági racionalitás, a profitmaximalizálás irányít, nem diszkriminálnak tehát, hiszen a diszkrimináció nem hoz számukra profitot. A gazdaság racionális működésébe avatkozik be tehát az állam, s így rontja a munka hatékonyságát.

Ezen túl, miközben a PC képviselői az egyenlőségre hivatkoznak, nyilvánvaló, hogy a pozitív diszkrimináció a fehér férfiak számára negatív diszkriminációt jelent, hiszen adott esetben ugyanolyan teljesítményt nyújtva, mint a női, kisebbségi jelentkezők, ők maradnak alul. Egyértelmű, hogy ebben az esetben két érték – az egyéni esélyegyenlőség és a csoport esélyegyenlőségének értéke – feszül egymással szembe. Ez adott esetben a kisebbségi egyén számára is negatív lehet. Ahogy egy fekete lány fogalmazott egy a kérdésről szóló műsorban: „Eddig azért nem vettem fel, mert fekete vagyok, most azért vesznek fel, mert fekete vagyok. Mi a különbség?” A kérdés felhívja a figyelmet egy a PC-gondolkodás hátterében gyakorta meghúzódo vélekedésre, miszerint a csoport elsőbbséget élvez az egyénhez képest, a csoportidentitás fontosabb az individuális jellemzőknél. A fekete lány mint egyén számára lehet ugyan bántó, hogy esetleg nem saját képességei, hanem egy adott csoporthoz való tartozása miatt nyer felvételt, számára mint csoporttag számára, illetve csoportja egésze számára azonban ez felemelkedést jelenthet. Hasonló a helyzet a fehér férfi esetében is, aki egyéni hátrányos helyzetbe kerül, ezt azonban ellensúlyozza az a tény, hogy csoportja kiemelkedően jó helyzetet élvez a társadalomban.

BESZÉD-KÓDEXEK VERSUS SZÓLÁSSZABADSÁG

A politikai korrektség szóösszetétel hallatán Magyarországon talán leginkább a nyelvhasználatot érintő kérdések jutnak eszünkbe. Az Egyesült Államokban a vita elsősorban annak kapcsán bontakozott ki, hogy néhány egyetem a campusok fokozódó multikulturalitására reagálva úgynevezett beszéd-kódexeket (*speech-codes*) vezetett be, melyek tiltották és büntethetővé tették az egyetem területén az olyan szavak, kifejezések használatát, melyeket valamely kisebbségi csoport sértőnek érezhet, tiltották a gyűlöltre uszító beszédet (*hate speech*), a szexista és rasszista nyelvhasználatot. A kódexek ellenzői bírósághoz fordultak, és több bírósági ítélet is született,⁷ melyek alkotmányellenesnek mondják ki a beszéd-kódexeket az amerikai alkotmány szólásszabadságot védő első kiegészítésére hivatkozva. A szólásszabadságra való hivatkozás, mely korábban elsősorban a baloldali szókincs része volt, így kerül át a konzervatív retorikába.

A szólásszabadságra való hivatkozás alapja a beszéd és cselekvés szigorú – és bizonyos nyelvészeti elméletek szerint mesterséges (lásd Austin, Searle) – szétválasztása, hiszen nyilvánvaló, hogy míg a másoknak ártó cselekvés büntethető, addig a szavak hatalma e vélekedés szerint kicsi, hiszen senkinek nem árthatnak annyira, hogy azt büntetéssel kellene szankcionálni. Mi több, a szólásszabadságra való hivatkozás elválasztja a beszédet a beszéd konzekvenciáitól is, hiszen akkor sem bünteti a beszédet, ha annak következményeként olyan cselekményekre kerül sor, melyeket a törvény tilt (lásd például egy uszító be-

széd kapcsán kirobbanó erőszakos eseményekbe torkoló zavargás esetét). Magukat a cselekvéseket természetesen bünteti.

A kérdés kapcsán Fish⁸ felhívja a figyelmet arra, hogy célszerű lenne a szólásszabadságot nem mint elsődleges jogot kezelni, hiszen beszélni szinte soha nem öncélúan beszélünk, a beszéddel valamit általában el akarunk érni, a beszéd valamire irányul. Amikor a szólásszabadság értékét emlegetjük, valójában azokról az értékekről beszélünk, melyekre a beszéd irányul: az igazság feltárásának értékéről, a hatalom ellenőrzésének értékéről stb. A szólás szabadságának értéke ezeken az értékeken nyugszik, ha azonban a szólás a gyűlölet keltésére irányul, fel kell hogy merüljön a kérdés, melyik a fontosabb érték: a szólásszabadság eredményeként a gyűlöletkeltés szabadsága, vagy a szólásszabadság korlátozása következtében – mondjuk – a béke megőrzése.

A POLITIKAILAG KORREKT NYELVHASZNÁLAT JELLEMZŐI

A politikailag korrekt nyelvhasználat inkluzív, azaz nem beszél például kizárólag férfiakról akkor, amikor férfiakról és nőkről egyaránt lehet szó. Az angol nyelvből vett példákkal szemléltetve: nem használja mondjuk a „fireman”, „postman”, „chairman”, „mankind” szavakat, mely szavakban a „man” férfit jelent, miközben tűzoltók, postások, elnökök nők is lehetnek, és az emberiség sem kizárólag férfiakból áll. Nem használja a „he” személyes névmást nyelvtanilag egyébként helyes, generikus (férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozó) névmásként.

A politikailag korrekt nyelvhasználat nem sértő, kerüli tehát az olyan szavak használatát, melyeket valamely csoporthoz tartozó egyén sértőnek érezhet, kerüli a sztereotípiákat, negatív előítéleteket hordozó szavakat, kifejezéseket, olyan néven szólítja az adott csoportot, ahogy a csoport önmagát megnevezni kívánja. „Buzi” és „homokos” helyett „meleget” mond, „süket” helyett „siketet”, „tolókoCSI” helyett „kerekes széket”, „nyomorék” helyett „fogyatékkal élőt”. Kerüli az olyan mondásokat is, melyek negatív sztereotípiákat közvetítenek (mint például „nem bírja a cigány a szántást”, „cigányútra ment” stb.).

A PC-nyelvhasználat támogatói kétféle érvrendszert használnak nyelvi reformjuk alá támasztására.⁹

Az első, modernistának nevezhető érvrendszer a nyelvet pontosabbá, udvariasabbá, igazságosabbá akarja tenni. Pontatlanok vagyunk, ha például *he* és *she* vagy *they* helyett *hevel* utalunk férfiakra és nőkre egyaránt, udvariatlanok vagyunk, ha olyan néven nevezünk valakit, amit ő sértőnek érez, igazságtalan a nyelvhasználatunk, ha a férfi neve (Mr Smith, Kovács úr) nem fejezi ki családi állapotát, a nő neve (Mrs. Smith, Kovácsné) azonban igen, ha x vállalat igazgatóját *tisztelt Nagy úrként*, y vállalat igazgatónőjét azonban *aranyos Jolikaként* szólítjuk meg stb.

Ezzel szemben egy posztmodernnek nevezhető érvrendszer bizonyos nyelvhasználati módok megváltoztatásának figyelemfelhívó, gondolatébresztő szerepet szán. Egy példával illusztrálva: javaslata az általános értelmű *he* használata helyett nem a *he and she* vagy a *they*, hanem a *she* használata. Ez a változtatási javaslat se nem pontos, se nem igazságos, se nem udvarias (a férfiakkal szemben) azonban meghökkenítő, értelmezési zavart kelt, s így elgondolkodtat. Mintegy megfordítja az asztalt, megéreztetve a másik féllel is, milyen érzés

a nem inkluzív szóhasználat által megszólítva lenni. Ezen érvrendszer szerint a cél felhívni a figyelmet arra, hogy a megszokott, természetesnek érzett szóhasználat nem értékmentes, lehetne másmilyen is, és hatalmi viszonyok eredményeként alakult olyanná, amilyen. Így, ha nem változtatunk rajta, akkor ezen hatalmi viszonyokat tükrözi és tartja fenn, vagy legalábbis erősíti tovább.

A két érvrendszer, modern és posztmodern mögött a nyelvről való eltérő vélekedések állnak. Azok, akik a nyelvet apró módosításokkal udvariasabbá, pontosabbá, igazságosabbá akarják tenni, úgy vélik, hogy a nyelv a valóság tükörképe, s az apró javításokkal azt célozzák, hogy pontosabban tükrözze ezt a valóságot.

A másik érvrendszer problematizálja nyelv és valóság viszonyát. E szerint a valóságot a nyelven keresztül szűrve tapasztaljuk meg, azt látjuk belőle, amit a nyelv látni enged. A nyelv létrehozza a valóság valamely reprezentációját, s változtatásával ezt a reprezentációt kívánják megkérdőjelezni a PC-nyelvhasználat mellett érvelők. Arra hívják fel a figyelmet, hogy a világot más megvilágításban is láthatjuk, pontosabban más reprezentációi is lehetnek a valóságnak. „Valójában szimbolikus okokból javasoljuk a nyelvi változtatásokat, mert azt akarjuk, hogy az emberek, bármely nemhez tartozzanak is, más módon nézzék a világot, vagy legalább rákényszerüljenek korábbi világlátásuk »természetességének« megkérdőjelezésére” (Cameron 1995: 138).¹⁰ Ez a megközelítés a nyelv szimbolikus erejét, valóságalkotó hatását hangsúlyozza, az ellenzőkben ugyanakkor az orwelli gondolat–rendőrség negatív képzetét ébreszti fel.

A politikailag korrekt nyelvhasználat kritikussai azt állítják, hogy a PC, mikor a valóság megváltoztatása helyett a szavak megváltoztatásán fáradozik, összekeveri az okot az okozattal. Előítéletes nyelvhasználatunk előítéletes gondolkodásunkat tükrözi, ha ez megváltozik, magától meg fog változni a nyelv is.

Ha azonban elfogadjuk a nyelvészetben Sapir–Whorf hipotézisként ismert állítást, miszerint nyelvünk hatással van arra (radikálisabb megfogalmazás szerint meghatározza azt), ahogyan a világot észleljük, akkor el kell fogadnunk, hogy a nyelv megváltoztatásával megváltozik a valóságról alkotott képünk, s így ezzel a valósággal kapcsolatos gondolkodásunk, cselekvésünk is. Igaz ugyan, hogy a feminista nyelvhasználati normák betartása nem vezet közvetlenül ahhoz, hogy azonos munkáért ugyanannyi bért kapjanak a nők is, mint a férfiak, de talán, ha felhívjuk a figyelmet arra, hogy például a sebész szó egyaránt vonatkozhat férfira és nőre is, akkor a következő generáció nőnemű képviselői számára a sebészet esetleg már kevésbé lesz valószínűtlen pályaválasztási elképzelés, s a sebészetet választó női orvostanhallgató is kevesebb ellenállásba fog ütközni. Vagy ahogy Cameron a szavak erejét hangsúlyozva fogalmaz: „Hogy miként bánnak velem a nyilvánosság előtt, az politikai szempontból fontosabb, mint az, hogy privát emberként hogyan érzek irányomban” (1995: 143).¹¹

A két érvrendszer közti másik különbség konszenzus és hatalom kérdését érinti. A nyelv az egyik elképzelés szerint olyan önkényes jelek rendszere, amelyek valamilyen társadalmi konszenzus, szerződés révén jelölik a valóság egyes darabjait. A másik elképzelés szerint a jelölési folyamatot nem annyira a konszenzus, mint inkább a hatalmi viszonyok határozzák meg. Jól igazolja ezt az az angol parlamenti rendelet is, mely a 18. században elrendelte a *he* személyes névmás generikus névmásként történő használatát, azzal az érveléssel, hogy a *he* általánosabb értelmű, mint a *she*.¹²

ELTÉRŐ ÉRTÉKEK, ELTÉRŐ VILÁGÉRTELMEZÉS

Az eddig leírtakból úgy tűnhet, hogy a PC-jelenség egymással különösebben összenem függő területeken jelentkezik. Mi az, ami mégis összeköti ezeket a területeket, ami miatt egységes jelenségként lehet beszélni a politikai korrektségről?

A politikai korrektség valamiféle válasz az amerikai társadalomban (és talán kisebb mértékben szerte a világon, lásd globalizáció) lezajló változásokra, melynek során a társadalom egyre multikulturálisabb és fregmentáltabbá válik. A PC az ennek kapcsán felmerülő kihívásokra reagál. Nem véletlen, hogy háttérben sokszor az úgynevezett identitásmozgalmak találhatók (melegmozgalmak, nőmozgalmak, etnikai alapon szerveződő csoportok), ahol a fő csoportképző erő nem a közös gazdasági-társadalmi státusz, illetve osztályhelyzet, hanem az (eltérő) identitás, mely elsődlegesen eltérő életstílusokban nyilvánul meg. Ilyen értelemben sok köze van a társadalom szociológusok (például U. Beck, S. Hradil, P. Bourdieu) által is leírt újfajta, életvitelen, társadalmi miliőn, életstíluson alapuló rétegződéséhez. A politikai korrektség ezen identitásmozgalmakra reagálva, azokat segítve követeli a kisebbségi (identitás)csoportok pozitív diszkriminációját, az identitás-csoportok irodalmának, kultúrájának oktatását, a kisebbségi csoportokat védő, az ő érzékenységekre tekintettel lévő nyelvhasználati kódexeket stb. Ezáltal a másságot, a különbözőséget s áttételesen az ebből következő érdekellentéteket hangsúlyozza. Ellenzői úgy vélik, hogy mindez a társadalom drasztikus fregmentálódásához, a közös alapok erodálódásához, a társadalom széteséséhez vezet, és súlyosan veszélyezteti a hagyományos, liberális demokrácia működését. A konzervatívok a közös, összetartó hagyomány elvesztését, a liberálisok a konfliktusoknak a közös nyelv hiányában megszűnő racionális vita segítségével történő megoldását, a klasszikus baloldal a gazdasági elnyomáson alapuló tömegpolitizálás lehetőségét félti.

Ebben a megvilágításban érthetővé válnak a gyakran jelentéktelennek tűnő kis változtatások – mint egy-egy új mű bevétele a tananyagba, vagy egy-egy kifejezés helyett javasolt másik – által kiváltott, az úgy jelentőségéhez képest erősen túlzottnak tűnő reakciók.

Az összeütközések háttérben ugyanakkor egy klasszikus ellentétet is felfedezhetünk, melyet a szociológia a társadalom funkcionista, illetve konfliktuselméleti felfogásaként címkéz. A politikai korrektség támogatói a világot alapvetően konfliktusok által uraltnak látják, elnyomók és elnyomottak harcának, a hatalmat birtoklók és a hatalmat nélkülözők konfliktusának. A különbség a klasszikus marxista megközelítéshez képest annyi, hogy az elnyomás, a diszkrimináció színtere a munka, a gazdaság világából a kultúra, a nyelv közegébe került át. Jól tükröződik ez a hagyományos ideológiai alapon szerveződő pártok átalakulásában, a kommunikáció-központú politizálás térnyerésében, ahol a harc a szavakért, a szavakon, a szavak által keltett képzeteken folyik a jelentés meghatározásának jogáért. Ahogy Deborah Cameron fogalmaz: „A tömegkommunikáció, a trikókon viselt feliratok, az egymondatos politikai programok korában azonban a nyelv politizálása (általánosabban a meghatározásokért és reprezentációkért folyó harc) a margóról a középpontba kerül” (1995: 123).¹³

A politikai korrektséggel szemben állók véleménye ugyanakkor inkább a társadalom funkcionista felfogásához áll közel. A konfliktusokkal, hatalmi játszmákkal szemben a társadalom konszenzusos jellegét, az elnyomással szemben az érdemeken alapuló és a társadalom működése szempontjából hasznos megkülönböztetést, s ennek megfelelően az eltérő érdekek összeháboríthatóságát, a társadalom különböző csoportjainak békés egymás mellett élését hangsúlyozzák.

JEGYZETEK

¹ A történetet Raymond Smullyan *Mi a címe ennek a könyvnek* című fejtörőket tartalmazó könyvében találtam.

² Számos ilyen szót tartalmaz például Henry Beard és Christopher Cerf (1992) *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook* című könyve, mely azonban „komoly” PC-szavakat is közöl.

³ A kérdés kapcsán legtöbbször idézett, talán az egész „politikai korrektség” vitát kiváltó mű John Taylor *Are You Politically Correct?* című, a *New York Magazin*ban megjelenő cikke volt. A cikk megjelent a következő kötetben is: Beckwith, Francis J. and Bauman, Michael E. (eds.) (1993) *Are You Politically Correct? Debating America's Cultural Standards*. Buffalo, N.Y.: Prometheus Books.

⁴ Politikán nem pártpolitikai vagy kormányzati tevékenységgel összefüggő eseményeket értenek, hanem minden olyan eseményt, melyben hatalmi játszmák szerepet kapnak.

⁵ Ezzel kapcsolatban lásd például Friedman, Marilyn and Narverson, Jan (1995) *Political Correctness. For and Against*. Boston, London: Rowman and Littlefield

⁶ A kérdéstről lásd Friedman és Narverson korábban hivatkozott művét.

⁷ University of Wisconsin ellen 1991-ben, St. Paul, Minnesota ellen 1992-ben, lásd Friedman és Narverson idézett műve).

⁸ Fish, Stanley: There's No Such Thing as Free Speech and It's a Good Thing, Too. *Boston Review*, Febr. 1992; a cikk megtalálható Beckwith és Bauman idézett művében is.

⁹ A kérdés részletes elemzését lásd Cameron, Deborah (1995) *Verbal Hygiene*. London: Routledge

¹⁰ Really we are proposing to change the language for symbolic reasons, because we want people of both sexes to look at the world in a different way, or at least to be forced to question whether the way they have looked at it in the past is 'natural'.

¹¹ „How someone treats me publicly matters more, in political terms, than how they feel about me privately.”

¹² A történetet idézi József Janka politikai korrektségről írt szakdolgozatában (ELTE, angol alkalmazott nyelvészeti tanszék, 1998)

¹³ “In an area of mass communication, however, of T-shirt slogans and soundbites, the politics of language (more generally of definition and representation) move from margin to centre.”

IRODALOM

Beard, Henry and Cerf, Christopher (1992) *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook*. London: Grafton.

Beckwith, Francis J. and Bauman, Michael E. (eds.) (1993) *Are You Politically Correct? Debating America's Cultural Standards*. Buffalo, NY.: Prometheus Books.

Cameron, Deborah (1995) *Verbal Hygiene*. London: Routledge.

Friedman, Marilyn and Narverson, Jan (1995) *Political Correctness. For and Against*. Boston, London: Rowman and Littlefield.

Tölgyesi János

SZÉLESSÁVÚ INTERNET ÉS DIGITÁLIS TÉVÉ AZ ASTRA MŰHOLDON

ESETTANULMÁNY A FORMÁLÓDÓ KONVERGENS MÉDIÁRÓL

A szélessávú interaktív műsor- és adatszolgáltatások egyik lehetséges technikai megvalósítása, technikai platformja a nagy sebességű, lefelé irányuló műholdas csatornákat használó rendszer. Összefoglaló rövidítése DVB, Digital Video Broadcasting, más elnevezés szerint digitális broadcast média.

A technikai irodalomban *delivery systems*, vagyis adatszállító rendszerek összefoglaló elnevezés alatt beszélnek az adatszállítás különféle fizikai eszközeiről és szállító hálózatokról. Széles értelemben ide értendők az olyan adathordozó eszközök is, mint a mágnes-szalagok, mágneslemez (*disk*) táruk, vagy a CD-k. A nagy sebességű adatszállító hálózatok fizikai kialakítása alapján négy hálózattípust, platformot lehet körvonalazni. Ezek a kábel alapú hálózatok, a vezeték nélküli vagy rádiós szétosztó hálózatok (mikrohullámú rendszerek), a digitális műsorszóró földi hálózatok, valamint a műholdas adatátviteli rendszerek. Ezek a rendszerek mind a kialakításuk, mind a használatuk, mind a szolgáltatásokat igénybe vevők szempontjából sajátos jellemzőkkel rendelkeznek, és így bizonyos értelemben egymás kiegészítői, de versenytársai is lehetnek.

Az alábbiakban egy 1999 vége óta szerte Európában, 2000 tavasza óta pedig Magyarországon is igénybe vehető szélessávú, műholdas csatornákon konvergens szolgáltatásokat (digitális tévé műsorok + szélessávú internetelérést) kínáló rendszerről készült esettanulmány rövidített változata olvasható.

A SZOLGÁLTATÁS

Európában először 1999 májusában – elsősorban webmagazin formában megjelenő vállalkozás kereteiben – indul az Europe Online nevű szolgáltatás. Az adat-, illetve internetelérést kínáló részét Internet On the Sky, később Internet Via the Sky néven említik, és az Astra műhold először egy, majd három, jelenleg négy transzponderét – egymással összetartozó vevő- és adóegységét – használják erre a célra.

A szolgáltatás figyelemreméltó előnye, hogy az Astra hold vételi körzetében, gyakorlatilag egész Európában nem kell hozzá speciális, gyors átviteli infrastruktúrát kiépíteni. Az

adatátvitel „lefelé irányuló”, nagy sebességű ága a műholdon keresztül valósul meg, az egyéni előfizetők műholdvevő berendezéseinek keresztül jut el az adatfolyam az egyéni otthonokban lévő számítógépekbe.

A vevő oldalon – a csatlakozni kívánó felhasználónál – a következő dolgok kelljenek hozzá:

- az Astra hold felső csatornáit is venni képes műholdvevő, gyakorlatilag újabb, kombinált fejelességgel (LNB) felszerelt parabola antenna (ezek a fejelességek két lokál oszcillátort tartalmaznak 9,75 és 10,6 GHz frekvenciával);
- műholdas vevőkártya (természetesen egy jobb számítógép, Windows9x operációs rendszerrel, egy szabad PCI kártyahely a gépben);
- előfizetés a műholdas internetcsatornára (15 eu-nak megfelelő összeg havonta);
- telefonos internetelérés (a lassú, visszafelé irányuló csatorna céljaira).

Ha mindez együtt van, akkor a rendszer a következőket nyújtja:

- az Astra hold kódolatlan digitális tévéműsorainak vételét és számítógépen való tévé-nézést;
- a kártya biztosít egy videokimenetet videomagnón való rögzítéshez vagy hagyományos tévékészüléken való műsornézéshez is;
- ha elegendően nagy háttértár áll rendelkezésre, akkor digitális műsorrögzítésre is lehetőség van (egy óra tévéműsor digitális rögzítéséhez mintegy 1,8 Gbyte tárterület szükséges, lehetőleg nem túlságosan használt, egybefüggő – defragmentált – formában);
- az Astra hold szabadon vehető rádióműsorainak hallgatása;
- azokon a tévécsatornákon, ahol sugároznak teletextoldalakat, ezek vételét külön szoftver támogatja (ezt ellátták a számítógépes háttér által nyújtott tárolási lehetőséggel, például az egész teletextmagazin tárolható, és az egyes lapok a helyi változathoz gyorsan megjeleníthetők, egyszerre több oldal is megjeleníthető stb.);
- adatsugárzás vételére (ez egyelőre még kialakulatlan, csak a vázlatos elképzelés körvonalazódik a szoftverből);
- úgynevezett aszimmetrikus csatornán internet-hozzáférés. (Ez azt jelenti, hogy a műhold transzponderén keresztül maximálisan mintegy 2Mbit/sec sebességű adat-illetve fájlletöltésre van lehetőség. A hibamentes adatátvitelhez szükséges visszafelé irányuló, lassú csatornát a telefonos internetelérés biztosítja. Egyes üzemmódokban ez a telefonos kapcsolat csak a fájl, „megrendeléséig”, a pontos lelőhely megadásáig szükséges. Utána bontható, és a kért adatállomány a megjelölt időpontban letöltődik a gép háttértárolójára.)

A RENDSZER JELLEMZÉSE A FELHASZNÁLÓ SZEMSZÖGÉBŐL

Mint fentebb, a szükséges feltételek felsorolásából is kitűnhetett, meglehetősen bonyolult eszközegegyüttesről van szó. Egy mondatban úgy jellemezhetnénk, hogy a szóban forgó számítógépes kártyák és a fent vázolt vételi lehetőségeik a konvergens médiaelképzések egy újabb generációjának megtestesülését, illetve közfogyasztási cikkézését képviselik. A tervezők a nem kezdő számítógép-használók érdeklődésére alapozva

egy újszerű kísérleti terepet kívánnak kiépíteni a technikai megoldások kimunkálására és a tartalom körvonalazására. Úgy tűnik, ez a technika a jelenlegi, első megjelenési formájában nem alkalmas a széles tévé néző közönség kiszolgálására. Még továbbfejlesztett, a mostani, kezdeti problémákat kiküszöbölő, egyszerűsített változatában is csak egy jelentősen szűkebb, számítógépes használatban jártas használói réteg eszköze lehet.

A legszélesebb tévé néző közönség számára valószínűleg a jövőben sem lesz kézhez álló, mindennapi eszköz a számítógépen megvalósított konvergens média, illetve az ilyen módon nyújtott szolgáltatás. Amíg azonban a tömeggyártásra és tömeges fogyasztásra szánt házi digitális „végberendezések” felépítése, hardver és szoftver konstrukciója stabilizálódik, addig széles tere lehet a csekély költségvonzatú és flexibilisen cserélhető, illetve újraprogramozható kártya-megoldásoknak. A most piacon elérhető műholdvevő kártyák figyelemreméltó előnye, hogy egyszeri, már most is jelentősen csökkenő árú kártya vásárlásával olyan adatátviteli infrastruktúrához lehet jutni, amelyet a konkurens technikai megoldásokra alapozva jelentősen – akár nagyságrenddel is – drágábban tudnak csak kínálni. Igaz, hogy szükség van egyéni műholdvevő antennára is. Ennek felszerelése a kártya nyújtotta szolgáltatások kedvéért természetesen megnöveli a vételi állomás felállításának költségeit. Nagyvárosi környezetben nem is mindig van lehetőség egyszerű módon felszerelni egyéni parabola vevőantennákat. Ilyen viszonylag bonyolult együttesből összeállítható vevőállomás felszerelésére azonban amúgy is csak a „technikával jól ellátott” háztartásokban lehet vállalkozni.

Ha már elkészült a vevőállomás, akkor a fent jelzett 2Mbit/sec sebességű – igaz, csak lefelé irányuló – csatorna gyakorlatilag állandóan rendelkezésre áll a jelenlegi csekély előfizetési díj ellenében. A szükséges vissza-irányú, telefonos internet-előfizetés Nyugat-Európában egyre olcsóbb és egyre inkább elérhető a legszélesebb közönség számára is.

A fejlesztők szempontjából is nagy előnyt jelent, hogy a gyors fejlődés diktálta új hardver igényét egyetlen kártyacserével meg lehet oldani. Kellő számú használó és előfizető esetén olyan teszt- és fejlesztési környezet alakítható ki, amely gyorsan reagál a kidolgozott megoldásokra, és technikai érzékenységeivel, hozzáértésével támogatni is tudja a folyamatot.

Ugyancsak előnyt jelenthet, hogy európai szintű megoldásokban lehet gondolkodni, éppen a műhold besugározta terület méretei miatt. Ez igaz a technikai megoldásokra, a lehetséges piacra, a felhasználók körére, a tartalmakra, a nyelvi és kulturális kívánalmakra egyaránt. (már a kiszolgáló szoftver első verziója is lehetőséget kínált a menük feliratainak nyelvi váltására, és kiindulásként is tartalmazta az öt legfontosabb európai nyelvet).

A műsorszóró műholdakon elegendő csatorna áll rendelkezésre, hogy a digitális adatszolgáltatás céljaira igénybe, illetve bérbe vegyék. A számítógép-hálózatba való integráláshoz szükséges eszközök (cache és proxy szerverek, routerek, nagy sebességű uplink vonalak) ugyancsak elérhetőek, sőt valószínűsíthető, hogy a közeljövőben jelentősen csökken az áruk is.

A szolgáltatás körvonalazása a jelenlegi elképzelések szerint egyetlen, igaz európai szintű szervezet kereteiben indult meg. Az ilyen léptékű szervezet létét indokolhatja, hogy a technika új, és szükség van egy kezdő „kritikus tömeget” elérő fogyasztói réteg toborzására, amely egy tágabb piacon jobban megvalósíthatónak tűnik. Az ilyen szolgáltatás induló költségei –különösen az első felállítás esetében – jelentősen magasak. A kiadási tételek a műholdas csatornák bérletétől a szükséges vonalak és kiszolgáló szerverek költségein át a

szoftverfejlesztésig és a szolgáltatások tartalmi részének körvonalazásáig, illetve a terjesztési jogok megszerzéséig terjedhet. A használati minták kialakításának folyamata, úgy tűnik, a hagyományos elképzelést követi, amely szerint szükség van egy központi, „húzó” szolgáltatásra, és a többi amúgy mellékesen, az első időszakban kísérleti jelleggel futhat. (Ez a szolgáltatás az első időszakban gyűjtött tapasztalatok alapján valamiféle gyors fájltöltő szolgáltatás lehetne, mint erről alább még lesz szó.)

A rendszernek a fogyasztók felé irányuló arculata változásából úgy tűnik, hogy a fejlesztők jelenleg az egyedi áru jellegű szolgáltatási modell kidolgozására koncentrálnak. Mint az interneten általában, ebben az esetben is problémát okoz a hozzáférés biztonságos megoldása, mégpedig olyan módon, hogy az ne legyen túlságosan bonyolult és nehézkes a bejelentkező, jogosult felhasználó szemszögéből. A biztonságos adattovábbítási megoldások kifejlesztését nehezíti, hogy a műholdas csatorna – jellegeből következően – „nyitott közeg”, a sugárzott adatok a megfelelő vételi megoldással „befoghatók”, lehallgathatókká tehetők. Ezek a biztonsági megoldások túlnyomórészt szoftvertrükköket vetnek be vagy fognak bevetni a közeljövőben.

A technika lehetőséget kínál a fentitől eltérő szolgáltatási struktúra és erre épülő használati minták kialakulására, illetve kialakítására is. A jelenleg egyetlen szervezeti keretben megoldott komplex szolgáltatás ekkor több szintre bomlik. Ma is lehetőség van külön, csak a műholdas digitális csatorna igénybevételére, és ekkor minden más a bérlő gondja. Kialakíthatónak tűnik az alapszintű hálózati elérés, ahol a műholdas gyors lefelé irányuló csatornát mint esetenként vagy alkalmanként igénybe vehető hálózati szolgáltatást lehet megvenni. Ennek egy módosult változata lehet, amikor a szélesebb felhasználói kör biztonságos beléptetéséhez szükséges felületek is részét képezik a megvehető, bérelhető hálózati szolgáltatásnak. Ugyancsak külön alrendszer- illetve szolgáltatástípus lehet az egyes elérhető „árura”, a fenti esetben a letölthető fájlokra kidolgozott kereskedelmi „shopping” rendszer, amelyben a kiválasztás (listák, reklámok, előzetesek segítségével), a megrendelés és a fizetés módozatai is kidolgozva, készen megvehetőek.

Csak mindezek után jöhet a tartalom kérdése, vagyis az, hogy kinek a gondja legyen, hogy mit is kell vagy lehet eladni a nagyon sajátos, gyors műholdas csatorna használóinak. A fenti gondolatmenetből azonban az is kitűnik, hogy egy ehhez hasonló szolgáltatás differenciálódása csak akkor képzelhető el, ha már létezik egy szélesebb felhasználói kör, amelynek igényeire alapozva, differenciálódó kiszolgálására újabb aktív szereplők képesek, illetve hajlandók belépni ebbe a színtérbe. Az elterjedés első szakaszának, a „kritikus felhasználói tömeg” kialakulásának időszakában mindenféle újszerű, vonzó ötlettel érdemes próbálkozni. A műholdvevő kártyák körüli szabad szoftverek fejlesztései között találtunk olyat, amely az amerikai holdakon (hogy melyiken, az pontosan nem derült ki) ingyenes hozzáférést kínálnak hírcsoportok (usenet groupok) anyagához. Ez azt jelenti, hogy magáért a műholdas csatornáért kell fizetni, és utána csak meg kell jelölni azokat a hírcsoportokat, amelyeket a rendszer broadcast módban állandóan naprakészen közvetít a megrendelő gépére. Ennek a szolgáltatásnak lehet európai megfelelője is. Meg kell azonban jegyezni, hogy az internet szöveges vitacsoportokból álló, nagyon terjedelmes és tematikusan nagyon differenciált része Európában nem annyira népszerű és elterjedt, mint Amerikában.

Ma is vannak természetesen olyan internethasználó „fogyasztók”, akik rendszeres időközönként igénylik nagy mennyiségű (például CD-volumenű) adat letöltését, vagy csak egyik helyről a másikra való továbbítását, esetenként szétosztását. Gondoljunk, például na-

pilapok helyi változatának terjesztésére, magazinok CD-mellékletének összeállítására, oktatási anyagok gyors szétterítésére stb. Ezek az igények, ha megrendelések formájában artikulálódnak, elősegítői lehetnek a szolgáltatás differenciálódásának is.

A RENDSZER JELLEMZŐI A SZÓBA JÖHETŐ ALTERNATÍVÁK SZEMSZÖGÉBŐL

Nem kétséges, hogy a fent körvonalazott, most induló műholdas konvergens szolgáltatás konkurenciát jelent a hagyományos vagy alternatív infrastruktúrát használó, nagy sebességű adatátvitelt széles közönségnek kínáló megoldásokkal, jelenlegi vagy most alakuló szolgáltatásokkal szemben.

Ezek között a következőket érdemes bemutatni.

A hagyományos telefonhálózatot használó technikai megoldások

Ezek speciális modulációs technikákkal a jelenleg leginkább elterjedt hagyományos réz érpárokon valósítanak meg ugyancsak aszimmetrikus (egyik irányban lassabb, a másik irányban jelentősen gyorsabb), nagy sebességű adatátvitelt. Ezeket a megoldásokat ADSL, illetve az első betűjel mögötti különféle modulációs módokat összefogva xDSL, vagy csak röviden DSL rövidítéssel emlegetik. A technika néhány éve létezik, elterjedése elsősorban Amerikában, de lassan Európában is megindult. Egy ilyen modem egység a használó oldalán ma mintegy 300 ezer Ft-os kiadást jelent. A nagyobb probléma az, hogy a telefonközpontokban minden egyes telefonvonalra vetítve is hasonló kiadásokkal lehet számolni. Ez utóbbi a gyors elterjedés elé egyelőre jelentős akadályokat állíthat. Érdekessége a technikának, hogy erős konkurenciát jelenthet a már széles körben jelentős költséggel kiépített ISDN-vonalaknak. Ha például egy városon belül nem túl távol fekvő két épület vagy telephely között kell gyors adatvonalat építeni, akkor megoldás lehet egy hagyományos analóg érpár bérlete, aminek két végére a fent említett modemeket helyezve nagy sebességű adatkapcsolat építhető ki a jelenleg hasonló paraméterekkel kínált szolgáltatások árának töredékéért (analóg érpár bérlete, plusz az egyszeri költség a modemek beszerzésére). A technika fent körvonalazott karakteréből az is következik, hogy a távközlési cégek számára konkurens megoldást jelent a nagy költséggel kiépített ISDN-rendszerrel szemben.

ISDN, digitális telefonvonalak

A műholdas csatorna az ezeken elérhető sebesség többszörösét nyújtja, a jelenleg érvényes ISDN-árak töredékéért. Telefonszolgáltatásra vagy annak részbeni kiváltására azonban nem alkalmas. A két technika alapfunkciója és jellege meglehetősen különböző használati módot támogat. Az ISDN a telefonhálózat modernizálásának igényéből született, a telefonbeszélgetés mellett gyors adatátvitelt nyújt ugyanazon a vezetéken párhuzamosan is. A műholdas adatszórás a tévés műsorszóró rendszer egy hatékony elemét építi át a számítógép-hálózatban igényelt csomagalapú, adatátviteli követelmények szerint.

PLC: power line communication

Érdemes felvetni az összehasonlítás lehetőségét a manapság körvonalazódó elektromos hálózaton való adatátviteli móddal is (magyar elnevezésére még nem született használható megoldás). Erről a technikáról egyelőre csak kísérleti beszámolókból értesülhetünk. Nagy előnyének ígérkezik a széles felhasználói rétegek szemszögéből, hogy a lakásban szinte mindenütt elérhető, ahol az elektromos áram csatlakozói is jelen vannak. Nem kell külön modem- és telefoncsatlakoztatás, nem kell egyéni műholdvevő antenna, a hozzá tartozó koax kábellel, valószínűleg nem kell majd számítógépes kártyát a gépbe helyezni. Az elektromos vezeték kétirányú adatátvitelre tehető alkalmassá, így nincs szükség a telefonos vissza-irányú csatornára. Ez ugyancsak egyszerűsíti a használatnál a berendezést. Az adatátvitel gyakorlatáról, az elérhető sebességekről vagy lehetséges árakról korai lenne még találgatásokat megfogalmazni.

Földi mikrohullámú széjosztó rendszerek

Ezek a rendszerek (például nálunk a fővárost és környékét ellátó AM mikro) a műholdhoz hasonló technikai megoldást nyújtanak, a szükséges kártyák és mikrohullámú egyéni vevő egységek is nagyon hasonló technikát képviselnek. Hosszabb távon lokális közösségek számára jelenthetnek alternatívát, ha árban és körvonalazható tartalomban versenytársak tudnak lenni.

Földi sugárzású digitális televíziós hálózat

Ezen rendszerek egyes tévécsatornája ugyancsak alkalmas gyors adatcsatorna kialakítására. A vissza-irányú adatúthoz szükség van telefonos modemes kapcsolatra. Valószínűsíthető, hogy a televíziós műsorszóráshoz szorosabban kötődő technika nem annyira a gyors interneteléréssel fog párosulni, hanem inkább a ma még csak körvonalazódó különféle interaktív televíziózási formát fogja támogatni.

A fejlett (kétirányú) kábeltévés hálózat

Jelenleg elterjedését és a nyújtott szolgáltatásokat tekintve is a legkedvezőbb megoldás. Ennek konkurense, de kiegészítője is lehet a műholdas rendszer. Például olyan területeken, településeken, ahol nincs vagy nem célszerű kábelhálózatot kiépíteni.

A EUROPE ONLINE MINT SZERVEZET

A szervezetről, kialakulásáról, felépítéséről nincsenek konkrét információink, csak a weben megjelenő arculatából és a szélessávú internetszolgáltatás megszervezésének dokumentumaiból rekonstruáltuk az alábbiakat.

A Europe Online – mint keretszervezet – európai hatókörrel, illetve kiterjedéssel körvonalazta szélessávú internetszolgáltatását, amelyet külön fantáziánévvel (ma: InternetViaTheSky) kezdtek emlegetni.

A szolgáltatás alapja az Astra holdon bérelt három, illetve négy transzponder az adatszórás céljaira. A technikai alapokat jelentik a szükséges nagy sáv szélességű vonalak, valamint minimálisan négy proxy szerver, amely a használók irányából fogadja és a megfelelő műholdas csatornák felé irányítja tovább az adatokat (aszimmetrikus route-olás).

Szükség volt megbízható kártya-előállító bázisra. Ezt meglehetősen széles alapokon oldották meg, ma kb. tucatnyi típusú kártyát kínálnak, majdnem ugyanennyi gyártóval a háttérben. A kártyák egy része azonban nagyon hasonló hardver konstrukció, a később még néhány részletében bemutatott Philips célprocesszorral a középpontjában.

Amennyiben európai szintű, elérhetőségű, illetve elterjedésű szolgáltatást terveztek, szükség volt országoként megszervezett helyi elosztó, szolgáltató hálózatra is. Fél év alatt – lényegében 1999 ősztől 2000 tavaszáig – ez a hálózat kiépült. 2000 őszén Magyarországon két kis cég foglalkozott a kártyák eladásával és az előfizetés szervezésével, valamint a technikai támogatással. Egy Budapesten, egy pedig Siófokon. A szolgáltatás népszerűvé válása nyomán, a kártyák árának csökkenésével számítani lehet a számítógépes alkatrészek kereskedelmével foglalkozó boltok érdeklődésével, illetve kártyaértékesítési tevékenységével is.

Az országoként beszervezett szolgáltatók egy hálózatot alkotnak. A hálózat tagjai lényegében a műholdvevő kártyát árulják, és az előfizetést adminisztrálják. Ezt a hálózatot a Europe Online megfelelő weblapjairól el lehet érni, illetve át lehet tekinteni. A helyi szolgáltatók ugyancsak tartanak fenn további információs oldalakat. Az egyik magyar partner (SatStream) web lapjain például hírek és angolból fordított dokumentáció található a megrendelés és a kereskedelmi információk mellett. Fenntartanak egy Fórumot is, ami weben olvasható és írható levelező lista. Itt olvashatók azok a vélekedések, problémák és kérdések, amelyekkel az első használók kerültek szembe. A levelekből következtetni lehet az első használók körére, technikai felkészültségére, az első használati minták kialakulására is.

Szükség volt, van és lesz is jelentős szoftverfejlesztési erőkre. Ezzel párhuzamosan szükség van olyan tervező munkára is, amely a tartalom körvonalazását – a tapasztalatok figyelembevételével a továbbfejlesztését – irányítani és megvalósítani képes. Szükség van (lenne) a visszacsatolás, a használók reakcióinak fogadására, megfelelő kezelésére, a tájékoztatás többszintű rendszerére. Mindez egyelőre többé-kevésbé zökkenőkkel kísérve kialakulóban van. Lényegében ennek a folyamatnak a nyomon követésére teszünk itt kísérletet.

A szoftver telepítése, üzembe helyezése

A kártya vásárlásakor egy gyári és egy helyileg másolt CD-t mellékelnek. A gyári lemezen az első verziójú szoftverek találhatóak, a helyileg másolt CD-n újabb, javított meghajtóprogramok, driverek, a bejelentkező program (CyberLogin) két változata, a fájlleltöltést végző kliensprogram, segédprogramok, amelyekkel a kártya saját videoformátumát át lehet konvertálni a szabványosnak tekinthető mpeg-formára, valamint a Netscape Navigator legutolsó változata. Egy angol nyelvű sokszorosított füzet a kliens programok telepítését tartalmazza, a Windows-programok esetén megszokott módon részletezve, leírva, ábrákkal szemléltetve.

Az első probléma a kártya gépbe helyezésekor merült fel. A kártya hossza mintegy 18 cm, és a modernebb gépekben általában csak egyetlen olyan PCI típusú kártyahely van,

amelybe ilyen hosszú kártya is behelyezhető. A többi PCI típusú csatlakozó slotba csak rövidebb kártyákat lehet behelyezni, mert a helyet a processzor és a fölé telepített ventilátor foglalja el. Mivel az otthoni, rendelkezésemre álló két gépben is ilyen alaplapok vannak, és a hosszú kártyát fogadni képes kártyahelyen pedig egy ugyancsak terjedelmes display vezérlő kártya volt (S3 Virge/DX), először egy rövidebb és mellelleg kisebb tudású display vezérlő kártyát kellett beszereznem és felinstallálnom.

A műholdvevő fejet is cserélni kellett, az antennapozíción azonban nem kellett állítani, mert amúgy is az Astra holdon állt. A Windows alatti szoftverek felinstallálása nem okozott különösebb gondot. Az alább bemutatásra kerülő szoftverek adatokkal való ellátásához, a szükséges adatok kitöltéséhez azonban elengedhetetlen volt a kereskedő cég weblapjáról letöltött alapinformációkat tartalmazó anyag (FAQ, Gyakran Feltett Kérdések-formában megírt tájékoztató).

A fej egységhez ugyancsak minimális információk állnak rendelkezésre, de a megfelelő lapon ezeket az információkat sikerült kitölteni, valamint a hold transzpondereinek frekvenciaértékeit beírva megindult az adatvétel. Ennél tovább azonban hosszú ideig nem sikerült jutnom.

Kipróbáltam a tévévételre szolgáló kliensszoftvert is. Ennek csatornakereső részével végigléptetve a műhold felső frekvenciatartományát (scannelés) elkészült egy lista a holdon vehető tévé- és rádióműsorokról, valamint az adatcsatornákról is. A tévé- és rádióvétellel nem volt probléma, egészen addig, amíg a felső csatornákon rá nem tévedtem a TV Canaria adóra. Ezen megakadt a rendszer, és nem is sikerült újra helyes működésre bírni.

Hosszas próbálkozás következett, aminek a vége egy szabályszerű leinstallálás, a szoftver teljes letörlése, a gép újraindítása, majd a szoftver újra való felrakása következett. A lefagyási probléma azonban ekkor is megmaradt. Valószínűleg a Windows registryben való bejegyzést kellett volna kézzel törölni. Végül a kártya eltávolításával és a gép ilyen állapotban való újraindításaival állt elő az újra használható állapot. A fenti jelenség nem ismeretlen a Windows-rendszer alá telepített programok esetében, azonban bizonyos gyakorlottságot feltételez a hiba elhárítása. Mindez azonban nem zavarta az adatátvitelt kezelő szoftverek működését. Itt azonban más problémák akadályozták meg a sikeres használatot.

Az érvényes előfizetéssel rendelkező használók azonosítása felhasználói név és password párossal történik. Az első időszakban (amely éppen 2000. május vége felé ért véget, amikor a rendszer használatbavételével próbálkoztam) egy az EOL-nál készült, saját fejlesztésű beléptető programmal kellett bejelentkezni (CyberLogin). Ennek a programnak ugyancsak néhány adatot kellett megadni, például a műholdas DVB kártya hardver azonosítóját (MAC address), a login szerver IP címét, a belépésre kijelölt portot, és a nyugtázó port azonosítóját, és természetesen a user nevét, a megfelelő érvényes passworddel, vagyis az előfizetéskor kapott jelszóval.

Ezenkívül az Astra hold minden egyes transzponderéhez tartozott egy-egy proxy szerver is, amelyek lényegében a kérések kiszolgálását úgy irányították, hogy a user a megfelelő transzpondren keresztül kapja a kéréseire válaszul érkező adatfolyamot. A korábban letöltött információk alapján beállított login és proxy címmel azonban a rendszer nem volt hajlandó működni. Mint napok múlva a Fórum egyik leveléből kiderült, éppen időközben változtatták meg a bejelentkezési procedúrát. A saját fejlesztésű CyberLogin program és a transzponderekhez rendelt login szerverek helyett az új eljárás szerint egyetlen weblapon lehet bejelentkezni. A csatornánként külön proxy szerver használata később sem egészen tisztázódott. Volt, hogy napokig nem volt üzemben egyetlen proxy szerver sem, letöltések mégis folytak. Az is előfordult, hogy a proxy szerver még egyszer, külön bejelentkezésre szólított fel.

Ugyancsak menet közben derült ki, hogy a fenti bejelentkezõ procedúrákon kívül a sikeres fájlletöltéshez még egy azonosítóra van szükség. Ez mintegy három sor hosszúságú hexadecimális szám, amit az EOL szerverérõl lehet egyénileg letölteni, és a Windows registrybe illeszteni. Csak ennek érvényesítése után lehet számítani adatvételre.

Közben néhány napig zavar lehetett a rendszerrel a szolgáltató oldalán, bár errõl információkat elérhetõ helyen nem sikerült találnom. Mindenesetre a már emlegetett Fórumon többen is szóvá tették, hogy nem mûködik, vagy ha igen, akkor minden nagyon lassú.

Az elõkészület, a rendszer használatbavétele még annyival bonyolódott, hogy sokallotam a kb. egyhetes próbálkozások alatt az otthoni jelentõsen megnövekedett telefonhasználatot, és elhatároztam, hogy a rendszert áttelepítem az egyetemi szobámba. Ennek a megoldásnak az az elõnye, hogy a felfelé irányuló adatforgalom a rendes, egyetemi internethálózaton bonyolódhat le, és így nincs szükség telefonos, modemes internetkapcsolatra, illetve minden használatbavétel alkalmával ennek a kapcsolatnak a felépítésére, illetve bontására. Egyébként a levelezõ listán megszólalók körében, úgy tûnik, hogy szinte valamennyien valamilyen lokális hálózatba telepítve kísérleteznek a kártyával, vagy ha mégis telefonon bonyolódik a visszafelé irányuló adatforgalom, akkor annak költségeit valamilyen cég fedezi az elsõ kísérletezõk számára.

A rendszer áttelepítését egy egész napot igénybe vevõ parabolaantenna-szerelés élénkítette, illetve hátráltatta, míg végül használható mûholdjelet sikerült kapni a munkahelyemen rendelkezésre álló gépben is. A kártya elsõ kézbevételeitõl számítva mintegy 12 nap múlva állt készen úgy a rendszer, hogy most már hosszabb próbálkozások is lehetõvé váltak, a siker nagyobb reményével. Az elsõ fájlokat június 6-án sikerült rögzíteni: néhány mp3 formátumú zenei fájl, két segédprogramot, valamint a Netscape Navigátor legutolsó változatát, összesen mintegy 50 Mbyte méretben. A 3-15 Mbyte méretû fájlok valóban szinte észrevehetetlenül, a jelzett 2Mbit/sec sebességgel érkeztek meg.

A WINDOWS ALATTI KISZOLGÁLÓ PROGRAMOK

Nemcsak a kártya telepítése és a szükséges környezet megteremtése tartogathat váratlan buktatókat és elõre nem láthatóan hosszadalmas munkát. A rendszer szoftver elemei is – jelenlegi változatukban – meglehetősen bonyolult, egymásra épülõ együttesként, egymás után kézzel indítandó összetevõként vannak megvalósítva.

A szoftverek tervezõi szemszögébõl érthetõ törekvés, hogy az egyes, jól körülírható feladatokat önálló szoftverkomponensek formájában hozzák létre. Amikor azonban ezek az egymásra épülõ komponensek már kezdenek áttekinthetetlen számban szaporodni, valószínűleg érdemes a tervezés koncepcióját újragondolni.

Alapbeállítások – nem épp kezdõknek való elfoglaltság

A kártya alapszintû szoftverének (driver) telepítése egyszerű. Feltételezve, hogy a kártya a gépben van, a telepítést elindítjuk, majd információkat kapunk, hogy épp milyen összetevõ telepítése folyik, és hogy az sikeresen befejezõdött-e. A driver jelenlétét a Windows alatt szokásos Vezérlõpult, Rendszer, Eszközkezelõk almenükben lehet ellenõrizni.

A DVB-kártya kezelése egy úgynevezett virtuális kártya driveren keresztül történik, ennek nincsenek beállítható paraméter értékei.

A driver, amint az szokásos, beállítja a kártya hardver elemeit, és egy többé-kevésbé ismert felületet (API, programozói interface) nyújt a felette futó programoknak. Ebben az esetben az első szinten egy úgynevezett DVB-szerverprogramot találunk, amely állandóan fut, és egy információs ablakban megnézhetjük a kártya néhány jellemző adatát, a hardver címét (MAC address), az IP címét (IP címet az EOL által használt címtartományból kap minden kártyatulajdonos), a firmware verziójának adatait, a sikeres inicializálást, stb. (A firmware itt a kártya saját jelfeldolgozó processzorának – DSP – alapszoftverét jelenti, amit ugyancsak gyakran cserélnek, és minden újraindításkor töltődik le a kártyán lévő memóriába.)

A driverekkel és azok helyes betöltődésével akkor kell foglalkoznia a használónak, ha többféle hálózati eszköz is installálva van a gépben, a DVB kártya mellett ethernet kártya illetve telefonos-modemes kapcsolatot kiszolgáló ppp driver is. Márpedig ezek közül legálább kétféle szükséges a működéshez: vagy DVB és ethernet, ha lokális hálózatban van telepítve a műholdvevő kártya, illetve DVB és ppp, ha otthoni felállásban, telefonon történik az internet elérése.

Természetesen a használónak akkor van „jó dolga”, ha ezekkel a részletekkel – mármint a hálózati eszközöket kezelő alapszintű driverekkel – nem kell foglalkoznia. Marad azonban még a hardver kezelésnek egy másik része is, nevezetesen a műholdas fej egység. Ezekből a fejből is többféle van forgalomban. A fentebb emlegetett kombinált (két helyi oszcillátort tartalmazó) fej a legegyszerűbb felállást jelenti. Az oszcillátorok váltását és így a műhold frekvenciatartományának alsó vagy felső vételi sávjára való átállást a kártya hardvere végzi. Ennek módja, hogy a koax kábelben a kártyán lévő tévétuner-egység 22 Khz-es jelet küld, amivel kapcsolni tudja a fej kétféle lokális jelet előállító egységét. A beállításához – több más adatbeviteli úrlappal együtt – a DVBSat Data Application elnevezésű szoftver modul szolgál. A műholdvevő fej beállításához szükséges adatok a fej típusa, a két oszcillátor frekvenciaértéke (ez általában rá van írva a fejegységre, szokásos értéke 9,75 és 10,7 GHz), valamint a kapcsoláshoz használatos frekvencia értéke, az említett 22KHz, de 11700 Hz-el is működik (ami az alapértelmezés) az oszcillátorok átkapcsolása. Vannak bonyolultabb fejegységek is, amelyek ugyancsak a koax kábelben át vezérlőjeleket fogadnak a parabolaantenna motoros mozgató egységei számára. Az ilyen mozgató mechanika vezérlő jeleit a DiSEqC szabvány-verziójának kiválasztásával lehet aktivizálni. (DiSEqC = Digital Satellite Equipment Control). Lehetőség van a fej egység tápellátásának ki- és bekapcsolására is.

A venni kívánt csatorna (transzponder) kiválasztása, a hagyományos elnevezéssel hangolásnak nevezhető csatornaválasztás a kártya tuneregységében történik. A Data Application program egy másik lapján a frekvenciaérték Herz pontossággal való megadásával (ez nyolcjegyű számokat jelent, a 115-os transzpondernél például 12 662 750 értéket kell megadni) lehet a csatornát beállítani. Ezután már csak azt kell tudni, hogy az adás Horizontális vagy Vertikális polarizációval zajlik-e. (Ha ezt eltévesztjük, akkor helyes frekvenciaérték esetén sem tudunk jelet venni.) Végül a jelfolyam sebességét is ismernünk kell, és helyesen ki is kell tölteni a megfelelő helyen. Ha mindezzel megvagyunk, akkor reményünk lehet arra, hogy a parabolaantennánk pontos műholdra állítása esetén a színes kijelzősávokban olyan értékeket fog mutatni a két kijelző, amelyek a többé-kevésbé megfelelő adatvételtre nyújtanak reményt. A felső kijelző a jel „minőségét” mutatja, ez jó, ha

100% közelében van. Az alsó, jelszintkijelzőn már 50% érték körül is eredményezhet sikeres adatvételt. A panel jól sikerült jelző szolgáltatása egy kicsiny mosolygó fejforma. Ha sötétzöld és mosolyra emlékeztető vonásokat látunk, akkor megfelelő a beállítás, és az adatvétel lehetséges. Ha ténylegesen vesz is adatokat a rendszer, akkor a sötétzöld világosra változik. Ha pedig a rendszer nem érzel hasznos jelet, akkor a fej piros színű és vonásai szomorú arcra emlékeztetnek.

Meg kell jegyezni, hogy a fenti procedura és adatkitöltések egyetlen Astra transzponderre értendőek. Jelenleg négy transzponder van használatban, ezekre egyenként ki kell tölteni az adatokat, és érdemes ellenőrizni is a vétel minőségét. Az egyik transzponderről a másikra való áttérés is meglehetősen körülményes eljárás. A már említett technikai összefoglalóban (FAQ) részletes példa magyarázza el a követendő lépéseket.

A DVBdata Application program egy másik lapján csomagszűrést valósíthatunk meg. Pontosabban be kell állítanunk néhány csomagszűrőt ahhoz, hogy egyáltalán valamit is vegyen a rendszer. Amennyiben a fenti részben a rendszer néhány hardver összetevőjéről kellett részletekbe menő információkkal és pontos adatokkal rendelkezünk, itt most a digitális csomagtovábbítás szervezésének módjairól kell ismereteket birtokolunk. Arról van szó, hogy a műholdas csatornában különféle rendeltetésű adatcsomagok kerülnek kiszárazásra nagy sebességgel. Az egybetartozó csomagokat (amelyek például egy fájl összetartozó adat-darabkái hordozzák) egyedi, úgynevezett PID – *packet identifier* – azonosítja. A dolgot tovább bonyolítja, hogy külön azonosító típusok szolgálnak a pont-pont közötti adatátvitelhez, mint amilyen az interneten az adatforgalom túlnyomó többsége (Unicast PID). Más típusú azonosítók jelölik meg az úgynevezett multicast csomagokat (MC PID), és megint mások az úgynevezett broadcast típusú adatcsomagokat (BC PID). A Filters Settings elnevezésű lapon adhatjuk meg a hardver által figyelt, kiválogatott, illetve a venni kívánt csomagok azonosítóit. Néhány általános beállítást találhatunk a program indulásakor is (*default* értékek), másokat a szolgáltatónak kell közölnie velünk, és ezeket kézzel kell beírni. A beállításhoz a vevő IP-címét vagy címtartományokat is meg kell adni (multicast, illetve broadcast vételnél), ez korántsem egyszerűíti a beállítási procedúrát. Az azonosító – PID – hosszát és használatát jelző oszlopok csak tájékoztató információkat közölnek.

Az azonosító beállítására egy egyszerű *editor* felület (Filter Adjustment dialog) szolgál, itt annyi segítséget kapunk, hogy néhány tiltott kombinációt nem lehet beírni.

A csomagszűrés beállítása annyira bonyolult, hogy még egy másik oldal is szolgál erre a célra, ennek neve Filter Options. Itt megváltoztathatjuk az alapértékként beállított opciókat, automatikus multicast csomagfigyelést kérhetünk. A lap jobb oldalán található, választható opciók fontos adatbevitelére szolgálnak. Itt választhatunk, hogy a rendszerünk milyen hardver címmel azonosítsa magát. Nem választhatunk azonban szabadon. Ha lokális hálózatban dolgozunk, akkor a hardver címet a gép IP címéből képezi a rendszer; ekkor ezt az opciót kell választanunk. Ha telefonon keresztül jutunk az internetre, akkor a beléptető szervertől (*dial up* szerver, dinamikus IP-cím kiosztás) kapott IP-címéből képződik a hardver azonosító. Vannak esetek, amikor a DVB kártya MAC address-e, amolyan ethernet kártya címre emlékeztető azonosítója használatos. Ha mindezzel megvagyunk, akkor az adatvétel reményében kattinthatunk a DVBdata Application program utolsó lapjára, amely a Statistics nevet viseli. Itt láthatjuk a beállított csomag-azonosítóinkat „működés közben”. Ha valamelyik általunk beállított azonosítóval ténylegesen adnak, illetve vesz a rendszerünk, akkor itt statisztikát találunk a vett byte-okról: ha gyorsan növekvő számokat látunk,

akkor nagyjából rendben van a beállítás, a DVBdata Application programot akár félre is tethetjük (lecsukhatjuk, a háttérben fut tovább). Meg kell azonban jegyezni, hogy az egyes transzpondereken nem teljesen azonos a figyelni/venni kívánt csomagazonosítók beállítása. A használatos három, illetve négy transzponder adatainak beállításánál ezt is figyelembe kell venni, illetve módosítani kell a csomagszűrők beállítását.

A fentiekben a TechnoTrend német fejlesztő cég által készített vevőkártyáról és a hozzá készült szoftverekről volt szó. Ezt az magyarázza, hogy ilyen kártyával dolgoztam, ennek lehetőségeit és a kísérő/működtető szoftverét ismertem meg. Mint már volt róla szó, különböző gyártóktól származó kártyákon meglehetősen hasonló hardver-összetevők találhatók, így az ezeket kezelő szoftverek is hasonlítanak egymásra. Maguk a feladatok bonyolultak és igénylik a sokféle külső forrásból származó adatot és beállítandó értéket. A szoftverfejlesztőknek csak abban van lehetőségük egyéni elképzelések kialakítására, hogy miként csoportosítják, tálalják a kitöltendő űrlapokat és adatbeviteli mezőket, esetleg egy-egy ötlettel megkönnyítik a használó számára az első alkalommal az ismerkedést, a sokféle adat kitöltésének feladatát.

A Windows alatti Programozói Interface (API)

A Windows alá készülő legtöbb program részleteiről, belső felépítéséről, működéséről csak nagyon kevés információ szokott rendelkezésre állni. A TechnoTrend által készített, a DVB-kártya alapszintű kezelését megvalósító driverek esetében szerencsés módon nem ez a helyzet. Nyilvánosságra hozták az úgynevezett Alkalmazói Program Interface-t (API). Ez lényegében két részből áll. Egy dokumentációból, amely leírja azokat a programösszetevőket, amelyekben keresztül a kártya hardvere kezelhető. A nyilvánosságra hozott másik anyag pedig programozók számára kidolgozott példákat tartalmaz, amelyekben az egyes összetevőknek a felhasználók által írt saját programokba való beillesztésére mutatnak be példákat. Mindez nem jelenti azt, hogy a fejlesztő cég által kidolgozott alapszoftverek részleteit a forráskód szintjéig megismerhetnénk. A legtöbb fejlesztő számára erre nincs is szükség. A publikált API elegendő eszközt nyújt a vállalkozó kedvű programozók számára, hogy saját arcukat alakítsanak ki újszerű alkalmazásaikban. Várhatóan az ilyen jellegű törekvések a közeljövőben meg fognak szaporodni, és ez jótékony hatást gyakorolhat a fent kissé nehézkesnek jellemzett első generációs kezelő felületek továbbfejlődésére, módosítására. (Az API dokumentációja és a példa programok letölthetők mind a SatSream, mind a TechnoTrend webszerveréről.)

BEJELENTKEZÉS A SZOLGÁLTATÓKHOZ: KAPUK, AMELYEK MÉG JELENTŐS MÓDOSÍTÁSOKRA SZORULNAK

Ha a fenti, ismerkedésen és kezdeti hardver felkonfigurálásokon sikeresen túl vagyunk, akkor következik a szolgáltatás szintű azonosítás, illetve belépés a szolgáltatók által kínált területekre, végső soron a kínált szolgáltatások, a „tartalom” igénybevétele. Ez sem nevezhető egyszerű eljárásnak, bár már jelentősen könnyítettek, egyszerűsítettek a beléptetési procedúrán. Mint fentebb szó volt róla, a saját fejlesztésű beléptető,

login szoftver használata helyett egyetlen központi weblapról lehet bejelentkezni. Ezt a lapot azonban láthatólag nem a telefonon internetezőik igényei szerint mint gyorsan elérhető kaput, bejelentkező felületet tervezték meg. A lap ugyanúgy tele van tűzdelve apró grafikai elemekkel, mint az EOL többi lapja, a fő lapról a második (harmadik) szinten lehet elérni, holott a lap egyetlen célja, hogy a jogosult felhasználóktól bekérje azonosítójukat és jelszavukat, azután pedig tovább engedje őket, illetve, ha nem jogosultak erre, akkor visszairányítsa egy előző vagy másfelé vivő lapra. A több lapon is szereplő grafikai elemek, ugyanannak a szolgáltatásnak többféle bemutatása, a teletűzdelte lapok inkább a rendezetlenség, az átgondolatlanság benyomását erősítik bennünk. A szegényes tartalmi kínálat leplezésére, a gazdagság látszatának megteremtésére szolgálnak leginkább az apró, gyakran mozgó grafikai felületek, ugyanannak a szolgáltatásnak több lapon is szereplő, kicsit módosított variánsai.

Talán azt az észrevételt is megfogalmazhatjuk, hogy a lapok tervezésénél, kialakításánál keveredett valamiféle kereskedelmi weblap tervezési stílus és az újfajta szolgáltatást körvonalazó tervezői elképzelés. A lassacskán kialakuló egyik fő vagy népszerűvé váló szolgáltatás eléréséhez, a gyors fájlletöltés indításához például nagyon határozott, egyszerű lapokon (vagy még inkább egyetlen lapon) keresztül lenne célszerű vezetni a bejelentkezőket, annál is inkább, mert az átlagos modemmel való belépés, letöltés esetén a jelenlegi lapok felépülése szinte kiváratlanul sok időt vesz igénybe. Az amúgy valószínűleg elkerülhetetlen reklámok helyét célszerű lenne olyan lapokon meghatározni, amelyek a használó szempontjából a hasznos tevékenységet jelentő fileletöltés indítása után vannak szem előtt, illetve a letöltés ideje alatt többnyire amúgy is látja azokat.

MIT SZOLGÁLTATNAK?

Az EOL keretében körvonalazott szolgáltatás, mint azt egyre többször tapasztalhatjuk, mintha a kellenél kicsit korábban indult volna. Bejelentésétől kezdve (1999. május eleje) már több mint egy év telt el, amíg ezeket a tapasztalatokat itt rögzítjük. Megfigyelésünk szerint mostanra is még csak odáig jutott a szolgáltatás, hogy sajátos karakterének kialakítása folyik, és mint ennek a munkának első fázisa, inkább az elképzelt alapszolgáltatás működésbe hozatalával foglalkoznak, az első elképzelések folyamatos átdolgozása, finomítása teszi ki a tevékenység külső szemlélő számára látható részét.

Ez az alapszolgáltatás jelen pillanatban a gyors fileletöltés (FTP). Ez a szolgáltatás valószínűleg nem véletlenül került mindjárt az elején a középpontba. Az a technikai fejlődésre érzékeny és tájékozott réteg, amely az első használók között döntő arányban található, egy nagy sebességű lefelé irányuló csatornában elsősorban ilyen lehetőséget lát. Amennyiben szüksége van munkájához vagy csak személyes érdeklődése kielégítéséhez nagyméretű fileok gyors megszerzésére, letöltésére, ebben a műholdas rendszerben elsősorban ezt a fileletöltést támogató médiumot fogja látni. Egy időnek valószínűleg el kell telnie, amíg mondjuk speciális előadások, csak ennek a közönségnek szervezett videoközvetítések nézőinek köre is kialakul, illetve megszorodik. Az interaktív játékok is ma még inkább csak letölthető fájlformában vannak jelen. Reméljük – és az első jelek alapján talán nem alaptalanul –, hogy az európai kultúra értékei iránt érdeklődő közönségnek is terveznek valami

speciálisat, csak ezen a csatormán, ebben a rendszerben elérhető. Az első jelek szerint ilyenek gondolják például a *Faust* opera közvetítését, egy holland avantgárd kiállítás anyagának bemutatóját, közvetítést a Hannoveri Expóról.

A rendszer kidolgozásánál láthatóan és lépten-nyomon tapasztalhatóan is fontos szempont volt a biztonságos azonosítás, beléptetés, a megrendelés és vásárlás környezetének megteremtése. A mai kínálatban csupa szabadon hozzáférhető szoftverek és zenei fileok között választhatunk, mégis minden választás után megjelenik egy ablakban a tájékoztató, hogy az általunk kiválasztott tétel ellenértéke: ...egyelőre *free!*

A gyors fileletöltés mint az egyéni megrendelőkhöz a kiválasztott adatállományt biztonságosan eljuttatni képes csatorna jelentős publikálási, szétosztási, terjesztési lehetőségekkel rendelkezik. Európai méretekben nyújt lehetőséget szinte azonnal és nagy sebességgel, figyelemreméltóan csekély költséggel bármilyen olyan anyag terjesztésére, ami digitalizálható. Legyen ez oktatási segédlet, az európai csúcsemburokrácia számára fontos anyag, vagy épp lokális jelentőségű adatok, esetleg híryanagok, szórakoztató tartalmak, tájékoztató, tudományos vagy épp értékes kulturális termékek.

Korábban már említettem, hogy a jelenlegi szervezeti struktúra valamiféle központosított használati modellt támogat, vagy mondhatnánk úgy is, hogy tesz lehetővé. Érdemes megfogalmazni az ezzel kapcsolatos kételyeket is. A felülről lefelé irányuló tervezés nem biztos, hogy minden meglévő, valós használói igényre gondolni képes. Értelmesnek tűnik valamilyen módon bekapcsolni az alulról felfelé irányuló kezdeményezéseket, a spontán módon kialakuló használati mintákat is. Ezek lehetnek valóban egyéni megoldások, de csoport- vagy közösségi igények alapján körvonalazódó minták is. Ilyen kezdeményezések vagy próbálkozások akkor is kialakulnak, ha azokra a rendszer tervezői, a kialakításon fáradozók nem fordítanak kellő figyelmet. A már említett magyar használók levelező Fórumán a nehézkes és akadozó szolgáltatás láttán az egyik használó (megfelelő előképzettséggel rendelkező programozó) már jelezte, hogy a megakadó fileletöltést úgy automatizálta, hogy a gépe újra és újra indítja a lekérést, amíg a végleges, hibátlan adatállomány meg nem érkezik. Az ilyenfajta használat lehetne akár külön szolgáltatástípus is, bár jelenleg valószínűleg nem kívánatos a rendszer akadozó működése közepette.

Ugyanígy elképzelhető lenne a bejelentkezési processzus vagy a letölthető kínálat egyes részeinek helyi szintre való telepítése, a kiválasztás valamilyen személyes karakterű kereső rendszerrel való egyszerű használatának támogatása. Példaként említhetem, hogy az interneten vannak személyes igényeket kielégítő kereső rendszerek (ilyen például az általam is használt német Informant kereső robot). Bár a talált oldalak gyakran szolgáltatnak meglepetéseket, már ami a tartalmukat illeti, az ilyen személyes kereső rendszerek által talált oldalak például azonnal letölthetővé válnak a megrendelőhöz.

Visszatérve a Europe Online által kínált tartalomhoz, a kezdőlapra láthatjuk, hogy tévéműsort is ajánlanak, egy sor tévés szervezet színes emblémája sorakozik egymás mellett. Ennek azonban nincs igazi szerepe: értelmetlenül bonyolítja a helyzetet a webfelület és internet alapú adatszállítás közbeiktatásával nézni a tévéműsorokat. A kártya önmagában is képes tévéműsorokat venni egy másik kezelőprogram segítségével, jobb minőségben és telefonos csatorna használata nélkül. Ugyanígy a tartalomszolgáltatás zavarának, az első átgondolatlan ötletek eredményének kell tartanunk azt is, hogy letöltésre ajánlanak, például, a Discovery Channel tévécsatorna műsorából rögzített, mpeg formátumú rövid műsorrészletet.

A tartalom-kínálat, pontosabban a fileletöltés egy másik lapon történő elérése mögött az a megfontolás húzódik, hogy ennél szélesebb kínálat nem kell, hiszen „mögötte van az egész internet”. Ha jobban megnézzük a dolgot, már nem ennyire szép a feltáruló lehetőség. A felkínált letöltés egyelőre az FTP jellegű fileletöltésre korlátozódik. Ennek hátránya, hogy előre tudni kell, hogy mit akarunk letölteni, és hogy a kívánt fájl pontosan hol is van. Az a mechanizmus, amivel például egy kereső lapról a megtalált fájl URL adatait át lehetne emelni az EOL fileletöltést indító űrlapjának mezőjébe, egyelőre nincs kidolgozva. Sőt inkább még nehezítve is van az eljárás, amennyiben az URL-t két részletre törve kell a kitöltési mezőkbe beírni. Az elsőbe a gép nevét, a másodikba pedig a fileelérés útvonalát és a fájl nevét. Ez az eljárás különösen nehézkes, amikor telefonon keresztül kell bejelentkezni, valamilyen papírra előre feljegyzett szerver és fájl adatait beírni. (Időközben ezen már javítottak, és csak egyetlen beviteli mezőben folyamatosan kell beírni a letöltendő fájl URL-jét). Nyilvánvalóan erre a problémára kell könnyen használható megoldást találni, mint ahogy a http protokoll szerinti fileelérést is meg kell oldani. Ez lenne az alapja annak, hogy bizonyos weblapokat, amelyek hosszúak, vagy sok illusztrációt tartalmaznak, közvetlenül a műholdas csatornán keresztül tudjunk megkapni.

Külön kategóriaként szerepelnek a „partnerek” (támogatók, fejlesztői partnerek?). Ezen a listán jelenleg három név található: a Microsoft, a mpeg3.de, valamint a ZEDNet nevű web szolgáltató. A Microsoft és az mpeg3.de esetében néhány, erre a célra előre kijelölt fájl esetében (számítógépes program és zenei, hangfájlról van szó) a már említett egyszerű, rákattintással való letöltésindítást kínálják fel. A ZEDNet esetében nem igazán sikerült megtudni, hogy mi az a plusz, amit a partnerségből következően a műholdas csatorna használói nyerhetnek. Természetesen barangolhatunk a ZEDNet gazdag információkínálatában, de ehhez nem nyújt semmiféle többletet a műholdas csatorna.

Külön szolgáltatási típust képviselhetnek az EOL saját szervezésű programjai. Ez a kínálat az általunk figyelt időszakban meglehetősen szerény volt, és mintha a frissítésről is elfeledkeztek volna. Az Expo és az elektronika show-ról való közvetítést már említettük. A Gounod *Faust* című operájának hirdetése a tényleges közvetítés után még egy hónappal is szerepelt a kínálatban.

A szolgáltatások egy érdekes módjáról mintha megfeledkeztek volna. Ez pedig a broadcast alapú weblap „szórás”. Ez a hiány annál is inkább feltűnő, mert a kezelő szoftver Statistics oldalán állandóan nyomon követhetjük, hogy a bekapcsolt rendszerünk hatalmas mennyiségű adatot vesz. Ebből azonban mi semmit sem látunk, mert épp „nem mi vagyunk a megrendelők”.

Press Releases cím alatt egy PR-anyagot olvashatunk, amely a már említett *Faust* opera bemutatásának körülményeit vázolja. A Europe Online és az olaszweb szolgáltató, a Kataweb közös produkciójában 2000. április 11-én került sor a teljes opera közvetítésére az akkor és ott MIP-TV-nek nevezett gyors műholdas csatornán. A Kataweb szolgáltató már korábban is közvetítette keskenysávú internetcsatornán, erre az alkalomra a két vállalkozás átdolgozta a felvételt a szélessávú technika-nyújtotta lehetőségek figyelembevételével. Ez azt jelenti, hogy az előfizetők a szélessávú képfolyammal egyidejűleg követhették a librettót, valamint nézegethettek kiegészítő anyagot a mű keletkezéséről. Lehetőségük volt, hogy véleményt cseréljenek az előadásról az ugyancsak párhuzamosan használható chat rendszerben is. Az operaközvetítés utánra tervezett események között olyanokat említ a cikk, mint élő koncertadást és interjút a brit rocksztárral, Brian Ferryvel, valamint Verdi *Traviata* című operájának közvetítését a Párizsi Opera előadásában. A cikk további részében röviden

összefoglalja a Europe Online szélessávú internetszolgáltatásának technikai jellemzőit, majd a Kataweb olasz szolgáltatóról szól, amely 1999 októberében indult, és több címen is elérhető portálokat tart fenn, például élő rádióműsoroknak, klasszikus zenei közvetítéseknek, mozifilmeknek és videoanyagoknak, amelyek hírek, sport, dokumentumok témakörben az internet számára készülnek.

Még egy PR-cikkről kell szót ejteni, ez pedig a vállalkozás céljainak és az elképzelt vagy előzetesen körvonalazott szolgáltatástípusainak bemutatása a legszélesebb webközönség számára. A szövegnek külön címe nincs, a Europe Online.com fő lapjáról az ABOUT almenüben érhetjük el (2000 nyarán megfigyelt állapot). A bevezető hangsúlyozza a cég elsőségét a műholdon keresztül történő internetszolgáltatásban. Ez a nagy sebességű technika a 21. századba vezet, új szintet ígér, megőrizve az internet ma ismert jellegzetességeit is. A szolgáltatás az Astra hold technikáján alapszik, amely élenjáró a közvetlenül az egyéni otthonokba sugárzott televíziós műsorszórás területén. A lényegét dióhéjban összefoglalva azt lehet mondani, hogy ez az új lehetőség összeházasította az internet választási szabadságát a televíziós műsorsugárzás sebességével és minőségével. A személyes műholdvevőn keresztül elképzelhetetlen mennyiségű információhoz lehet jutni. Az internet teljes „adatvilága” válik elérhetővé. Európa számára egy új csomópont jön létre, ami a szórakoztatásban, az oktatásban, az információnyújtásban, a kommunikációban, a vásárlásban és az üzleti szférában fog kézhez álló megoldásokat nyújtani. Hangsúlyozzák, hogy mint európai szolgáltató, többféle nyelven is elérhetők az információik, csúcstechnológiával dolgoznak, a digitális video és audio adatfolyam közvetlenül a PC-re érkezik, tévezve az interaktivitás lehetőségével. Az on-line vásárlásban forradalmi lépés lehet, hogy a digitális termékek, közvetlenül a megvásárlás után, nagy sebességgel érkeznek meg a vásárló PC-jére. Az internet összes lehetőségét kínálják, a szörföléstől a letöltésig, a nagy sebességű csatorna előnyeivel kiegészítve. Video- és tévéműsorok és audio adat-streamek teljes választékát lehet elérni a megszokott broadcast minőségben. És ahogy az interneten megszoktuk, beszélgethetünk és vásárolhatunk is egyetlen egérkattintással.

Nem kell még a sarki videokölcsönzőbe sem elmenni, számtalan mozi közül választhatunk és közvetlenül letölthetjük, hogy megnézzük bármelyiket a nekünk megfelelő időben. Ha pedig nem akarunk vásárolni, akkor ott van a szabadon hozzáférhető gazdag programkínálat is. A szélessávú csatornákon a „webcast” technológiával élő közvetítéseket lehet majd látni és hallani koncertekről, sporteseményekről. Ha elszalasztjuk az élő közvetítést, lehetőségünk lesz az archívumból letölteni a már lezajlott közvetítéseket, hogy tetszés szerinti időbeosztásban nézzük meg őket. A legújabb és legérdekesebb PC és konzol játékokból ígérnek bemutatókat és on-line játéklehetőséget, valamint közvetlen vásárlást a digitális játékok választékából. Speciális játékok is tervben vannak, amelyek kihasználják a szélessávú internet lehetőségét és a sok játékos egyidejű jelenlétének szituációját. Minden résztvevő Európa legjobbjaival mérheti össze ügyességét az akciós, a felfedező és a stratégiai játékokban. On-line befektetési lehetőséget terveznek, ahol nemcsak a befektetői környezetet szándékoznak megteremteni, hanem tanácsadói, interaktív és vita helyszíneket is. Kiegészítve az azonnali hírekkel és brókerinformációkkal, ez az elérhető legkomplexebb ilyen jellegű befektetői környezet lehet.

Tehát ezek az előre megfogalmazott elképzelések és szép ígéretek a közönség megnyerésének szándékával készültek. A megvalósítás kezdeti buktatóit fentebb már bemutatuk. A nem túl hosszú gyakorlatban elsősorban a nagy fileok gyors letöltése az a használati mód, amely a leginkább illeszkedni látszik a műholdas csatorna kínálati lehetőségekhez.

A MŰHOLDAS VEVŐKÁRTYA HASZNÁLATA LINUX OPERÁCIÓS RENDSZER ALATT

Az alábbi fejezet rövid összefoglalót ad a műholdas internetkártyák Linux alatti működését lehetővé tevő szoftverekről, illetve az ezek használata során fellépő nehézségekről.

A műholdas gyors internet vételre készült kártyák között néhány olyan is található, amelyekhez van Linux alatt futó szoftver. (A Linux környezetében a kártya elnevezése DVB, ami a Digital Video Broadcasting név rövidítéséből adódik.) Mint korábban futólag említettem, a kártyák egy jelentős részének „lelkét” a Philips által fejlesztett SAA 7146 jelzésű célprocesszor alkotja. Így a kidolgozott meghajtó programok több kártya esetében is használhatóak, emellett tág teret engednek az egyéni próbálkozásnak, a programok kisebb-nagyobb módosításának.

A Linux alatt futó szoftverek a megszokott módon, szabad forráskódban tölthetők le, a használó feladata a futtatható gépi kódú változat lefordítása, az installálás, a rendelkezésre álló csekély információ alapján a konfigurálás és a használatbavétel. A fejlesztők a működő változat létrehozásán dolgoznak, a hibák folyamatos javítása mellett alig jut idő és energia valamiféle minimális dokumentáció megírására. Információk szerzésére leginkább a szoftverek forráskódjainak olvasgatása, az itt található fejlesztői megjegyzések értelmezése ad lehetőséget. Ez azonban a fent vázolt windowsos rendszerben tapasztalt nehézségekhez képest még fokozottabb elszántságot és felkészültséget követel.

A fejlesztők vagy a fejlesztői kis közösségek azonban elérhetőek akár személyes e-mail útján is, a legtöbb esetben pedig a témára specializálódott levelezőlistákon. Ezek olvasgatása mindenképp ajánlatos, mert szinte az egyedüli forrásai a naprakész információknak.

A DVB-kártyák közül a Siemens-Fujitsu kártyát támogatják a Linux fejlesztői. Ez azért van, mert a gyártók közül ez volt az egyetlen, amely a szoftverfejlesztés kezdetén hajlandó volt a kooperációra, és a szükséges hardver dokumentációt szabadon hozzáférhetővé tette.

A szoftverek kidolgozása, mint az ugyancsak szokásos a Linux alatti fejlesztői megoldásokban, korábban már kimunkált részletek felhasználásával, korábban leírt és elfogadott koncepciók kereteibe illeszkedve folyik. A kártya drivere a video4linux driver koncepció kereteibe illeszkedik, és mint egy újabb videojelfolyamot kezelő hardver egység jelenik meg. Aki tehát foglalkozni kíván a DVB-kártyát kezelő szoftverrel, jól teszi, ha először a video4linux koncepcióval ismerkedik meg. A dolog fordítva is igaz: a hivatkozott dokumentációkban korrekt tájékoztatást lehet találni az adott problémáról, illetve az elért eredményekről.

A szabad forráskódú programok mellett a DVB-kártya meghajtó szoftverében találhatunk egy részt, ami megmaradt a hardver gyártó illetékességében, ez pedig a Texas TMX320AV jelfeldolgozó processzor alapszintű szoftvere (firmware). Ez a kód a kártyán lévő memóriába töltődik, és a kártya saját processzorán hajtódik végre. Csak bináris kódban férhető hozzá. Jellemző a gyors változásokra, hogy 2000. januártól 2000. júniusig már a harmadik verziót bocsátották ki, július elejére pedig a negyediket.

A kártyát kezelő szoftverek Linux alatt négy fő részből állnak. A meghajtó programról (driver) röviden már volt szó. A meghajtó programot Ralf Metzler, egy frissen (egy

éve) végzett fiatal német fejlesztő készíti; ez a tevékenysége egy korábbi, még egyetemistaként, az úgynevezett VBI-kártya driverével végzett munkája folytatásaként indult. A fiatal fejlesztő ma már egy frissen alapított kis cég, a Convergence Integrated Media GbmH munkatársa.

A vezérlő program jelentős részét teszi ki a kártyán elhelyezett hardver elemek belső vezérlését ellátó úgynevezett I2C busz kezelése, a hang alrész programozása, a csatornahangoló tuneregység kezelése.

A meghajtóra épül egy kiszolgáló (a Windows alatt szervernek nevezett) programrész, a dvbd vagy dvb daemon. Ez a program saját konfigurációs filejából veszi az adatokat, amelyekkel a kártya hardverét ellátja. Itt lehet beállítani (a konfigurációs fájl kézi szerkesztésével és a program újraindításával) a kívánt műholdas csatornát, a sugárzás polarizációját, a vételi adatsebességet, a venni kívánt csomagazonosítókat, a műholdas vevő fejegység adatait. Ezt a részt Karsten Siebert, egy ugyancsak kicsiny, fejlesztéssel foglalkozó cég (Dataplanet) munkatársa készítette. Az első változatot gyorsan követte egy javított, újabb verzió, de még ez sem nyújt semmiféle kényelmi szolgáltatást a sok és sokféle adat és paraméter beállításához. A javítás, illetve az újabb változat egyszerűen a működést veszélyeztető hibák javítását célozta. Vannak adatok, amelyek egyszerűen be vannak kódolva a programba, megváltoztatásuk csak újrafordítással végezhető el. Talán mondani sem kell, hogy az adatok módosításának nem ez a legegyszerűbb módja.

A csomaghoz tartozik két alkalmazás szintű program. Ezek egyikét egy olasz fejlesztő, Diego Picciani készítette; ez a bejelentkezést lehetővé tevő CyberLogin Linux alatti megfelelője. Ma már nem kell használni. A másik a tévé- és rádióműsor vételét lehetővé tevő X Windows alatt futó program, amelyet Ralf Metzler öccse, Marcus Metzler készít, ugyancsak korábbi munkáira alapozva.

A szoftvercsomag egy fontos része szintén korábbi fejlesztések kissé módosított változata. Ez a multicast vételt lehetővé tevő multicast router program. Ennek copyrightja 1989-ből való és a Lealand Stanford Junior University néven nem nevezett fejlesztői kollektívája készítette, bár egyes részekben név szerint is említett fejlesztők szellemi termékei találhatóak.

A dolog érdekessége, hogy a mostani változathoz nem a legutolsó, feltehetőleg a legjobb változatot választotta a már említett Karsten Siebert, még csak nem is az ezt megelőzőt, amely hosszú ideje stabilan használható programként volt közismert (mrouted 3.81), hanem egy még korábbi változatot.

A fent vázolt rendszer „honosítása” a Linux alatt megszokott szabad szoftverek telepítéséhez hasonló. Az adott rendszeren használható egyéni változatot kell lefordítani belőlük. Ez azért nem egyszerű még az ilyen munkákban járatosak számára sem, mert ezek a szoftverek a fejlesztői környezet és a standard könyvtárak legújabb változatai segítségével működnek. Ezeket előbb szintén telepíteni kell, ugyancsak a Linux rendszer majdnem legfrissebb változata alá, figyelmesen követve a szükségű eligazítókat.

Itt még mindig nem ér véget a működési környezet megteremtésének szigorú követelménye. A multicast rendszer ugyan a Linux alatt már kb. 2-3 éve megszokottnak, ismertnek tekinthető, de nem része a rendszernek. Ahhoz tehát, hogy a fent említett router daemon programot működésre tudjuk bírni, előbb egy úgynevezett multicast kernelt kell fordítani. A kernel fordítása minden ellenkező biztatás és bőséges dokumentációk ellenére sem egyszerű feladat. A multicast rendszer dokumentációja is kiválónak mondható (egy spanyol fiú PhD-disszertációján alapul), a működésbe hozatal azonban rejteget szá-

mos buktatót. Magam már hosszabb ideje foglalkoztam a multicast rendszer működésbe hozatalával és üzemeltetésével. A multicast kernel fordításakor mégis sikerült néhány apróbb hibát elkövetnem, aminek eredményeként egy olyan szituáció állt elő, hogy a felépített rendszer többé-kevésbé működött, de egy ponton túl csak hibaüzeneteket volt hajlandó küldeni. A korábbi, hibátlanul működő rendszer-implementációkkal való tüzetes összehasonlítás után derült csak ki a probléma oka, és lehetett a kernel újrafordításával korrigálni.

Ha mindezen sikerül végig haladni és a problémákat megoldani, akkor mi az, amit ez a Linux alatti változat pluszként nyújtani képes? A szabad forráskódról és a belőle kiolvasható részletekről már volt szó, úgy is, mint a dokumentációt pótló kényszermegoldásról, és úgy is, mint a működés megértését a legapróbb részletekig lehetővé tevő dokumentációról (ha valaki ki tud igazodni benne a gyakran szűkszavú megjegyzések alapján). A másik, fontosabb előny a Linux alapvetően hálózati operációs rendszer jellegéből következik. Egy olyan állomás, amely a műholdvevő kártyát tartalmazza, és egy lokális hálózatban multicast routolást is végez, meglehetősen sok előnnyel rendelkezik. Ezeknek a lehetőségeknek a tanulmányozása és kidolgozása még a következő időszak feladata. Mind a szolgáltatók, mind a felhasználók, rendszerfejlesztők oldalán vannak kiaknázatlan, érdekes lehetőségek. Az otthoni hálózatból egyetlen bejegyzett, érvényes IP-cím használatával a több gépről való elérés részleteinek kimunkálása például már megtörtént. Leginkább talán a gyors csatorna elérésének megosztása a lokális hálózatban, a vegyes rendszerű kliensprogramok használta (a legfontosabb multicast „média” vételére vannak szabadon letölthető Widows alatti kliensprogramok, az úgynevezett Shrimp készlet), a saját anyagok „publikussá tétele”, multicast környezetben való meghirdetése jelenti azokat a kínálózó új lehetőségeket, amelyeket a Linux rendszer nyújtani képes többletként a Windows alatti megoldáshoz képest.

A Linux alatt felépített rendszer a fent emlegetett részekből épül fel, szigorú sorrendben kell az egyes részeket egymás után betölteni. Csak a legutolsó, stabil kernel verzióval érdemes foglalkozni (ez 2000 nyarán a 2.2.14-es verziójú volt).

A Linux alatt felépített rendszer a windowsos változattól eltérően nem elsősorban gyors fileletöltésre alkalmas (arra is), hanem a weblapok műholdon keresztül való viszonylag gyors elérésére. Ez a viszonylag gyors elérés elég tág sebességhatárokat jelent a fileok letöltésében, az általam megfigyelt esetek 20-29 kbit/sec értékeket mutattak. Érdekes volt megfigyelni, hogy az adott lap kérése után egy kicsit hosszabb időnek kellett eltelnie, amíg a lap adattartalma betöltődött az EON proxy szerverének tárába, majd meglehetősen gyorsan lesugárzásra került a műholdas csatornán. Mindez együtt azonban a sebességnövekedést nem teszi olyan látványossá, mint amelyet a Windows alatti megrendelt fileok időzítéses letöltésekor lehet tapasztalni.

A FELHASZNÁLÓI FÓRUMOKRÓL

A hardver- és szoftverfejlesztéseket kísérő levelező listák megszokottak és már jelentős múltra tekintenek vissza az interneten. Szinte magától adódó ötlet volt, hogy ilyen levelezőlisták más felfogásban gyökerező elnevezéssel felhasználói fórumokat

indítsanak a DVB-kártyák fejlesztői és első használói számára. Szinte azt mondhatjuk, hogy az ilyen listáknak kialakult szereposztása szokott lenni, és ezt a szereposztást ezeknek a műholdas internettel foglalkozó listáknak a levélanyagában is nyomon követhetjük. Az idő előrehaladtával egyre újabb és újabb használók érkeznek, ezek az új jövevények többnyire ugyanazokat a kérdéseket teszik fel. A kezdőkkel, a kérdezőkkel szemben általában hamar kialakul egy választ adó csoport, vagy eleve is jelen vannak a szakértők, a fejlesztők, a gyakorlott használók, akik a válaszok legnagyobb részét megfogalmazzák. Az általam áttekintett listákon is kialakultak ezek a főbb szerepek. A dolog annyival színesedett, hogy itt egy központi fejlesztő centrumról is szó van (az EOL fejlesztői), valamint magának a szolgáltatásnak az akadozó beindulásáról. Erre a szituációra reflektálva gyakran olvashatók olyan levelek, amelyek ezt a központi autoritást, a minden titkok tudóit, a szolgáltatás üzemeltetőit és módosítóit célozzák vagy szólítják meg, tőlük várják a napi felvetődő problémákra a megoldást. Az átnézett listák anyagaiban azonban szinte nem is találtam olyat, amelyet a központi stáb tagjai vagy esetleg megbízott képviselőjük írt volna. Az ilyen jellegű információkra a levelekben úgy hivatkoztak, mint amelyeket többnyire telefonon való személyes megkeresésre adtak. Holott nyilvánvaló, hogy a fejlesztők alapvető érdeke, hogy ezeknek a vitáknak és problémafelvetéseknek a menetét nyomon kövessék, és lehetőleg gyorsan reagáljanak is rájuk. Ez a furcsa és szokatlan visszacsatolási vákuum talán leginkább azzal magyarázható, hogy a fejlesztő stábnak komoly technikai feladatokkal kellett megbirkózniuk, aminek a kimenetelét nem ismerhették előre, és így nemigen volt módjuk a párbeszédre.

Többféle levelezőlista anyagát végignéztem. A listák egyelőre nem tartalmaznak olyan jelentős mennyiségű szöveganyagot, ami áttekinthetlenné tenné őket, vagy mint amilyenné esetleg később duzzadni fognak. A műholdas szolgáltatás magyar felhasználói számára indított Satstream fórum jellemzője az elégedetlenkedő hang, néha meglehetősen vulgáris fogalmazásmód. A durva kifejezések használata a fórum gazdájának figyelmeztetését is kiváltotta, fel kellett tennie egy emlékeztetőt a hangvételre és a nyilvános megszólalás körülményeire.

A nemzetközi fórum alapvetően angol nyelvű, de volt néhány olasz, német és holland nyelvű levél is. A résztvevők között – a nevékből ítélve – jelentős számban vannak Kelet-Európában lakók, így horvát, román, ukrán, orosz, lengyel nemzetiségűek is. Az újszerű szoftverek fejlesztésében a német fejlesztők járnak az élen, és külön német nyelvű, meglehetősen élénk forgalmú fórum is létezik. Ugyancsak elérhetőek az információk, illetve a fejlesztők és a használók az ezzel a témával foglalkozó külön IRC-csatornán is. A hangvétel itt tárgyyszerűbb, gyakran nagyon speciális részletkérdésekről esik szó, ami esetleg csak néhány résztvevőt érint vagy érdekel. A lista résztvevői meglehetősen fegyelmezettek, a szolgáltatás akadozásaira, a kimaradásokra és a szolgáltatók részéről az érdemi információk elmaradására nem reagálnak olyan indulatosan, mint a magyar lista résztvevői. Igaz, a nyugat-európai környezetben másként merül fel a műholdas internetkapcsolat igénye, lehetősége használata, mint Európa fejletlenebb részeiben, így például nálunk is. Azok a használók, előfizetők, akik például Németországban csatlakoztak ehhez a szolgáltatáshoz, nem elsődleges internetelérést várnak tőle, sokkal inkább az újszerű technika lehetőségei keltették fel a figyelmüket. Nagy valószínűséggel már amúgy is rendelkeznek gyors (például ISDN) vagy legalábbis kielégítő internetszolgáltatással. Nem váratlan tehát, hogy a szóban forgó nemzetközi levelezőforum témája eltolódott egy újszerű digitális videomagnót

megvalósító szoftver fejlesztése irányába. Ez az újszerű szoftver eszköz feltételezi a műholdas kártya tulajdonát, működő változatát, és az általa nyújtott digitális tévé-jelfolyamok videomagnószerű rögzítésének kimunkálásával foglalkozik.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az Astra műholdon 1999 májusában indított szélessávú Internetelérést és digitális tévéműsorvételet biztosító kísérletek első szakasza 2000 végére lezárult. A fenti esettanulmány készítése során 2000 májustól októberig követtem nyomon a szolgáltatás fejlődését, a technika és a tartalmi kínálat alakulását. Sok, előre nem várt technikai probléma merült fel, amelyeknek tényleges természetére, volumenére csak szórványos jelekből lehetett következtetni. A szolgáltató szervezet – szerintem helytelenül – nem követte az interneten hagyományos és jól bevált, intenzív kapcsolattartási stratégiát a felhasználóival. Ennek következménye valamiféle érthetetlen kommunikációs vákuum lett, ami- ben téves információk, néha rosszindulatú feltételezések is keringtek. A szolgáltató szervezet felső vezetése csak rövid, optimista hangvételű, általánosságokat hangoztató közleményekben fordult az előfizető közönségéhez. A napi használatban pedig állandó technikai problémákat, elakadásokat, egyre lassuló átvitelt lehetett tapasztalni. A tényleges technikai problémákkal foglalkozó fejlesztői stáb nem szólalt meg, a nehézségek természetére olyan jelekből lehetett következtetni, mint a felső menedzsment leváltása 2000 nyarán, illetve a kiszolgáló számítógépes háttér igen jelentős bővítése vagy cseréje ezzel nagyjából egyidejűleg. A vázolt kommunikációs szituáció miatt az amúgy jól felkészült, „haladó internetezők” körébe sorolható előfizetők egyre inkább ellenségesen viszonyultak a szolgáltatóhoz. Az előfizetésért (amely ugyan csekély összeg a hasonló sebességet nyújtó, de más technikákon alapuló alternatívákhoz képest) egyre többet és többet vártak volna el. Amikor egyetlen egérgattintással el lehet indítani CD méretű, 650 Mbyte mennyiségű adat letöltését, akkor tulajdonképp semmi sem szab határt az igényeknek. Ilyesmi történt itt is.

2000. november végén az EOL megszüntette a gyors internetelés szolgáltatását. A kísérletből tehát nem lett sikeres üzlet. A meghirdetett alacsony ár és a sokféle szolgáltatás ellenére sem terjedt olyan gyorsan, mint várták, vagy az optimisták számíthattak rá. A sokféle felkínált dolog között csak nagyon kevés volt olyan, ami csak erre a technikai lehetőségre, a konkrétan előfizetett szolgáltatásra lett volna jellemző. Bár a nagy sebességű, nagy mennyiségű adatletöltés az első felhasználói körnek nagyon is az elképzelési szerint való szolgáltatás volt, ennek megszervezését, igazságos elosztását, a technikai eszköz határait figyelembe vevő módját nem sikerült megoldani. Az eredmény az egyre növekvő letöltési igény, a lassuló átvitel, a növekvő várakozási idők és állandó elégedetlenség lett.

Meggyőződéssel mondható, hogy a technika maga a jövőt képviseli. Sajnos egy alapszintű műholdas internetszolgáltató rendszer kiépítése olyan nagy befektetést igényel, hogy ésszerűen továbbra is csak európai méretekben lesz érdemes megvalósítására gondolni.

A többé-kevésbé kívülálló megfigyelőnek persze könnyű okosat tanácsolni. Mérleget kellene vonni az első időszak tapasztalataiból, és az internet eddigi fejlődésének irányába illeszkedő módon, kooperatív környezetben kellene kialakítani a következő, második gene-

rációs rendszereket. Nem szabad elfelejteni – a média reklámok bármennyire is az ellenkezőjéről szeretnének meggyőzni nap mint nap –, hogy még ma is úgy áll a helyzet, hogy az interneten kifejlesztett, népszerű és működő rendszerek túlnyomó részét maguk az internet résztvevői dolgozták ki. Nincs semmi okunk arra, hogy ennek az ellenkezőjét gondoljuk a közeljövő vonatkozásában.

Jegyzetek

Három Internet címet, URL-t adok itt meg, azzal a megjegyzéssel, hogy a dolgozat megjelenésének idején szinte biztosan más tartalmakat lehet majd ezeken olvasni, mint amit én a dolgozat írásakor találtam.

A Europe Online szervezet web címe: <http://www.europeonline.com>

Az egyik magyar szolgáltató partner és a magyar levelezőlista elérésére a <http://www.satstream.net> cím használható.

A német fejlesztők által indított lista aktuális levél anyaga és archívuma a <http://www.linuxtv.org> címen olvasható.

Molnár Péter

INTERNET JOG AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN¹

HOZZÁFÉRÉS ÉS SZÓLÁSSZABADSÁG

Az Internet megregulázásának réme általában a világhálón folyó kommunikáció tartalmának szabályozásaként jelenik meg. Az amerikai viták azonban azt mutatják, hogy az első kérdés valójában az új médiumhoz való hozzáférés, ami persze összefügg a hálón közölt tartalommal.

A részben személyes beszélgetések alapján ismertetett vélemények elemzése során tudatosan kerülöm az Internet-szabályozás kifejezés használatát, mert ugyanolyan rosszul hangzik, mint a szólásszabadság-szabályozás szóösszetétel. A kifejezés szabadságának eszméjéhez jobban illik, ha szólásszabadság jogról és Internet jogról beszélünk.

A médiumokhoz való hozzáférés a közönség oldaláról azon kérdésként merül fel, hogy ki juthat hozzá a mások által kínált információkhoz. Ki tudja megvenni az újságot, azaz kinek a lakóhelyén kapható az újság és kinek van rá pénze? Kinek van rádiója és televíziója, és milyen programokat tud hallgatni, illetve nézni? Kinek van számítógépe, és azon milyen gyorsan, milyen Interneten közölt tartalmakhoz juthat hozzá? Az Egyesült Államokban gyakori téma a „digital divide” (digitális megosztottság). Egyre mélyül a szakadék azok között, akik részesei az Interneten keresztül zajló információ-áramlásnak és véleménycserének, és azok között, akik a szegénységük, képzetlenségük, lakóhelyük technikai elmaradottsága vagy más körülményeik miatt ebből az új életformából és munka-technológiából kimaradnak. Az új digital divide pedig már aszerint alakul ki, hogy ki fér hozzá a gyorsabb és több szolgáltatást lehetővé tevő „broad band” (széles sávú) hálózatokhoz.

A médiához való hozzáférés másik oldalról attól függ, hogy mennyiben léphetünk ki a többé-kevésbé passzív fogyasztó szerepéből. Az Internet, legalábbis egyelőre, épp azért is radikálisan más, mint a többi modern kommunikációs eszköz, mert általa magunk is információkat juttathatunk el másokhoz, magunk is megfogalmazhatjuk a véleményünket. Nem csak akkor, ha sikerül bekapcsolódnunk egy rádió-, vagy tévéműsorban zajló beszélgetésbe, mint szerencsés betelefonáló. Nem csak egy behatárolt terület közönségéhez szólhatunk, mint egy non-profit rádió-, vagy tévéállomás műsorkészítője, aki alternatívát kínálhat a rádiók és televíziók nagyrészből özönlő, kissé egyenruháért kiáltó, úgynevezett szórakoztatáshoz képest. Mint az köztudott, az Internet révén bárki bárhova küldhet információt. Legalábbis eddig így működött a világháló.

AZ INTERNET ARCHITEKTÚRÁJA ÉS A KÁBELHÁLÓZATOKHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS

Lawrence Lessig, a Stanford egyetem professzora, az Internetről folytatott Egyesült Államok-beli viták leggyakrabban emlegetett szereplője arra figyelmeztet, hogy az Internet nem természete szerint szabad médium, valójában nincs „természete”, hanem különféle módokon alakítható architektúrája van.² Mint Lessig kifejti, az Internet kódrendszerének jellege, architektúrája határozza meg a világháló működésének módját. Ily módon az Internet kódja valóságos törvénnyé válik, ami az Interneten nehezen fogást találó jog helyett elsődlegesen határozza meg azt, hogy a világháló mivé alakul a jövőben. Marad-e, mint az 1990-es években, a szabad kommunikáció semmi máshoz nem hasonlítható terepe, vagy éppen ellenkezőleg, a lehető legszabályozottabb médiummá válik.

Ezen Lessig által leírt, szédítően eltérő lehetőségek egyik megjelenési formája az arról folyó vita, hogy a kábeltársaságokat – a telefontársaságokkal azonosan – kötelezni kellene-e „open, non-discriminatory access” (nyitott, diszkrimináció-mentes hozzáférés) biztosítására valamennyi Internet szolgáltatást nyújtó cég számára. Az egyre növekvő média-tulajdonosi koncentráció idején, egy kábelföldet birtokló cég egyéb szempontok híján pusztán azért is érdekelt lehet az Internet szolgáltatók egy részének kizárásában, hogy ezzel esetleges saját szolgáltatását részesítse előnyben. Lessig nem sokkal a 2000. őszi elnökválasztási kampány előtt, tehát politikailag igencsak érzékeny időszakban, a New Republic-ban megjelent cikkében keményen bírálta a Clinton kormányzatot a fenti ügyben tanúsított tétlensége miatt.³ Az open access hiánya ugyanis az Internet köztes – a közlő és közönsége közötti – ellenőrző pontok nélküli architektúrájának a szólásszabadságot súlyosan veszélyeztető átalakításával fenyeget.

Ügynevezett „public interest”, azaz közérdekű ügyekben fellépő szervezetek ostromolják a Federal Communications Commission-t (FCC).⁴ Az egyik elemzését Walt Whitman Song of the Open Road című verséből vett idézettel is alátámasztó Center for Media Education (CME), a Media Access Project, a Consumers Union (CU) és más csoportok közös levelekkel, beadványokkal ostromolják az FCC-t. Arra próbálják rábírnai a kommunikációs hatóságot, hogy az kötelezze a kábelcégeket a hálózatukhoz való hozzáférés biztosítására bármely Internet szolgáltató számára. A Columbia egyetemen működő Columbia Institute for Teleinformation (CITI) 2000. őszi Internet konferenciáján – amikor a résztvevők azt a kérdést vitatták, hogy szigorúbb monopólium-ellenes szabályozással a versenyt kell biztosítani, vagy a kialakuló monopóliumokat kell szigorúan szabályozni – Mark Cooper, a CU képviselője, a telefontársaságok szabályozására utalva úgy foglalt állást, hogy „a szabályozott monopólium, a diszkrimináció-mentes hozzáférés biztosítása a működő modell.”

Az American Civil Liberties Union-on (ACLU) belül – a szabadságjogokat védő leendő szervezet egyik munkatársa, Chris Hansen szerint – még folyik a vita, hogy fellépjenek-e az open access ügyében. Az alapvetően a kormányzat alkotmányellenes lépéseinek megakadályozását célul tűző ACLU csak nagyon kivételesen tartja kívánatosnak a kormány beavatkozását valamely szabadságjog védelmében, mivel felettébb szkeptikus a kormány szerepvállalásának lehetséges valóban pozitív hatásait illetően.

Az állami beavatkozás kétség nélküli ellenzői – köztük Michael Powell, az FCC új elnöke – szerint a piac meg fogja találni a megfelelő megoldást a nyitott hozzáférés kérdése-

ben. („The market will work it out.”) Sokan azonban a kábeltársaságok politikai befolyását vélik felfedezni e piaci optimizmus mögött. Jerry Hausman, a Massachusetts Institute of Technology közgazdász professzora például – a Harvard Law School-ban az open access-ről tartott panelvitan – egyenesen a teljes FCC menesztését tartotta szükségesnek. Hausman szerint az FCC a nagyhatalmú médiaipari lobbyk foglya.

Eli Noam, a CITI igazgatója szerint valamilyen módon várhatóan biztosítva lesz a kábelhálózatokhoz való diszkrimináció-mentes hozzáférés. Gigi B. Sohn, a Ford Alapítvány szakértője a Practising Law Institute kommunikációjogi konferenciáján elmondott – egyébként radikálisan kritikus, például a nagy tévéhálózatok csaknem minden ellenszolgáltatás nélküli frekvencia-használatát bíráló – hozzászólásában halvány biztató jelként említette azt, hogy William Kennard, nemrég leköszönt FCC-elnök 2000. őszén végre felvetette a nyitott hozzáférés biztosításának előírását, mint lehetőséget.

Az open access vita egyik fő próbája a világ legnagyobb Internet társasága, az America Online (AOL) és legnagyobb médiacége, egyúttal az Egyesült Államok második legnagyobb kábeltársasága, a Time Warner egyesülése volt. A fúzió bejelentését követően, 2000. január 11-én, a The New York Times (TNYT) azonnal szerkesztőségi cikkben sürgette az open access kábelhálózatokra kötelező előírását. Ráadásul 2000. tavaszán a Time Warner leállította egy másik médiamogul, az ABC-Disneys programjainak továbbítását, éppen főműsoridőben, amikor nézők sokasága várta az egyik legnépszerűbb tévé sorozat soron következő részét. A függőben lévő egyesülés miatt példátlan PR-hibának bizonyult akció végül visszavonulóval zárult. A történetek mégis erősítették az aggodalmat, hogy ugyanez az Internet szolgáltató cégekkel is megtörténhet. Az egyesülés folytán ugyanis, a Time Warner-t a díjtárgyalások számára kedvező voltán túl saját Internetes érdekeltsége is a „gatekeeper” (kapuőr) pozíciójával való visszaélésre ösztönözheti.

Végül 2000. december 14-én először a Federal Trade Commission (FTC) hagyta jóvá a fúziót. Tette ezt többek között a következő feltétellel: az AOL Time Warner-nek – külön szabályozott áron – legalább három Internet szolgáltató számára feltétlenül hozzáférést kell biztosítania nagy sebességű kábelhálózatához, ezen túlmenően pedig annyinak, amennyinek technikailag csak lehetséges. Az FCC 2001. január 11-én adta áldását az AOL Time Warner születésére, további, az Internet szolgáltatók versenyének biztosítását célzó, de az open access kérdését nem érintő előírásokkal.

A TNYT 2000. december 15-én megjelent szerkesztőségi cikkében pozitívan értékelte az FTC döntését. A szakértők ugyan nem tartják ideálisnak, mégis biztónak tekintik az FTC lépését a médiabehemótok kordában tartása irányába. Mindössze három Internet szolgáltató biztosított hozzáférése az AOL Time Warner kábelrendszeréhez azonban valójában meglehetősen távol esik a világháló sokszínűségétől. Az amerikai televíziózásban a földi műsorszórás egyeduralma idején a frekvenciák szűkös száma miatt indokolt lehetett a hagyományos három nagy hálózat, az ABC, a CBS és az NBC kivételezett helyzete. Az Internet esetében viszont nem az egy kezünkön megszámlálható választási lehetőséghez szoktuk hozzá, sőt a műholdas és a kábeltelevíziózás révén az ma már a hagyományos média területén is meglehetősen meghaladott állapot.

Az open access teljes körű előírása nélkül a kábeltársaságok eldönthetik, hogy a hálón közzétett tartalmakat milyen módon szűrő Internet szolgáltatónak biztosítanak hozzáférést. A kontroll tehát kétszeres lehet. Ami átjutna az Internet szolgáltató szűrőjén, azt feltartóztathatja a kábelhálózat elutasítása. Ha optimisták vagyunk, akkor persze bízhatunk a telefontársaságok által nyújtott, szintén nagysebességű Internet hozzáférés alternatív lehetsé-

gében. Emiatt elképzelhető, hogy mégsem korlátozható a világhálón zajló kommunikáció a kábelcégek által, hiszen a telefontársaságok kötelesek hozzáférést biztosítani. De akkor mi indokolja az azonos előírás érvényesítésének hiányát a kábeltársaságok esetében? A beruházások, az Internet fejlődésének ösztönzése? Richard Field, független szakértő ezzel magyarázza az Egyesült Államok kormányának az állami beavatkozást káros mellékhatások árán is kerülő politikáját.

PIAC, ÖNSZABÁLYOZÁS, ÁLLAMI BEAVATKOZÁS

Steven Shapiro, az ACLU jogi igazgatója szerint fennáll a veszély, hogy a világháló számtalan hangjából csak kevés marad. Hansen is attól tart, hogy miközben az Internet szolgáltatók száma csökkenhet, a megmaradó cégek – a telefontársaságoktól eltérően, amelyek a továbbított kommunikáció tartalmát nem szűrhetik –, egyre növekvő mértékben ellenőrizhetik, gyakorlatilag cenzúrázhatják a rajtuk keresztül közzétett információkat. Az ACLU munkatársa szerint az amerikai bíróságok nem fogják elfogadni más országok az Egyesült Államokétól eltérő szabályozását. Viszont a Yahoo, és a háló kommunikációs pályáinak váltóit ellenőrző többi nagy cég – amelyek csak teret adnak a beszédnek, ezért az esetleges korlátozások nem a saját szólásukat érintik –, üzleti szempontjaikat követve korlátozhatják az információk és vélemények áramlásának szabadságát.

Mint Lessig leírja, a világhálón közzétehető tartalmak önszabályozó szűrése a közben-ső kontroll nélküli szabad kommunikáció cyber-térbeli alapértékét sértve alakítja át a virtuális háló architektúráját. Ez a közvetlen tartalom-szabályozásnál is súlyosabb megszorítását jelentheti az Internetes szólásszabadságnak. Az ACLU is a szűrőrendszerek alkalmazása ellen foglalt állást, minősüljön az bármilyen önkéntesnek is.⁵ Andrew Shapiro, aki Lessiggel együtt az Internet-elmélet úgynevezett technorealista irányzatának ismert képviselője, szintén a tartalom-szűrés veszélyére hívta fel a figyelmet.⁶

Lessig szerint az Internet jogi szabályozhatatlansága – vagy a háló jogi úton való meg- regulálásának legalábbis meglehetősen nehéz volta – miatt a kormányok az Internet cégek üzleti érdekeit használják ki. Bátorítják, vagy egyszerűen csak hagyják, hogy az Interneten zajló kereskedelem érdekében érdekeik társaságok szabályozhatóvá tegyék a világhálót. A tartalom-szűrés hívei szövetségesekre lelnek az Internet kereskedelmi célú felhasználóiban. Így üzleti szempontok – sokszor teljesen indokolhatóak, mint például az egymással kapcsolatba lépők azonosításának igénye a hálón zajló, rohamosan növekvő mértékű kereskedelem biztonsága érdekében –, határozzák meg az Internet formálódásának irányát.

Lessig az Internet köztes ellenőrző pontok nélküli szerkezetének megóvása végett – amikor a háló kreatív önvédelmi lehetőségei önmagukban nem elegendők – a nagyon megfontolt, lehető legkisebb mértékűre korlátozott állami beavatkozást sem veti el. Pamela Samuelson és Mark Lemley, a Berkeley-i California Egyetem Internet-jog professzorai részben egyetértenek Lessig-gel. Ők azonban kevésbé látják fenyegetőnek a világháló alakulását és még óvatosabban bánnának az állami beavatkozással. David Post, a Temple Egyetem professzora pedig határozottan bírálja Lessig álláspontját.⁷

David Post szerint az Internet piaci és nem piaci szereplőinek sokasága továbbra is biztosíthatja a háló szólásszabadságát. Ezért feltételezett rossz fejlemények állami beavato-

zás révén történő kivédési kísérlete helyett legalábbis meg kell várni, hogy valójában hová fejlődik a világháló, amely egyelőre köszöni, jól van, a legkülönbébb szolgáltatásai gombamódra szaporodnak. David Post az állam beavatkozását csak akkor tartja indokoltnak, amikor a háló fejlődése már valóban olyan helyzeteket eredményez egyes kérdésekben, amelyekben jogi úton kell tenni valamit, mint például a nemrég külön törvénnyel szabályozott elektronikus aláírások esetében.

Hansen véleménye szintén az, hogy minél tovább kell várni az Internetre vonatkozó esetleges szabályok megalkotásával. Szerinte minél jobban megismerik az emberek az új médiumot, annál kevésbé akarják majd az ismeretlentől való félelmükben túlszabályozni. Közben, javasolja Hansen, részeire kell bontani az aggodalmakat okozó tényezőket, és konkrét részmegoldásokat kell keresni. Hansúlyozni kell, hogy Lessig, David Post és a többi említett szakértő közös kiindulópontja a szólásszabadság tisztelete. Az a lehetőség fel sem merül egyikükben sem, hogy az Internet szabadságának szűkítése lenne a cél. Céljuk a háló szabadságának megőrzése, és a vita az erre alkalmasabb megközelítésről folyik. Andrew Shapiro az egyensúly megtalálása mellett érvel.⁸ A megoldás szerinte az Internet spontán működési mechanizmusainak és az állam alaposan megfontolt, elsősorban nem korlátozó, hanem ösztönző beavatkozásának a megfelelő ötvözésében rejlik. Amint könyve tőle kapott példányának ajánlásában írta: „Seize control, Seek balance.” (Gyakorolj ellenőrzést és keress egyensúlyt.) De hol keressük az egyensúlyt?

Robert Pepper, az FCC stratégiai tervezési igazgatója szerint az Internet és a hagyományos televíziónál sokkal individualistább használatot lehetővé tevő Internet TV esetében nem működnek az eddig alkalmazott jogi technikák, és egyáltalán, nem szabályozásra. hanem valami másra van szükség. A nem kívánatosnak ítélt tartalmak tiltása helyett az ösztönözni kívánt közlések támogatására. A „policy” ugyanis nem azonos a szabályozással. De mit nevezünk szabályozásnak?

TÁMOGATOTT BESZÉD

A hogyan Jack Balkin, a Yale Egyetem professzora megjegyezte, a subsidy (támogatás) feltételhez kötése a véleményszabadság korlátozására törekvők egyik meghatározó eszközévé vált. New York polgármestere, Rudolf Giuliani a költségvetési támogatás megvonásával fenyegetőzött, amikor 1999 őszén el akarta érni, hogy a Brooklyn Múzeum bezárja azt a kiállítását, amelynek egyik képe szerinte vallási közösséget sértő volt. Egy korábbi példa a Rust ügy, amelyben a szövetségi legfelsőbb bíróság alkotmányosnak ítélte az abortusszal kapcsolatos felvilágosítás tilalmát a szövetségi költségvetésből támogatott családtervező központokban.⁹ E döntés meggyőző kritikáját és a közpénzekből támogatott beszéd kérdéskörének kiváló elemzését nyújtja Robert Post „Subsidized speech” című tanulmányában.¹⁰

Az 1990-es évek második felének későbbiekben leírt kísérleteitől eltérően, a legújabb amerikai Internet-törvény sem a szükségszerűen önkényesen erkölcsstelennek ítélt tartalmak büntetőjogi tilalmával próbálkozik. Ehelyett a társadalom különböző rétegeit elválasztó információs szakadékok áthidalásában kulcsszerepet játszó könyvtárak és iskolák szövetségi költségvetési támogatásának feltételül szabja tartalomszűrő szoftverek alkalmazá-

sát. A jogszabályt republikánus szenátorok és kongresszusi képviselők John McCain, George W. Bush elnökjelölt-jelölt vetélytársa vezetésével fogadtatták el. A költségvetési módosító javaslatként beterjesztett előírás a törvényhozásban széles támogatást kapott. Clinton elnök ugyan egyet nem értését fejezte ki, de végül is 2000. december 21-én, a költségvetés részeként kénytelen kellett aláírta a rendelkezést.

Az új törvényt, még elfogadása előtt, erőteljesen bírálta többek között az American Library Association, a TNYT szerkesztőségi cikke¹¹ és az ACLU. Utóbbi, állásfoglalásában¹² „clumsy” (ügyetlen, otromba) módszernek nevezi a szűrők kvázi kötelezővé tételét – az iskolák és a könyvtárak minden bizonnyal nincsenek abban a helyzetben, hogy lemondjanak a szövetségi költségvetésből való részesedéséről –, okkal bírálva azt, hogy a tartalom-szűrés rossz hatásai, illetve a célját illető eredménytelensége ezúttal is érvényesülnének. Az alkalmazandó szoftverek számos, mindenki által hasznosnak tartott oktató-művelő tartalmat is kiszűrnének. A kiskorúaktól elzárni kívánt erőszakos vagy pornográf képekhez és információkhoz a felnőttek sem férnének hozzá, számos kiskorú viszont más úton, akarva-akaratlan mégis rátalálna ezekre a tartalmakra. Hansen a szabályozást helyettesítő módszerek javasolt a gyermekek vitathatatlanul fontos védelmére, például megfelelő kereső rendszerek alkalmazását.

Az amerikai törvényhozók azonban, akik feltehetően szűrők nélküli rendszerben is hozzáférnek az Internet-hez, úgy döntöttek, hogy az információs szakadék túloldalán lévők csak a világháló „otrombán” szűrt tartalmához juthassanak hozzá. Ez a szemlélet a feminista Barbara Kruger New York-i metrókocsikban is látható, néhány öltönyös férfit ábrázoló képén olvasható feliratra emlékeztet: „77% of anti-abortion leaders are men, and 100 of them will never be pregnant.” (Az abortusz-ellenes vezetők 77 százaléka férfi, és 100 százalékuk sohasem lesz terhes.)

Mint az 1990-es évek második felében már több alkalommal, várhatóan ezúttal is az amerikai bíróságok dolga lesz eldönteni, hogy a törvényhozók alkotmány sértő módon próbálták-e megvédeni a kiskorúakat az Interneten fellelhető erőszakos vagy pornográf képektől és információktól. Kérdés, hogy a szövetségi legfelsőbb bíróság erre a törvényre is igaznak tartja-e majd, amit az első, a világháló tartalmát szabályozni kívánó amerikai törvény alkotmányellenesnek ítélesekor állapított meg az akkori kísérletről: „Burn down the house to roast the pig.” (Felgyújtja a házat, hogy megsüsse a malacot.)

AZ INTERNET ÚJDONSÁGA

Sokak szerint az ezredforduló médiuma teljesen új kérdéseket vet fel a szólásszabadság, az információ szabadsága, a szellemi tulajdon védelme és más témakörök hagyományos megközelítéséhez képest. Monroe Price új könyvének¹³ kifejezésével – „the Newness of the New Technology” (az új technológia újdonsága) – élve azonban kérdéses, hogy valójában mennyire új az Internet és valóban példa nélküliek-e az általa felvetett kérdések. Bill Kovach – aki hosszú időn át a Nieman Alapítvány, az Egyesült Államok legrégebbi újságíró ösztöndíjakat nyújtó szervezetének kurátora, korábban pedig a New York Times egyik vezető szerkesztője volt – szerint például, a rádió kommercializálódása idején ugyanaz játszódott le, mint most az Internettel.

Az Egyesült Államokban közösségi kommunikációs eszközként indult rádiózás hamarosan alapvetően kereskedelmi vállalkozássá vált. Az 1936-os kommunikációs törvény 1996-os módosítása pedig radikálisan enyhítette a tulajdoni korlátozásokat. Az ennek következtében drámaian megnőtt médiakoncentráció méginkább a programok egyneműsítése irányába hatott. Az FCC 2000-ben bejelentett terve több ezer új kis hatókörű non-profit adó engedélyezésére, az 1996-ban elfogadott szabályozás következményeinek ellensúlyozását, és a rádiózás korai hagyományához való visszatérést is jelentette volna. A program azonban nagyrészt megbukott.¹⁴ A nagy műsorszolgáltatók érdekképviselői szervezete, a National Association of Broadcasters (NAB) ugyanis sikeresen lobbizott a törvényhozásban az úgynevezett „low power radio” állomások technikai feltételeinek megszigorítása érdekében. A működő rádiók adásaival állítólag várható interferenciára hivatkozó NAB-hez, sokak megütközését kiváltva a tekintélyes közzérádió, a National Public Radio is csatlakozott. Az FCC meggyőzőnek tűnő állítása szerint viszont nem fenyegetett interferencia. A sűrűbben lakott – és ezért több működő rádióállomással rendelkező - területek rádióműsort szolgáltatni kívánó közösségeinek egyenlőre megis csak az Internet marad. Az új médium, mint alternatíva, azonban nem pótolja a továbbra is legolcsóbb és a közönség által legegyszerűbben hozzáférhető rádiós műsorszórás lehetőségét. Ráadásul, mint arról korábban szó volt, a világháló, a szakértők legalábbis egy része szerint, maga is a kommercializálódás irányába halad.

A különböző kommunikációs eszközök már jó ideje emlegetett összekapcsolódása is azt a megfontolást erősítheti, hogy az Internet esetében egyszerűen más közegben kell választ adni az olyan régi kérdésekre, mint a monopólium-ellenes szabályozás jogi dilemmái. A régi és az új médiumok tulajdonosa már ugyanaz az óriáscég lehet, például az open access vita főszereplője, az AOL Time Warner. A nemrég született médiabehemót az egyik nagy nyertese annak a meglehetősen vitatható hírosági döntésnek¹⁵ is, amelyik alkotmányellenesként – a szólásszabadságot sértőként - két meglehetősen fontos FCC-szabályt semmisített meg. Az egyik azt zárta ki, hogy egy kábeltársaság a kábel- és műholdas piac előfizetőinek több mint 30 százalékát láthassa el, a másik pedig 40 százalékban határozta meg a kábeltársaság saját vállalkozásai által nyújtható szolgáltatások felső határát.

Lessig szerint azonban, az Internet mégis új kérdéseket teremt, és a szólásszabadsággal kapcsolatos egész gondolkodásunkat újra formálja, legalább is akkor, ha megértjük azt, amit üzen ez a médium.

David Post minden Internet jogot érintő kérdés mögött azt az alapvető kérdést látja, hogy kinek a törvénye érvényesülhet a cybertérben. Jane Ginsburg, a Columbia Egyetem szerzői jogi professzorának véleménye az, hogy a kereskedelemben érdekelt körök a határon belül, és így a törvények hatálya alatt kívánják tartani az Interneten közölt információkat. Martin Garbus, hírneves szólásszabadság-ügyvéd szerint – mint azt a Columbia Egyetemen tartott előadását követően feltett kérdésekre elmondta - a hatályos törvények az Internetre is vonatkoznak, és Lessig víziója a cybertér külön törvényeiről „veszélyes utópia”.

A cybertér közismert jellemzője azonban éppen az, hogy az államok határai számára nem léteznek, így az egyes országok hatóságai meglehetősen nehezen tudnak vele mit kezdeni. Mint ahogy arról már korábban is szó volt, az Internet cégek üzleti döntései miatt elképzelhetően nem éleződik ki az a vita, hogy az Egyesült Államok hajlandó lenne-e elfogadni más országok törvényeit egy esetleges, az Internet nemzetközi normáiról szóló tanácskozáson. Mégsem kerülhető meg a kérdés, hogy valójában milyen szabályok lennének megfelelőek az Interneten megjelenő tartalmakra vonatkozóan.

A SZABÁLYOZÁS IGAZOLÁSA ÉS ERKÖLCSRENDÉSZET A CYBERTÉRBEN

Először is hangsúlyozni kell, hogy a bármiféle úton közölt gondolatok tartalmának korlátozása igazolást igényel. Ahogyan Sajó András hangsúlyozta egy interjúban¹⁶, az egyén jogainak korlátozása esetén a bizonyítási terhet az államnak kell viselnie. Nem a szólni kívánó személynek kell megindokolnia azt, hogy miért áll szabadságában azt mondani, amit gondol. Az államnak kell bizonyítania, hogy milyen más, a szólás korlátozása nélkül nem kielégíthető érdek miatt elkerülhetetlenül szükséges valamely egyén(ek) kifejezési szabadságának megszorítása, amely e bizonyítás sikere esetén is csak a lehető legkisebb mértékű lehet.

A szólásszabadság korlátozásának az egyik lehetséges, szokásos igazolása a kommunikáció sajátos eszközeinek használatára alapozza a gondolatok kifejezésének szabályozását, persze azok tartalmától sem függetlenül. A „régí új” médiumok, a rádió és a televízió, történetük korai kezdeteitől eltekintve hagyományosan sokkal szabályozottabbak, mint a nyomtatott sajtó. Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. Cikkelye például a véleményszabadságról szóló első bekezdésében említi az államok jogát a műsorszolgáltatás engedélyezéséhez – és ezáltal nyilvánvalóan feltételekhez – kötésére. Ez azt jelenti, hogy a hatóságok eldönthetik: ki és milyen módon szólhat a rádiózás és a televíziózás eszközeivel, illetve ki és miként nem. E korlátozást a mára már egyre inkább meghaladott indokolásán, a frekvenciák szűkös számán túl, alapvetően az először csak beszélő, aztán már mozgó képeket is sugárzó doboz igéző hatásával igazolják. További magyarázatok: a közönséget erőteljesen befolyásoló kommunikációs technika állami kontrolljának, illetve a „szabályozatlanabb” nyomtatott sajtó mellett a médiapiac nagyobb mértékű ellenőrzésének igénye. Külön szabályozási szempont a közmédia közérdekű működésének biztosítása.

Az Egyesült Államokban az Internet elterjedését követően, a kommunikációs törvény 1996-os módosításának részeként elfogadott Communications Decency Act-ről (CDA, kommunikációs illendőségi törvény) folyó jogvita döntő kérdése éppen az volt, hogy az Internet működésének alkotmányos kereteit a nyomtatott sajtó, vagy a rádió és televízió mintájára kell meghatározni. A CDA az erkölcsstelennek ítélt Internet-tartalmak 18 éven aluliak számára, vagy általuk hozzáférhető módon történő közzétételét kriminalizálta. A televíziózás és a rádiózás esetében – egy illetlen szavakat használó rádióműsor esete, a Pacifica ügy¹⁷ óta – nem csak az obszcén, hanem a még kevésbé definiálható erkölcsstelen közlésekre is korlátozások vonatkoznak. Nagyon lényeges viszont, hogy a műsorrendet érintő – az illetlen műsorokat az éjszakai órákba száműző –, nem pedig büntetőjogi korlátozásokról van szó.

Az amerikai bíróságok szenvedélyes nyelvezetű érveléssel ítélték alkotmányellenesnek a CDA-t, hangsúlyozva, hogy a minden eddiginél nyitottabb és demokratikusabb új médium legalább akkora mértékű szabadságot kell kapjon, mint a nyomtatott sajtó.¹⁸ 1996 nyarán, a törvényt először alkotmányellenesnek ítéelő Philadelphia-i kerületi bíróság három eljáró tagja közül Dalzell bíró egyenesen az Interneten zajló kommunikáció káoszban rejülő erejét dicsőítette, a szólásszabadság hamisíthatatlan tiszteletét tükröző szavakkal.

A törvényhozás második nekifutásra szűkebb szabályozással próbálkozott, csak a kereskedelmi célú, kiskorúakat sértő közléseket fenyegetvén büntetéssel – a szabadságvesztés felső határa pedig két év helyett egy év lett volna –, de a bíróságok már az új törvényt is

alkotmányellenesnek ítélték. Ha a szövetségi legfelsőbb bíróság egyáltalán vizsgálni fogja a Child Online Protection Act (COPA, „A gyermekek védelme az Interneten” törvény) alkotmányosságát, akkor is várhatóan megerősíti az alsóbb fokú bíróságok álláspontját.

Az amerikai bíróságok döntéseiben tehát nagy szerepet játszott az, hogy az Internet valóban határtalan távlatokat nyújt. A világháló működéséhez szükséges technikai lehetőségek nem természet adta módon behatároltak. Ezzel szemben a műsorszóró hullámhosszok szűkös száma a rádiózást és a televíziózást a mai napig korlátozza. Mint az FCC közösségi rádiókra vonatkozó tervének megtorpedózása mutatja, még ha vannak szabad frekvenciák, akkor is sikeresen lehet azzal érvelni, hogy használatuk esetén kommunikációs dugó keletkezne a légtérben.

Az új médium hatása viszont bizonyos szempontból hasonlóbb a rádióéhoz és a televízióéhoz, mint a nyomtatott sajtóé. A számítógép képernyője ugyanolyan erővel tudja foglyul ejteni nézőjét, ugyanúgy sivár valóság-pótlékot is kínálva, mint a mára már unásig ismert – de közben éppen az Internet révén is változó – hagyományos média. Az Internet példa nélküliesen individuális jellege mégsem teszi lehetővé a rádióra és a televízióra oly jellemző egyidejű tömeghatást. A 2000 utolsó hónapjaiban zajlott amerikai elnökválasztási jogvitáról szóló információkat például sokan akár nagyjából egyidőben is kereshették mondjuk a CNN website-ján, az így tájékozódók mégis sokkal egyénibben követhették az eseményeket, mint a mégoly sok tévéprogram közül válogató nézők.

A CDA-t és a COPA-t számos más szervezettel együtt megtámadó ACLU és szövetségesei, illetve az amerikai bíróságok az erkölcsstelennek ítélt világháló-tartalmak tiltását tehát sikeresen megakadályozták. Az Internet nagyfokú szabadságot biztosító architektúrájának veszélyeztetettsége azonban – feltéve, hogy az ezzel kapcsolatban megfogalmazott aggodalmak legalábbis részben megalapozottak –, azt jelzi, hogy a fontos bírósági sikerek ellenére, maga a világháló szólásszabadságának megőrzéséért folytatott küzdelem elveszíthető. Lessig, a Stanford Law School-ban 2001. február 12-én, az Internet szabadságát védő Electronic Frontier Foundation (EFF) szervezésében tartott előadását egyenesen ezzel a drámai mondattal kezdte: „We are in the middle of a war.” (Egy háború közepén vagyunk.)

E sajátos háború, az eddig leírtakon túl, számos további hadszíntéren folyik. Hansen szerint az elmúlt években az Internet szólásszabadságáért vívott csaták a szex és a bűnözés témájáról szóltak, az új harcok tárgya viszont a rágalmazás és a szerzői jog.

RÁGALMAZÁS ÉS A SZERZŐI JOGOK VÉDELME AZ INTERNETEN

Az Interneten közzétett rágalmazás esetén az első kérdés, hogy egyáltalán ki tehető felelőssé a megrágalmazott személy megítélésének állítólagos romlásáért. Az Interneten zajló kommunikáció során névtelenül is lehet állítani más megbecsültségét súlyosan rontó tényeket. A névtelen vádaskodás persze nem csak a cybertérben képzelhető el, az Interneten viszont a kommunikáció bevett, nem pedig kivételes formája a névtelen közlés. Az Egyesült Államok bíróságai a kilencvenes évek második felében több esetben is foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a rágalmazónak tartott állítások közlőjének ismerete híján az Internet szolgáltató felelőssé tehető-e személyiségi jogi jogsértés miatt. A szolgál-

tató felelőssége persze más esetekben, például gyermek-pornográfia közzététele esetén is felmerül, itt most csak a rágalmozás Egyesült Államok-beli megítélését ismertetem.

Az első fontos, azóta több esetben megerősített precedens az 1997-es Zeran ügy¹⁹ volt. Zeran úrról valaki névtelenül azt az információt tette közzé az Interneten, hogy Zeran a rengeteg áldozatot, köztük sok gyermek életét követelő Oklahoma-i merényletet követően a terrorcselekményt viccesen beállító pólókat árusít, és a megadott otthoni telefonszámán lehet megkeresni a pólók megvásárlása végett. Zeran ennek következtében számtalan súlyosan becsmérlő telefonhívást kapott, köztük halálos fenyegetéseket. Az AOL Zeran többszöri megkeresésére sem tett meg mindent az információk eltávolításáért, amelyeket az azokat közlő személy ráadásul ismételten közzétett. Zeran a közlő azonosíthatatlanságára, és az AOL eljárására hivatkozva az AOL ellen indított pert, amelyet elvesztett. Az ügyben eljáró bíróság a kommunikációs törvénybe 1996-ban iktatott azon új rendelkezést alkalmazta, amely szerint az Internet szolgáltatók mentesek a továbbított tartalmak miatti felelősség alól.²⁰

Az Internet szolgáltatók felelőségének kizárása is vezethetett ahhoz, hogy egy 2000-ben született bírósági határozat szerint a cybertérben megrálgalmazott személy már kérheti a bíróságtól a rágalmozó személyének azonosítását. A *Graham v. Oppenheimer* ügyben²¹ az első fokon eljáró bíróság nem kevesebb, mint 675 ezer dollár kártérítést ítélt meg egy orvos számára, aki egy másik orvos által a Yahoo egyik vitafórumán álnéven közzétett közléseket magára nézve rágalmozónak ítélte. Hat-hét hónap nyomozás után tudták a felperes orvos ügyvédei azonosítani az alperest, aki korábban álnévű önmagával email-üzenetet váltva is igyekezett szerepét elfedni. Ez a precedens Eli Noam álláspontját támaszthatja alá, aki egy szemináriumon egyszerűen a hatályos jogszabályok alkalmazását tartotta szükségesnek az Internet esetében is. A névtelen közlő azonosítása persze sok esetben nem lehet lehetséges. Adam Liptak és George Freeman, a *TNYT* két magyar származású ügyvédje²² egyetértett a bíróság döntésével. Liptak szerint a névtelen beszéd lehetősége fontos Amerikában, de aki gyakorolni akarja, az tegye úgy, hogy valóban azonosíthatatlan legyen.

A cybertéren kívüli árnyékvilágból vett példa a névtelen beszéd jogának Egyesült Államok-beli hagyományára – ami egyúttal szemléltetheti a szólásszabadság jogának kifinomultságát is – a Klu-Klux-Klan (KKK) 1999 őszi, manhattani tüntetése körüli, számos bíróságot megjárta vita. A kérdés jellemző módon nem az volt, hogy a rasszista KKK demonstrációt tarthat-e Manhattan-ben, ahhoz egyértelműen joguk volt. A küzdelem tétje az volt, hogy a KKK tagjai hagyományos fehér maszkjukban tüntethetnek-e? A bíróság végül úgy döntött, hogy nem, amit a KKK-t képviselő New York Civil Liberties Union (NYCLU)²³ és sok liberális a szólásszabadság megsértésének tartott.

Egy szakszervezeti demonstráció résztvevői például az állásukat veszthetik, ha nem áll jogukban kilétüket elfedve tüntetni. Ha pedig a szakszervezeti tüntetőknek biztosítani kell a névtelen szólás lehetőségét, akkor azt nem lehet megvonni a KKK tagjaitól sem. A KKK tagjai azonban végül nem viselhették csuklyáikat, feltehetően emiatt a várnál jóval kevesebben is voltak. A rendőrség alig tudta megvédeni őket a feldühödött ellentüntetők egyébként meggyőző létszámú tömegétől. Két ellentüntető KKK-snek tettetve magát be is jutott a rendőrkordon mögé és megütötte az egyik KKK tagot. Ezt követően a rendőrség még a tüntetés tervezett befejezése előtt egy környékbeli épületbe menekítette a KKK tagjait a sokáig még rájuk várakozó tömeg elől. Mindettől persze a csuklyáik sem védték volna meg a rasszista lovagokat, de ez nem érinti a névtelen beszéd jogának fontosságát. Vincent Blasi, a Columbia Egyetem jogászprofesszora és Anthony Lewis, a *TNYT* jogi szemleírója sze-

rint a KKK maszk-viselésének tiltása talán egy déli államban lett volna indokolható. Ott ugyanis a KKK rémtetteinek emléke miatt a csuklyás demonstráció különlegesen félelmet, illetve indulatokat keltő lehetett volna. Ez az erőszak közvetlen veszélyére építő érv talán meggyőző is lehet, bár mint láthattuk, indulatban Manhattanben sem volt hiány, sőt még erőszakra is akadt példa.

Mint Steven Shapiro elmondta, korábban úgy tűnt, hogy az Internet véget vethet a szerzői jogok védelmének, de ma a szabályozás ott tart, hogy még az úgynevezett „fair use” lehetősége is kérdésessé válik, ami már az információkhoz való hozzáférést, és azon keresztül a szólásszabadságot veszélyezteti. A szerzői jogok esetében azonban már nem pusztán olyan fontos célokról van szó, mint a gyermekek védelme, hanem pénzről, ami legalábbis a szakértők egy része szerint általában rövid úton eldönti az amúgy érdekesen folytatható szabályozási vitákat.

A szabad zeneforrást jelentő Napster esete a szerzői jog körüli Internetes harcok egyik nagy érdeklődést keltett példája. Az 1999-ben egy egyetemista által létrehozott vállalkozás számtalan zenei felvétel szabad cseréjét teszi lehetővé, azok fair használatára hivatkozva. A Hansen szerint szomorúan alakuló történet talán már a befejezéséhez közeledik. 2001. február 12-én egy szövetségi bíróság lényegében megerősítette egy alsóbb fokú bíróság 2000. júliusi döntését, amely elmarasztalta a népszerű szolgáltatót. A bíróságok szerint a Napster ugyanis elősegítette a nagy lemezkiadók szerzői jogainak megsértését.

A TNYT szerkesztőségi cikkben üdvözölte a szövetségi bíróság Napster-ügyben hozott határozatát.²⁴ Samuelson szerint viszont az Internet jelenlegi architektúrája egyszerűen nem teszi lehetővé a bíróság döntésének végrehajtását, azaz bizonyos zeneszámok letöltésének megakadályozását, hasonló című szerzemények hozzáférhetőségének kizárása nélkül.

Közben 2000. ősze óta a Napster az öt legnagyobb kiadvállalat egyikével, a Bertelsmann-nal szerződve, üzleti szolgáltatással igyekszik alakítani tévékenységét. Jane Ginsburg véleménye szerint ez elkerülhetetlen volt, mert az ügy lényege az, hogy a Napster sértette az új Internetes zenei piac működését, emiatt nem csak a népszerűtlen nagy lemezcégek, hanem előadók és szerzők is perelték. Az éppen a Napster lelkes hívei között is népszerű zenészek számára ez nem volt könnyű helyzet.

Charles Nesson, a Harvard Egyetemen működő Berkman Center for Internet and Society igazgatójának egyik óráján tartott panel vitán az is megfogalmazódott, hogy az Internet által felvetett jogi dilemmákra a választ a jog helyett valójában új kulturális technikák kifejlesztése adhatja meg. Például a zenészek az Internet adta lehetőségekkel élve új-szerű kapcsolatot építhetnek ki közönségükkel. Egyben érdekelte is tehetik rajongóikat abban, hogy ne ingyen, hanem a hagyományos terjesztésnél olcsóbb áron, de pénzért jussanak hozzá a felvételekhez. E közvetlen kapcsolat által sokan éppen a nagy lemezcégek silány tömegízlést produkáló, és a zene árát súlyosan drágító szerepének felszámolását tartanák a legfontosabbnak.

Stephen King Interneten közzétett – egyébként az 5. fejezet közzélése után, a mérsékelt sikerre tekintettel befejezett – regényének története a régi módszerek alkalmazhatóságát mutatja, vagy legalábbis azt, hogy azokkal is érdemes lehet próbálkozni. A híres amerikai best-seller szerző előző, Interneten közzétett regényéről a remélt fizetség nélküli, illegális másolatok sokaságát készítették. Ezért King ahhoz a módszerhez folyamodott, amely egykor Dickens-t segítette. Mint Ginsburg egy előadásában elmondta, az amerikai szerzői jog korabeli fejletlensége miatt Dickens műveit az Egyesült Államokban gyakorlatilag ellenszolgáltatás nélkül terjesztették, mire az író a folytatásos közlés eszközához folyamodott. A re-

cept egyszerű volt: az amerikai olvasók addig nem jutottak hozzá Dickens új regényének mohón várt következő részéhez, amíg nem fizettek az előzőért. King az Interneten ugyanezt a módszert alkalmazta, és a várt siker talán csak azért maradt el, mert mint a NYT egyik cikkírója megjegyezte az Internet használói már nem képesek - türelemmel vagy türelmetlenül - várni a következő hajóval/kattintással érkező fejezetre.²⁵ A régi módszer bevethetősége ellenére tehát az Internet talán mégis új a nap alatt. „Glumsy”, azaz otromba szabályozás helyett mindenekelőtt alaposan meg kell érteni a működését, és ügyelni kell arra, hogy ne alkalmazzuk a jog eszköztét akkor, amikor más kulturális eszközökkel valójában többre mehetünk.

NÉHÁNY TOVÁBBI KÉRDÉS ÉS A SZEMGOLYÓK SZABADSÁGA

Az Internettel kapcsolatos számtalan, egymással is összefüggő amerikai jogvita közül néhány további is azt mutatja, hogy a világháló régi és új kérdéseket egyaránt felvet. Az Interneten folyó kereskedelem megadóztathatóságának kérdése az utóbbira példa. A tagállamok ugyanis az egyelőre adómentes „E-commerce” terjedésével egyre több adóbevételről esnek el, mivel a világháló nem ismer földi határokat. Eli Noam szerint ezért feltehetően előbb vagy utóbb elérik az Internet-kereskedés adóztatását.

A cybertérben zajló üzleti élettel is összefügg a privacy, azaz – amennyire ez a fogalom lefordítható – a magánszféra védelme, amire rohamosan növekszik az amerikaiak igénye. A jog az Egyesült Államokban elsősorban a privacy állam általi megsértésétől véd, az üzleti élet szereplői által elkövetett jogsértésektől nem, vagy csak kevésbé. Itt is kérdés, hogy az egyre inkább szükségessé váló szabályozás²⁶, vagy a piac mechanizmusai hozhatnak-e megoldást, illetve a kettő milyen együttesére van szükség. A piaci önszabályozás egyik módja, hogy az Internet cégek tekintélyes auditáló társaságokat bíznak meg privacy politikájuk értékelésével, aztán a megfogalmazott kritikának és javaslatoknak megfelelően fejlesztik tevékenységüket, így erősítve fogyasztók bizalmát.²⁷ Az ACLU dilemmája jellemzően itt is hasonló a korábban említetthez: szabad-e az alapvetően veszélyesnek tartott állami beavatkozást segítségül hívni?

Az EFF – amelyben Samuelson és Lessig is „Board Member” – 12 pontban tette közzé javaslatait arra, hogy az Internet-használók milyen önszolgáltató módszerekkel – például a világhálón üzletet ajánló cégek privacy politikájának tüzetes vizsgálatával – védhetik leginkább a magánszférájukat. A neves szervezet a személyes adatok védelmére vonatkozóan egyébként lényegében a magyar adatvédelmi törvényben érvényesített információs önrendelkezési jog megvalósítását tűzte célul. A 2001. március 19-én a Berkeley Law School-ban tartott EFF-vitán meg is kérdeztem az előadókat, hogy mennyire gondolkoznak csak az Egyesült Államokon belül az Internet által felvetett jogi kérdésekről, és tudják-e, hogy Magyarországon a törvény azt tartalmazza, amit ők szeretnének elérni Amerikában, tehát tulajdonképpen talán ideje lenne felzárkózniuk. Alex Fowler, a Zero-Knowledge nevű Internet privacy cég egyik igazgatója, korábban az EFF munkatársa válaszában elmondta: tudatában vannak annak, hogy az Egyesült Államok el van maradva a privacy védelme terén. Hangsúlyozta, hogy rengeteget tanulhatnak a közép-európai és kelet-európai demokráciáktól, amelyek ugyan csak tíz éve működnek, de a szabadság hiányának hosszú időszak

után követésre méltó példákat nyújthatnak. Fowler külön kiemelte a magyarországi adatvédelmi biztos tevékenységét, mint az érintett szabadságjogok egyik legkiválóbb szószólóját. Még azt is hozzátette, hogy a magyar ombudsman állásfoglalásai megtalálhatók az EFF honlapján.

A magánszféra védelmével összefüggő további fontos vitatéma a titkosítás kérdése, ami a privacy biztosítása érdekében feltétlenül indokolt. A titkosítás viszont megnehezítheti a bűnüldözést, a terrorizmus és a kábítószer-kereskedelem elleni harcot – szólnak az ellenérvek, az állam bizonyos szervei számára különleges információ-hozzáférési jogosítványokat javasolva.

Kérdéses a szoftverek exportjának megítélése is, ami jó példa az Internet jog különleges működésére. Az Interneten való közzététel máris exportnak minősül, ami azt a különleges szólásszabadság-jogi kérdést veti fel, hogy egy szoftver feltalálója közzéteheti-e az Interneten a szellemi alkotását, vagy pedig az Egyesült Államok kormánya ebben korlátozhatja.

Sokan érvelnek amellett, hogy nem elég a Microsoft versenyt korlátozó, fogyasztókat károsító piaci magatartása ellen fellépni, hanem a médiakonzentráció más, hasonló veszélyeket hordozó eseteiben is szigorúbb monopóliumellenes szabályokat kellene érvényesíteni. Egyelőre azonban, mint az említett példákban látható volt, nagyrészt ellentétes tendencia érvényesül az Egyesült Államokban. Ráadásul a republikánus George W. Bush elnöksége révén a Bill Gates mammutvállalatát sikeresen perelő szövetségi kormány stratégiája a Microsoft ügyében is módosulhat.

A vázolt kérdések összefüggéseinek érzékeltetése végett végül érdemes megjegyezni, hogy Jonathan Zittrain, a Berkman Center ügyvezető igazgatója szerint a Microsoft esetében valójában az óriáscég szoftvereire vonatkozó szerzői jogainak radikális korlátozása lenne a megfelelő lépés. De bármi is legyen a megoldás a Microsoft ügyben, vagy a többi említett kérdésben, a tét nem kevesebb, mint az, amit Eben Moglan, a Columbia Egyetem magát cyber-anarchistának tartó professzora így fogalmazott meg egyik előadásában: „A szolgáltatás nem attól lesz jobb, ha gyorsabbá válik a számítógéped, hanem attól, ha a szemgolyóid kevésbé lesznek arra kényszerítve, hogy egy adott tartalmat nézzenek”. Ki, mire és hogyan kényszerítheti a szemgolyóinkat az Internet világában? – kérdezhetjük erre. Hiszen a háló a közhiedelem szerint oly szabad, hogy ahhoz képest a madarak röpte valóságos kényszerpálya. De meddig hihetünk ebben, és főleg, meddig lehet valóban szabadon szárnyalni a cybertérben?

JEGYZETEK

¹ E tanulmány Timár János, az Országos Rádió és Televízió Testület tagja számára készült.

² Lawrence Lessig: *Code and Other Laws of Cyberspace*. Basic Books, 1999.

³ Lawrence Lessig: *Will Clinton Ruin the Internet?* 2000. június 19.

⁴ Az FCC a magyar Országos Rádió és Televízió Testülettel szemben nemcsak a rádiózást és a televíziózást, hanem a távközlést is felügyeli.

⁵ *Cyberspace is burning?* www.aclu.org

⁶ Andrew Shapiro: *The Danger of Private Cybercops*. TNYT, 1997. december 4.

⁷ David Post: *What Larry Doesn't Get: Code, Law and Liberty in Cyberspace*. Stanford Law Review, May 2000.

⁸ Andrew Shapiro: *The Control Revolution – How the Internet is Putting Individuals in Charge and Changing the World We Know*. A Century Foundation Book, 1999.

⁹ Rust v. Sullivan, 500 U.S. 173 (1991).

¹⁰ Robert Post: Subsidized Speech. The Yale Law Journal, October 1996.

¹¹ A Misguided Pornography Bill. TNYT, 2000. november 12.

¹² Censorship in the Box, www.aclu.org

¹³ nroe Price: Journeys in the Media Space, kézirat.

¹⁴ Lásd például: Benjamin-Lichtman-Shelanski: Telecommunications Law and Policy. Chapter Eight: Case Studies in Low Power FM Radio and Digital Television. Carolina Academic Press 2001; Molnár Péter: Low Power, High Impact, www.mediachannel.org

¹⁵ Time Warner Entertainment Co. v. FCC, 2201, No. 94-1035, United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit.

¹⁶ „Erre a hipotézisre nekem nincs szükségem”. Interjú Sajó Andrással. Fundamentum, 1998/3

¹⁷ FCC v. Pacifica , 438 US 726 (1978).

¹⁸ Reno v. American Civil Liberties Union, 521 U.S. 844 (1997).

¹⁹ Zeran v. AOL, United States Court of Appeals, Fourth Circuit, No. 97-1523.

²⁰ Mint látható, a CDA-ről elhíresült törvénymódosítás számos egyéb alapvető jelentőségű rendelkezést is tartalmazott, például a most leírtat, illetve a média-tulajdoni korlátozások korábban említett nagy mértékű enyhítését.

²¹ Man gets \$675K for anonymous defamation on Internet. Virginia Lawyers Weekly, 2000. november 27.

²² A cég jogászaik közül ők ketten viszik a sajtópereket a magyar médiabefolyás különleges példájaként.

²³ A NYCLU elnöke, Norman Siegel halálos fenyegetéseket kapott telefonon a KKK képviselétől.

²⁴ A Win for Intellectual Property. (A szellemi tulajdon győzelme) TNYT, 2001. február 14.

²⁵ Alberto Manguel: Suspense Doesn't Sell at E-Speed. TNYT, 2000. december 5.

²⁶ Glenn R. Simpson: E-commerce firms start to rethink opposition to privacy regulation. The Wall Street Journal, 2000. január 6.

²⁷ E-Commerce Report. TNYT, 2000. szeptember 18.

Antalóczy Tímea

A SZAPPANOPERÁK VIRTUÁLIS VILÁGA

A szappanopera – mint műfaj – bármennyire is könnyű, habos (hiszen ha a cselekmény ideig-óráig drámába hajló is, a végén minden jó elnyeri méltó jutalmát, minden rossz az ő büntetését), olyan élethelyzeteket jelenít meg, amelyek ugyan jószereivel alig-alig fordulhatnak elő együttesen a valóságban, mégis részeiben, jeleneteiben, történetfolyamában reális elemeket hordoz. Bármennyire távol álljon is a dokumentarista műfajtól, alapvetően mégiscsak valóságelemeket tartalmaz.

Ezek a felnőtt mesék a társadalmak anomáliáiból épülnek fel. Azokból a lehetséges élethelyzetekből, mindennapi mozzanatokból, amelyekben létezünk. Köztünk van a jó, a rossz, a szegény, a gazdag, a szép és a csúf. Sokakat elhagyott – a jövőben is elhagy majd – a Kedves, a másik férjébe/feleségébe szerelmesedünk bele, hogy azután a poklok poklát megjárva, gyermekkel megajándékozva, elfogadva, kiteszítva éljük tovább az életet. Ezért oly kelendőek a sorozatok. Bármennyire tagadjuk, de nemcsak nekünk, hanem rólunk is szólnak. Akár Amerikában játszódna a milliomosok világában, akár a brazil pampákon, a mexikói nyomornegyedben vagy polgári miliőben. Alapfigurákat testesítenek meg a szereplők, akik nálunk Budapesten, Szentendrén, Szentesen, Békésben, bármely kisvárosban létezhetnek.

A történelem alaposan átírta a szappanoperákat. Nemcsak tartalmilag, hanem funkcionálisan is. A harmincas évek rádióssorozatainak megalkotásához írócsoportokat foglalkoztattak, kiknek utódai egyenesen iparággá fejlesztették a műfajt. A háborús években a tengeren túlról az öreg Európába hozták a katonáknak azokat a lelkesítő sorozatokat, amelyekben a harcoló legények családtagjai üzentek aggódva imádott hozzátartozóiknak.

Ahogy mentünk előre az időben, úgy „korcsosult”, változott a szappanopera világa, mígnem a hetvenes évekre a habos „operettek” feszültségekkel lettek dúsítva. Napjainkra meg, hát jól látjuk, mivé alakult ez a világ! Kékharisnyaként, nyafogó értelmiségként bármennyire ózdkodunk bevallani, mi is nézzük ezeket az ostoba felnőtt meséket, akárhogyan próbáljuk önmaguk előtt tagadni, a társadalom valamennyi szegmensében lévők életében helyett kapott, létjogosultságot nyert ez a világ. Ha a nevek egy idő után nem is emlékszünk már, hiszen új hősök és antihősök kötnek oda a képernyő elé, azért valamilyen erkölcsi tanulságot mindegyiktől kapunk.

Az alapvető különbség a távolról hozzánk érkező és a nálunk vetített szappanoperák között nem a figurák személyiségében keresendő, hanem abban, hogy míg másutt valamilye népnevelést folytatnak – AIDS-veszélyre figyelmeztetnek, a bűnözés ellen lépnek fel,

erkölcsileg nevelnek stb. -, addig mifelénk a „néptanítói” szereppel nem élnek. Az egyetlen ilyen a *Szomszédok* című sorozat volt, ám azt meg a politika kebelezte be.

Az ártalmatlannak tűnő szappanopera azonban veszélyt is jelenthet abban az esetben, ha eluralkodik nézőjén, annyi időt sem hagyva számára, hogy értelmezze saját, mindennapi életét, problémáit. Szórakoztató játék egészen addig, ameddig el tudjuk különíteni a mese virtuális valóságát a valós világtól. Ahhoz, hogy ezt folyamatosan képesek legyünk megtenni, ismernünk kell a nyelvet, a szerkezetet, a típusokat, a tartalmak igazi jelentését. „A tömegkommunikációt varázstalanítani kell.”

Tanulni és tanítani kell ezt a folyamatot, hiszen a szappanopera, látszólag időtlen, globális, valójában saját története van, és olyan hatása a társadalmi közgondolkodásban, amit a továbbiakban is kutatni kell. Az ezredforduló megannyi új megoldandó problémát vet fel. Olyan hívó szavak vesznek bennünket körbe, mint a globalizáció, az információs társadalom, a *McWorld*, a *New Age*, melyek érzékletesen bizonyítják, hogy a tudomány és a kultúra nemzetközivé vált.

A média, az egyik leggyorsabban változó, alakuló világ bűvkörébe von bennünket, szinte senki sem képes kivonni magát áldásos vagy éppen áldatlan hatása alól. Különösen az olyan formálódó, alapjaiban átalakuló közegben fontos rögzítenünk üzeneteit, mint a mai magyar társadalom. A változások folyamata – amelyet westernizációnak is neveznek, s az euroatlanti paradigma térnyerésére utal – új lehetőséget jelent. Ugyanakkor a tradicionális értékek és a mintaadás klasszikus formáinak megőrzése, átformálódása is fontos kérdéskör, amelynek vizsgálata például a mindennapi tevékenységeken, a közvetlen társadalmi kapcsolatokon, illetve a tömegkommunikáción keresztül lehetséges.

Érdekes kérdés a fenti összefüggésben, hogy milyen módon képes befolyásolni az új kihívásokra adandó válaszokat a tömegkommunikáció a maga sajátos eszközszerével, és – mint főbb szocializációs ágens – mire szocializál az iskola, a mindennapi tapasztalat és a már megszerzett kulturális tőke. Nyilvánvalóan túlzás azt állítani, hogy a tömegtársadalmakban a média a legnagyobb hatalom, az azonban tény, hogy felerősíthet, gerjeszthet, netalán terjeszthet, illetve előtérbe állíthat bizonyos általa preferált mintákat, értékeket. A gondolkodást befolyásoló hatásával kiválasztja, hogy milyen jelenségekre figyeljünk oda.

Buda Béla szerint a változást indukáló értékek közül a média által közvetített értékek mindig kulcstényezők, és mint ilyenek, a politikai változásokra is visszahatnak. A modernizáció, a fogyasztói társadalom, a „new age gondolkodás” vagy a posztmodern mentalitás által hordozott értékek szoros kapcsolatban állnak a mindenkori politikai, gazdasági, technológiai helyzettel és érdekekkel.

A mai magyar társadalom azért van sajátos helyzetben, mivel több erőteljes, olykor erőszakos kulturális hatás érvényesül, együtt él a tradicionális, a posztmaterális és az angolszász modern típusú értékrend. Ezekből szelektál a média, amelynek szempontjait a piaci viszonyok határozzák meg.

Francis Fukuyama teóriája szerint a világban jelenleg is folyik a nagy szétbomlás, amelynek négy fontos eleme a szegénység és egyenlőtlenség, a nagyobb gazdagság és biztonság, a hibás kormánypolitika és végül a minket leginkább érdeklő kulturális átalakulás. A kultúrán belül a növekvő individualizmus és a közösségi irányítás gyengülése nyilvánvalóan nagy hatással van a társadalmi jelenségek meghatározott körére. Fukuyama leírja, hogy Nagy-Britanniában és az USA-ban a társadalmi-közösségi irányítás csúcspontját a viktoriánus korszak jelentette a 19. század utolsó harmadában. „A viktoriánus erkölcsiséget fellazító kulturális változás három szinten zajlott. Legfelül van a filozófusok, tudósok, mű-

vészek és egyetemi tanárok – illetve olykor csalók és kóklerek – által terjesztett elvont eszmék birodalma; ők fektették le az átfogó változások szellemi alapjait. A második szintet a populáris kultúra képezi: a könyvek, újságok és a tömegmédia más csatornáit az összetett elvont eszméket leegyszerűsített formákban közvetítik a szélesebb közönség számára. Legalul pedig ott van a tényleges viselkedés szintje, ahogy az elvont vagy népszerű eszmékben rejlő új normák beágyazódnak a népesség nagy tömegeinek magatartásába” (Fukuyama 2000: 107). A múlt mechanizmusai a jelenben is tetten érhetőek, így például az individualizmus térnyerése a közösségi élmény hiányát egyre inkább érezteti az egyénnel, aki menekül a mindennapok döntési helyzeteiből, a fogyasztói társadalom sokszor embertelen mechanizmusai elől egy könnyen átélhető világba, ahol szabadon rendezgetheti a sakkfigurákat.

Ma a szabadság a leginkább preferált érték, és a John Lukacs által annyiszor emlegetett arisztotelészi tétel – miszerint szabadként élni a legnehezebb – sokszor eszünkbe juthat a mindennapok során. A globális világ keretei között – ott, ahol a szabad verseny lehetősége adott – még inkább kiéleződnek az egyenlőtlenségekből fakadó konfliktusok, amelyek egyre konkrétabbakká és láthatóbbakká válnak. A gazdagok egyre gazdagabbak, a szegények pedig egyre szegényebbek lesznek. Paul Fussel (1983) *Osztálylétrán Amerikában* című művében a nyolcvanas évek Amerikájában egy bostoni fizikai munkás gazdagokról kialakított képét az alábbiakban foglalta össze: „Ha igazán gazdag embert gondolok el, hát annak a háza annyira benn álljon az úttól, hogy ne is lássam...”

A televíziótól megjelenése óta nagyon sokat várt a magyar kulturális közélet, szinte népnevelői feladatokkal ruházták fel ezt a médiumot. Mivel a kelet-európai államokra jellemző volt a média átpolitizáltsága, a kulturális értékek terjesztése bizonyult egy semlegebb területnek, így ebben korszakalkotó szerepet kapott a Magyar Televízió. Ezt a kultúra-közvetítő szerepet ma sokan számon is kéri a közszolgálati televízió.

A médiaszakértők a nehezen megszülető médiatörvény talán egyetlen nagy pozitívumaként emlegetik, hogy megindulhatott a kereskedelmi csatornák működése, amelyek elárasztottak minket kvíz-műsorokkal, szappanoperákkal, talk-show-kal, show-jellegű hírműsorokkal. Megváltozott a közszolgálati csatornák műsorstruktúrája is, hiszen nem akartak, nem akarnak lemaradni a nagy nézettségi mutatókat produkáló kereskedelmi adók mögött. Nem az esztétikus ábrázolásra, hanem a minél magasabb nézettségi mutatók elérésére törekednek. A televíziós csatornák minél szélesebb társadalmi csoportokat akarnak szórakoztatni. Mindenki potenciális fogyasztó ebben a „szép új világban”.

A nyugati társadalmakban a fejlődés alakulása folyamatos, nálunk azonban a társadalom organikus fejlődését a történelem több ízben is megszakította. A modern polgári magatartásformák nem vagy csak részben szocializálódhattak. Az ideologikus célokra irányuló szocializációs törekvések kudarca azonban törvényszerűen következett be. A kultúraközvetítők mai, elsődleges feladata az, hogy feltárják azokat az értéktartományokat, amelyek mentén az értékteremtés új folyamata bontakozhat ki.

A televíziónézés rituális, áhítatos tevékenység, ezért szükséges és fontos az általa közvetített értékek és világkép hatásának elemzése. A televíziós értékek, tipizációk és értelmezések állandó ismétlődése hatással van a címzettekre, formálja attitűdjeiket, a világról kialakított elképzeléseiket. A tévéműsorok kiválasztása többek között függhet az életkortól, az egyén pszichológiai szükségleteitől, a társadalmi státustól. Az előbbieket ismeretében fokozatosan figyelniük kell arra, hogy a televízió nemcsak kultúraközvetítő, hanem kultúrateremtő tényező is.

Horace Newcomb amerikai médiaszakértő szerint a sorozatműfajokon belül a televízió lényegének legjobban megfelelő esztétikai forma a szappanopera. Maga a kifejezés mű-

faji meghatározása hazánkban kissé idegenül hangzik. Nálunk a meghittség és a folyamatosság kifejezéssel fémjelzett szappanopera irodalmi előképének sokan elsősorban a 19. századi sorozatregényeket tartják. Az általában női szerzők tollából származó regényekben a dialógusok domináltak, és leginkább a női szereplők vívódtak a „szerelem és szenvedély” árában. Ezekre épültek a folytatásos filmtörténetek – így a sajtó és a mozi együttesen az olvasók és a nézők érdeklődésének ébrentartásával fejlődtek komoly iparággá. A megoldatlan konfliktusok, az epizód befejezetlensége miatt az olvasók és a nézők türelmetlenül várják a következő részt. Ez a dramaturgiai fogás az alapja az angol–amerikai szappanoperák előzményének tekinthető rádiós szappanoperáknak is.

A szappanopera az amerikai kereskedelmi rádiózás terméke. Az *Amos és Andy* című műsor két fekete déli férfi kalandozásait mutatta be. A Pepsodent cég marketingszakemberei felfigyeltek a műsorra. Úgy gondolták, hogy Amos és Andy használhatná fogkrémjüket, és ezt a nézőknek is elmondhatnák. Az ötlet annyira bevált, hogy hamarosan a Procter & Gamble is így kívánta népszerűsíteni szappanát. Innen ered a műfaj elnevezése is.

A reklámokat teljesen egyszerű, mindennapi élethelyzetekbe építették be, s egyúttal 1930-ban újtára indult az első valódi rádiós szappanopera, a *Painted Dreams* (Festett álmok), és elkezdődött az az időszak, amelyet az amerikai rádiózásban „szappanopera-korszaknak” neveztek el. Ebben az időben a szappanoperák egyszerű közhelytémákat dolgoztak fel, úgy mint magányos nők, házassági problémák vagy a kisvárosi családok élete. A negyvenes években a rádiós szappanoperák meghatározott közönséghez szóltak. Témájukat tekintve elsősorban a háziasszonyok, feleségek érdeklődésére számíthattak. Nem elhanyagolható persze az a tény sem, hogy a szappanoperákat a délelőtti órákban sugározták, amikor csak a háztartást vezető háziasszonyok tartózkodtak otthon. A műsorok azonnal és könnyen elérhetőek voltak. Egy gombnyomás a készüléken, és miközben a mit sem sejtő háziasszony a délelőtti takarítás közben izgatottan hallgatta kedvenc hőse újabb kalandjait, a reklámok özöne árasztotta el. Hát persze, hogy ő is ugyanazt a mosóport akarta használni, mint a kedvenc hősnője! A rádiós szappanoperák a hétköznapiak intimitását jelentették a hallgatók számára. Elég volt pár részt figyelemmel kíséreni, és a délelőttijeit egyedül töltő, magányos háziasszony „otthonába fogadta”, barátjának, családtagjának tartotta a sorozatok hőseit. Az egyes epizódokban bemutatott egyszerű élethelyzetek a hitelesség erejével hatottak a nézőkre. A hősök és hősnők ugyanolyan életet éltek, ugyanazok az apró, mindennapi gondok és problémák jellemezték őket, mint az egyszerű háziasszonyokat.

A hetvenes években egy nap átlagosan akár 12 szappanoperát is hallgathattak az amerikai rádióhallgatók. A műsoroknak két célja volt: a fogyasztásra való felszólítás, és a relaxáltatás. A szappanopera rádiós sikereit követően a televízióban a hatvanas években jelent meg. A televíziós szappanoperák már sokoldalúbbak, többszintűek voltak, míg a hősök differenciáltabbá, motiváltabbá váltak. Elkanyarodtak a hétköznapi, elsősorban háztartási problémáktól és új témákat kerestek. Így jelentek meg a képernyőn az orvosok és az ügyvédek is, bár a családok, közösségek életének bemutatása továbbra is központi téma maradt. Esti főműsoridőben sugározták ezeket – elsőprő sikerrel. Előfordult például, hogy amikor Amerikában egy szappanoperát abba akartak hagyni, 75 000 (!) reklamáló levél érkezett a stúdióhoz, így kénytelenek voltak a sorozatot folytatni.

A nézők nemcsak magát a sorozatot, de a főhősöket is hamar a szívükbe zárták. A színészek gyakran nem tudtak elszakadni szerepüktől, illetve filmbeli identitásuktól.

Az idő múlásával az amerikai sorozatok a többi kontinensre is eljutottak, mígnem napjainkra megannyi ország készít saját nemzeti kultúrájához igazított szappanoperát. Megjelen-

tek az úgynevezett teleregények is, amelyek végre nem végtelenítettek, és a költségeik is kisebbek, hiszen alig néhány stúdióban berendezett helyszínen játszódnak. Ebben a műfajban a dél-amerikai régió jár az élen, amely a világ legnagyobb „teleregény-gyárává” nőtte ki magát.

A korai szappanoperák többsége „természetesen” a szerelemről, s ehhez kapcsolódva a családi életéről, annak számos konfliktusáról, a főhősök én- és kiútkereséséről szól. A célközönség: a háziasszony és a gyerek. A sorozatok főhősei „természetesen” a férfiak, a nőknek ezúttal is jószerével csak a konvencionális szerepek jutnak. Igazi áttörés csak a hetvenes években következett be, amikor a nagy cégek a női nézőközönségen túl szélesebb rétegekhez is szólni akartak.

Ahhoz, hogy a szappanoperát, mint bonyolult jelenséget jobban megérthessük, el kell helyeznünk abban az átalakulási folyamatban, ami által – szóbeli kultúrájuk elhagyása nélkül – a városi tömegek magukévá teheték a modernitás eszméjét. A szappanopera valamiféle „második szóbeliség” (*secondary orality*) kifejeződése, amelyben a hosszú, primitív történetek egybeolvadnak a filmek, a reklámok és a televízió képeivel.

Christine Geraghty (1997) az alábbi három vonást tartja a szappanopera (*continuous serial*) alapvető sajátosságainak, melyek megkülönböztetik a sorozatok többi fajtájától (*series*), valamint a regénydramatizálásoktól.

A *serial*-sorozatban a szereplőkről tudjuk, hogy miután az epizód végén elhagyjuk őket, bár az előző rész végén látott probléma nem oldódik meg, az életük tovább folytatódik. „rögzítetlen létezésben” (*unrecorded existence*) élnek tovább a következő részig. Ráadásul a tévésorozat (*serials*) ideje – legyenek heti vagy napi sugárzásúak – ugyanolyan ütemben telik, mint a közönség által megélt idő, a *series* esetében viszont nincs ilyen párhuzamosság.

A *serial* második jellemzője a jövő folyamatos sejtetése, a végső megoldás folyamatos elhalasztása. Az olyan események, amelyek más elbeszélési formáknál megszokott következményekkel járnak, a szappanoperáknál csak a legkritikább esetben hoznak végső megoldást: a házasság nem hoz *happy endet*, inkább előrevetíti válást, a vele járó jelenetekkel; egy szereplő eltűnése nem jelenti azt, hogy nem bukkanhat fel újra – akár évekkel később is. Talán ez a fajta jövő-érzés (*sense of a future*) magyarázza a halálesetek ábrázolásának módját is: nagy esemény, melyre sokáig emlékeznek, sőt valósággal misztifikálják – talán mert az egyedüli visszafordíthatatlan momentum a sok változás közt.

A *continuous serial* harmadik jellegzetessége: a közönség elé az események jellegének és a jellemvonásoknak gazdag mintázata tárul. A drámai keveredik a mindennapival vagy a komikussal, a romantikus pedig az ellenkezőjével, az e világgal. Az arányok sorozatról sorozatra változóak. Mivel az ismeretlen elemek ismerős jelenségek hadaiba ágyazva jelennek meg, a néző stílus- és témaváltások óriási mennyiségét képes befogadni, akár egy epizódon belül is.

A szappanoperákra jellemző tulajdonságok között akadnak olyanok, amelyek azonos dimenzió mentén jellemzik a műfajt. Ezek minden szappanopera „alappillérei”, s ide csoportosulnak az egyes tulajdonságok is. Az elemzett dimenziók: „idő dimenzió”, „melodráma dimenzió”, „konfliktus dimenzió”, „elbeszélés dimenzió”, „nézői dimenzió”, „közöség dimenzió”, „folytonosság dimenzióban”, „mítosz dimenzió”.

Tania Modleski véleménye szerint a szappanoperák személyes ügyekkel foglalkoznak – család, szerelem, szex, féltékenység stb. –, amelyek lekötik az otthonközponitú nők hagyományos napközbeni nézőközönségét. Sikerre vannak ítélve, hiszen a személyesség világában élnek, nemcsak hogy legitímek, de nagyszerűek, elbűvölők is. A szappanoperák meghatározó tulajdonsága, hogy gyakran vetik fel az apaság kérdését, sőt rejtélyét is

(Mumford 1995). A túltengő verbalitás valóságos dramaturgiai kényszer és védjegy a különböző jelenetekben. A ház valóságos mítosz, olyan építmény, amely egy „nemzetség” eredetének helye, ahonnan minden és mindenki elindul, ahova a tékozló fiúk és a dinasztia-ba bekerülni vágyó trónkövetelők egyaránt megtérnek. Megfigyelhetjük, hogy szinte valamennyi szappanoperában fellelhető hasonló archetipikus hely, ami egyszerre tekinthető a cselekmény földrajzi és lelki energiaközpontjának, a meseszálak találkozási pontjának s nem utolsósorban dramaturgiai központjának.

Az állandóság mellett csaknem valamennyi szappanoperában szereplő nemzetség története egyben a család fokozatos leépülésének története is. Mindez együtt jár a vagyon szét-hullásával, az „ősapák” és „ősanyák” utódai egy ideig az úttörők vágta mezsgyén haladnak, majd profitot termelnek, s napjainkra ezt vagy bölcsen hasznosítják – ez a ritkább eset –, vagy az ilyen-olyan széthúzás okán mindaz elpusztul, amit az elődeik értékékként felhalmoz-tak s rájuk hagytak.

Különösen a Latin-Amerikában forgatott sorozatokra igaz, hogy a néző nem veheti össze a filmekben látható emberi és tárgyi közeget saját tapasztalataival. Egyebek között azért sem, mert e filmek világa meglehetősen szűk, kizárja azokat a szférákat, amik amúgy megkönnyíthetnék a helyszín felismerését. A szappanopera csakis az élethelyzetek legel-vontabb s egyben a legtriviálisabb szintjén – szerelem, csalás, hazugság, hűség stb. – vagy a játék, a műfaji fikció szabályai között létezik.

A szappanopera mentes a tömegkultúra más területeit elárasztó erőszaktól. Sokak sze-rint a szappanopera az egyik legértékesebb műfaj, mert nincsen benne igazi konfliktus, nincs erőszak. éppen ezért nyugodt szórakozást nyújt.

A televíziós médium természetéből adódóan a 20. század egy nagyon speciális talál-mánya, a néző felé fordulás közlési eszköze. Egyes műsортípusai azonban a többinél is de-mokratikusabban veszik figyelembe a tévénézők elvárásait. Miként a színház történetének né-hány fejezetében vagy a bábszínházi előadásokon, úgy a szappanoperák meseszövésében is gyakorta figyelembe veszik a nézők véleményét.

Valószínűleg éppen a szappanoperák elterjedése és fokozatos térhódítása vezetett oda, hogy amíg 1993-ban Magyarországon még a képernyő előtt átlagosan heti 17 órát – azaz mintegy napi két és fél órát töltött egy néző –, addig 1995-ben hetente 26 (!), vagyis naponta csaknem három és fél órát. A nézettség értékei éppen azokban az időszakokban emelked-tek, amikor – a késő délutáni és a kora esti órákban – az új sorozatokat sugározni kezdték.

A szappanopera végső soron a hatás sokrétűségének műfaja. Az élet apró jeleneteire épülő, majd szerves folyammá duzzadó történetek szinte megállíthatatlan áradattá változ-nak. Minden bizonnyal ezért is nehéz megragadni egy-egy „alkotás” jellegzetességeit. Egy-szerűen kisiklanak az értelmezés racionalizálása alól. A szappanopera ellenáll a józan meg-ítélésnek, hiszen maga az elemi érzelmek birodalmának része. Úgy ábrázolja meséjében az életet, hogy közben a szereplők valóságos alakokká válnak, a történetükkel a néző azono-sul, nem ritkán elsírja magát, egy-egy esemény könnyeket csal a szemébe. A szappanoperá-nak azért olyan nagy a nézettsége – így létjogosultsága –, mert mozzanatai akár a néző éle-téből vett pillanatok is lehetnének. Gondoljunk csak az anyagi, az emberi csődhelyzetekből újra és újra talpra álló vagy szinte a halálból visszatérő hőseire.

A szappanopera a melodramatikussá műfajok sorába tartozik. A betegségek a szappanope-ra által gyakran alkalmazott feszültségkeltő eszközök. Szintén állandó motívum az alkoholiz-mus, amely arra alkalmas, hogy a lelki fájdalmat testileg és fizikailag is megjelenítse. A be-betegségek két célt szolgálnak a szappanoperákban. Az egyik, hogy általuk lehetőség nyílik új

szereplők bevonására, orvosok, pszichológusok személyében. Ezek után az sem meglepő, hogy szintén gyakori motívumként ezek az orvosok beleszeretnek fiatal nőpácienseikbe.

A házasság a melodrámában sohasem a cselekmény lezárásának a szimbóluma, mint a komikus műfajokban. Ha egy házasság boldog az adott sorozatban, az bizony könnyen a cselekmény szélére, periferiális helyzetbe sodorhatja őket. A sorozatokban is vannak vidám és boldog házassági jelenetek, de mindig tudható, hogy a házasság előbb-utóbb válásba torkollik. Éppen a sorozat léte múlik azon a premisszán, hogy „az összes gyermekem” egyszerre úgysem lehet boldog... (Modleski 1996). Talán jogosan vehető fel, hogy a főidős család-dinasztiai sorozatok gyakorlatilag a polgári család kritikáját adják, hiszen a boldog házasság sohasem jelenti a végső állapotot. A házasság boldogsága kívánatos, de fenntarthatatlan. Mivel a szappanopera az érzelmek eltúlzására, felnagyítására törekszik, az érzelmi feszültségek gerjesztésére gyakran használja a titkos kapcsolatokat és a házasságtörést.

A szappanopera műfajának megteremtésével új korszak született a televíziózásban. Új lehetőség a reklámozni vágyók és új fegyver a befolyásolni vágyók számára. Üzlet vagy szórakozás? A tévénézőnek szórakozás, állandó esti program. A kereskedőknek és tévétársaságoknak pedig nem más, mint üzlet. Az előbbinek reklám, illetve szponzorációs költség, míg az utóbbinak bevétel.

Mi, magyar nézők ugyanúgy, mint a világon mindenütt, nagy lelkesedéssel fogadtuk a televíziós sorozatokat. Miután a rádióban rengetegen szívünkbe zártuk a Szabó család tagjait, nem meglepő, hogy a képernyős sorozatok sztárjainak is igen könnyen sikerült megnyerniük a nézőket. Az empirikus kutatások feladata, hogy feltérképezzék a szappanoperák világát (*soapland*), és választ adjanak a népszerűségükkel és a hatásukkal kapcsolatos kérdésekre.

IRODALOM

- Ang, Ien: *Watching „Dallas”: Soap Opera and the Melodramatic Imagination*. London, Methuen, 1985.
- Brundson, C.: Writing about Soap Opera. In: Masterman, L. (ed.) *Television Mythologies*. London, Comedia/ MK Media Press, 1984.
- Buthler, Jeremy G.: „I’m not a doctor, but I play one on TV”: characters, actors and acting in television soap opera. In: Robert C. Allen (ed.) *To be continued... Soap operas around in the world*. Routledge, 1995.
- Forgács Péter: A családi mozi archeológiája. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.) *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest, Osiris-Századvég Kiadó, 1995.
- Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa, 2000.
- Füstös L. – Szakolczai Á.: Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1978–1998). *Szociológiai Szemle*, 1999/3. 54–73.
- Geraghty, Christine: *Women and Soap Opera*. Cambridge, Polity Press, 1990.
- Mayman, N.: *Television Sitcom*. London, The English and Media Centre, 1988.
- Modleski, Tania: *Loving with Vengeance: Mass-Produced Fantasies for Women*. New York; Methuen, 1982.
- Mumford, Laura S.: Plotting paternity: Looking for dad on the daytime soaps. In: Robert C. Allen (ed.) *To be continued... Soap operas around the world*. Routledge, 1995.
- Silverstone, Roger: *Television and Everyday Life*. London, Routledge, 1994.
- Szekeres Melinda: A populáris regények világa. In: Nagy Sándor Zoltán (szerk.) *Szociotéka II*. Budapest, Kossuth Kiadó – Egyetemi Kiadó, 1998.
- Vitányi Iván: *A magyar társadalom kulturális állapota*. Budapest, Maecenas, 1997.

CONTENTS

Csepeli, György: WHOSE IMAGE?	3
Kabai, Imre - Marelyin, Kiss József - Dénes, Attila: LOCAL PUBLICITY AND LOCAL MEDIA	9
Schleicher, Nóra: POLITICAL CORRECTNESS	25
Tölgyesi, János: INTERNET AND DIGITAL VIDEO BROADCASTING ON THE SATELLITE ASTRA	33
Molnár, Péter: INTERNET LAW IN THE U.S.A.	55
Antalóczy, Tímea: THE VIRTUAL WORLD OF THE SOAP OPERAS	69

250 Ft